

La Botalària

Gener 2016 | Segona època | Número 7

EDITORIAL	3
ACTUALITAT	4-28
Borriol: Al 2015 ha estat notícia. La Redacció.....	4-5
Breus. La Redacció.....	6-11
Borriol té un compromís. Álvaro Sales Fabregat.....	12-13
Naix el Club de Lectura de Borriol. Elisa Ortega Tena.....	14
Impuls a la cultura i el patrimoni amb la creació d'un consell i una agenda trimestral. Ivan Torres Pallarés.....	15
Esportistes locals: Sergio García Fernández. Maite Vidal Bernad, Luis Falomir Oliver i David Roco Alafont.....	16-18
Borriolencs pel món: Agustín Linares Falomir. Álex Tena Roca.....	19-21
Nous Borriolencs: John Williams. Merxe Vilarrocha Bernad.....	22-23
Excavacions a la moreria de Borriol: campanya 2015. Neus Arquer Gasch.....	24-25
20 anys de Jornades Culturals a la Plana de l'Arc. Joan Serafi Bernat Martí.....	26-28
OPINIÓ	29-31
Què opina la gent sobre... La Redacció.....	29
Divagacions tauròfiles. Vicent Peris Gorris.....	30-31
ASSOCIACIONS	32-36
AMPA de l'escola l'Hereu: tots junts per la millor educació dels nostres fills i filles. La Redacció.....	32-33
"Nueva Jerusalén" i el 40è aniversari. Henri Bouché Peris.....	34-35
La Colla l'Espígol reviscola. Assutzena Santamaria Luna.....	36
HISTÒRIA	37-55
El primer cotxe a Borriol, el CAS-20. David Roco Alafont i Francisco Delcampo Bernad.....	37-39
Borriol, els cognoms. Francisco Delcampo Bernad.....	40-43
El molí vell. Joan Palmer Broch.....	44-47

Cantars populars d'un Borriol pobre. Xavier Andreu Miralles.....	48-49
Records d'Azahar. Fatima Meseguer Fabregat.....	50
Abans que la memòria esdevinga història. Francesc Mezquita Patuel.....	51-53
La història es repeteix. Maria Teresa Bernad Pallarés.....	54-55
FOTOS ANTIGUES	56-70
TRADICIONS	71-79
La tradició del cant valencià a Borriol. Antonio José Navarro Muñoz.....	71-73
El joc de l'eslligadora de la serp a Borriol. Vicent Pallarés Pascual.....	74
"Sortir a la fresca a les nits d'estiu". Vicent Pallarés Pascual.....	75
Històries dels avis: Elisa Tena Edo. David Roco Alafont.....	76-77
Jocs tradicionals: la gallineta cega. Merxe Vilarrocha Bernad.....	78
Recepta de cuina: coca de xocolata o coca fullada. Assutzena Santamaria Luna.....	79
ART I LITERATURA	80-89
Artistes locals: Noemí Barberà Babiloni. Merxe Vilarrocha Bernad.....	80-81
Belesbàs, l'heroi del tossalet de l'assut. Assutzena Santamaria Luna.....	82
El regalo, l'última novel·la d'Eloy Moreno. Belén Fabregat Vargas.....	83
La metamorfosi. Iris Martínez Pallarés.....	84-85
Concurs literari: Poesia de Borriol. La Redacció.....	86-87
Malagana s'acomiada dels escenaris. La Redacció.....	88-89
TERME	90-98
Orquídiades del terme municipal de Borriol. Agustí Agut Escrig.....	90-95
Caminant per Borriol. Ivan Pallarés Montañés.....	96-98
ABANS I ARA	99

CONSELL DE REDACCIÓ: Xavier Andreu Miralles, Francisco Delcampo Bernad, Belén Fabregat Vargas, Joan Palmer Broch, David Roco Alafont, Assutzena Santamaria Luna, Álex Tena Roca, Ivan Torres Pallarés, Maite Vidal Bernad i Merxe Vilarrocha Bernad.

REVISIÓ LINGÜÍSTICA: Teresa Agut Escrig i Salva Belenguier

COL·LABORADORS EN AQUEST VOLUM: Agustí Agut Escrig, Lucia Aragón Vilar, Neus Arquer Gasch, Maria Teresa Bernad Pallarés, Henri Bouché Peris, Joan Serafi Bernat Martí, Luis Falomir Oliver, Iris Martínez Pallarés, Fatima Meseguer Fabregat, Pepe Girona Barreda, Francesc Mezquita Patuel, Antonio José Navarro Muñoz, Elisa Ortega Tena, Ivan Pallarés Montañés, Vicent Pallarés Pascual, Vicent Peris Gorris, Álex Piña, Álvaro Sales Fabregat, Rubén Torner, Pere Vallés.

AGRAÏMENTS: A totes les persones que ens han ajudat a la redacció dels articles i a l'aportació d'imatges i fotografies, entre elles les de les fotos antigues. També volem agrair de manera especial a tots els comerços

que ens han recolzat econòmicament mitjançant les publicitats, sense els quals, aquesta revista no hauria estat possible.

EDITA: Associació Cultural La Botlària (Borriol)

DISSENY I MAQUETACIÓ: Ivan Torres Pallarés

FOTOGRAFIA DE PORTADA: Accés al Castell des del Palau. Fotografia d'Olga Meseguer Ramos (Guanyadora del III Concurs Fotogràfic de la revista La Botlària)

DIPÒSIT LEGAL: CS 394-1997

ISSN: 1888-8402

EDITORIAL: De Tinta

IMPRIMEIX: Grupo Zona

CONTACTE: botlaria@gmail.com

Segueix-nos a Facebook:
Associació Cultural La Botlària

EDITORIAL

 La Redacció

Monòlit del Meridià de Greenwich a Borriol // Foto: Ivan Torres

Aquest any han bufat vents de canvi al nostre poble. Amb ells, l'horitzó sembla haver-se obert una mica. En certs àmbits, com el de l'activitat cultural, s'imposen les ganes de reprendre tasques o d'iniciar noves aventures. L'aroma que desprenen moltes de les pàgines d'aquesta revista fa respirar una nova il·lusió. La creació d'un Consell de Patrimoni i d'una agenda cultural, l'aparició d'un club de lectura, el retorn de l'Espígol, les "passejades" pel patrimoni... Són clars símptomes d'un canvi de dinàmica que s'ha vist impulsat per l'arribada al consistori d'un nou equip de govern. En qualsevol cas, tot està encara per fer. De ben segur que quan José Pitarch va estrenar el seu CAS-20, el primer automòbil de Borriol, als inicis de la dècada de 1920, es va trobar amb carreteres difícilment transitables. Però de ben segur també que això no li impedí posar en marxa el motor i llançar-se cap a elles.

Al cap i a la fi, és ben sabut que l'èxit deu tant al geni com a la constància. En la revista que tenen a les seues mans poden constatar-ho en resseguir la trajectòria del golfista Sergio García, fixe durant més d'una dècada del top ten mundial; o les de Noemí Barberà i Eloy Moreno, que es consoliden any rere any en el món de l'art i la literatura. Però també i especialment en activitats col·lectives que han assolit ja una dimensió extraordinària, com la Passió de Borriol o les Jornades Culturals de la Plana de l'Arc, que han celebrat aquest any, respectivament, el seu 40è i 20è aniversari. En

aquesta revista trobaran aquestes i moltes altres coses, com estudis del "molí vell" o del cant valencià a Borriol, una posada al dia dels treballs a la moreria, vells cantars, memòries i tradicions de la nostra vila o un comiat, el de Malagana, que ens resulta especialment emotiu a la redacció de La Botalària.

La situació social i econòmica del nostre poble segueix sent terrible. El vaixell continua navegant per aigües agitadaes i, si bé marcar el rumb és essencial per sortir-se'n, arribar a l'illa no serà gens fàcil. Ara bé, si ens ensenyen alguna cosa projectes com els de la Passió i les Jornades és que tot és possible si som capaços de marcar objectius comuns i de treballar plegats per assolir-los. I per decidir què volem ser, caldrà començar per tenir clar què som i d'on venim. Això és el que ha pretès Henri Bouché amb el seu curiós i espabilat Belesbàs, que ens ensenya un Borriol nascut de la mescla i de la hibriditat (com mostra també l'estudi dels seus cognoms), i que quan ha mostrat la seua grandesa ha estat quan ha sigut capaç d'acollir i fer seus als qui venien de fóra. La història personal d'Àngel Montero n'és bona prova. En un moment en què milers d'éssers humans que fugen de l'horror i de la misèria piquen a la nostra porta, està bé recordar que el futur s'ha guanyat sempre aprenent de la radical heterogeneïtat que sempre ens envolta.

BORRIOL: AL 2015 HA ESTAT NOTÍCIA...

Aquests titulars han estat extrets de l'hemeroteca digital dels següents diaris: *Ara*, *Levante-EMV* i *Mediterráneo*.

Mediterráneo el Periódico **Espectáculos** Titulares Boletín Hemeroteca Versión Móvil Buscar

Noticias Deportes Multimedia Más actualidad Servicios Participa Blogs CochesCastellón Moving Plan Televisión

ELECCIONES Castellón Comarcas Vila-real Comunitat Opinión España Internacional Economía **Espectáculos** Tema del día Titulares Última Hora

PROYECCIÓN

Un corto 'made in Borriol' viaja a México y a Barcelona

Twitter Me gusta 0

Enviar Imprimir Valorar Añade a tu blog 0 Comentarios

Mediterráneo el Periódico **Espectáculos** Titulares Boletín Hemeroteca Versión Móvil Buscar

Noticias Deportes Multimedia Más actualidad Servicios Participa Blogs CochesCastellón Moving Plan Televisión

ELECCIONES Castellón Comarcas Vila-real Comunitat Opinión España Internacional Economía **Espectáculos** Tema del día Titulares Última Hora

BORRIOL REPRESENTACIÓN DE LOS ÚLTIMOS DÍAS DE JESÚS

Borriol cumple a lo grande cuatro décadas de Pasión

Miles de personas siguieron el drama sacro que retransmitió TVCS-Mediterráneo

Twitter Me gusta 0

Enviar Imprimir Valorar Añade a tu blog 0 Comentarios

Levante EL MERCANTIL VALENCIANO

Valencia 24 / 18° Castellón 24 / 18° Alicante 25 / 16°

C.Valenciana Más noticias Deportes Economía Opinión Ocio Vida y Estilo Participación Multimedia Servicios Suscriptor

Valencia Castellón Comarcas La Safor La Ribera La Costera-La Canal-La Vall d'Albaida El Camp de Morvedre L'Horta La Marina Sucesos

Borriol decide crear un órgano consultivo sobre cultura y patrimonio

07.07.2015 | 23:21

Á. SALES BORRIOL El Ayuntamiento de Borriol ha comenzado a trabajar en la creación de un Consell de Cultura y Patrimonio. El concejal de Cultura de la localidad, Manuel Gonzalo, ha anunciado que convocará este mes a un nutrido grupo de representantes del municipio para consultar este organismo «con la intención de promover y desarrollar la participación de personas significativas del campo de la

Mediterráneo el Periódico **Espectáculos** Titulares Boletín Hemeroteca Versión Móvil Buscar

Noticias Deportes Multimedia Más actualidad Servicios Participa Blogs CochesCastellón Moving Plan Televisión

ELECCIONES Castellón Comarcas Vila-real Comunitat Opinión España Internacional Economía **Espectáculos** Tema del día Titulares Última Hora

BORRIOL EMPIEZA CON LA SESIÓN DE HOY

Borriol retransmite en 'streaming' los plenos

Con este proyecto el gobierno local aboga por la transparencia

Twitter Me gusta 0

Enviar Imprimir Valorar Añade a tu blog 0 Comentarios

ara.cat

Nova mort en un correbou popular, ara un home d'uns 50 anys a Borriol

És l'11a víctima en aquest tipus de festes tradicionals d'aquest estiu a l'Estat, la 5a al País Valencià, on hi ha molta tradició de bous al carrer. A Catalunya va morir una persona a l'Ampolla

Mediterráneo el Periódico **Espectáculos** Titulares Boletín Hemeroteca Versión Móvil Buscar

Noticias Deportes Multimedia Más actualidad Servicios Participa Blogs CochesCastellón Moving Plan Televisión

ELECCIONES Castellón Comarcas Vila-real Comunitat Opinión España Internacional Economía **Espectáculos** Tema del día Titulares Última Hora

BORRIOL MEJORA DE LOS ACCESOS A LA LOCALIDAD

Borriol urge al Consell revisar la CV-10 para que sea más segura

El Ayuntamiento quiere reducir los accidentes en el tramo de la ermita

Twitter Me gusta 4

Enviar Imprimir Valorar Añade a tu blog 2 Comentarios

Mediterráneo el Periódico **Espectáculos** Titulares Boletín Hemeroteca Versión Móvil Buscar

Noticias Deportes Multimedia Más actualidad Servicios Participa Blogs **CochesCastellón** Moving Plan Televisión

ELECCIONES Castellón Comarcas Vila-real Comunitat Opinión España Internacional Economía **Espectáculos** Tema del día Titulares Última Hora

PILOTA

El equipo de Borriol se proclama campeón de la Supercopa de 'escala i corda' al superar al Torrent

Twitter Me gusta 0

Enviar Imprimir Valorar Añade a tu blog 0 Comentarios

Mediterráneo el Periódico **Espectáculos** Titulares Boletín Hemeroteca Versión Móvil Buscar

Noticias Deportes Multimedia Más actualidad Servicios Participa Blogs **CochesCastellón** Moving Plan Televisión

ELECCIONES Castellón Comarcas Vila-real Comunitat Opinión España Internacional Economía **Espectáculos** Tema del día Titulares Última Hora

BORRIOL UN LASTRE PARA EL NUEVO GOBIERNO

Borriol reducirá gastos al hallar una deuda de 3,3 millones de euros

El alcalde, Silverio Tena, alerta de que ya hay varias partidas en números rojos

Levante EL MERCANTIL VALENCIANO

Valencia 24 / 18° Castellón 24 / 18° Alicante 25 / 16°

C.Valenciana Más noticias Deportes Economía Opinión Ocio Vida y Estilo Participación Multimedia Servicios Suscriptor

Valencia Castellón Comarcas La Safor La Ribera La Costera-La Canal-La Vall d'Albaida El Camp de Morvedre L'Horta La Marina Sucesos

Borriol alerta a Cultura del mal estado de la muralla y del castillo

El consistorio ve prioritario actuar para evitar nuevos desprendimientos en la muralla, declarada BIC

20.10.2015 | 08:32

Mediterráneo el Periódico **Espectáculos** Titulares Boletín Hemeroteca Versión Móvil Buscar

Noticias Deportes Multimedia Más actualidad Servicios Participa Blogs **CochesCastellón** Moving Plan Televisión

ELECCIONES Castellón Comarcas Vila-real Comunitat Opinión España Internacional Economía **Espectáculos** Tema del día Titulares Última Hora

Borriol detecta facturas sin pagar por valor de 718.000 € este año

El primer edil arremete contra la gestión del PP y denuncia falta de liquidez

Levante EL MERCANTIL VALENCIANO

Valencia 24 / 18° Castellón 24 / 18° Alicante 25 / 16°

C.Valenciana Más noticias Deportes Economía Opinión Ocio Vida y Estilo Participación Multimedia Servicios Suscriptor

Valencia Castellón Comarcas La Safor La Ribera La Costera-La Canal-La Vall d'Albaida El Camp de Morvedre L'Horta La Marina Sucesos

La CHJ exige medidas urgentes a Borriol para corregir su deficiente depuración

El consistorio, al igual que las sanciones recibidas por ello, ha trasladado el requerimiento a la diputación

30.10.2015 | 00:40

Levante EL MERCANTIL VALENCIANO

Valencia 24 / 18° Castellón 24 / 18° Alicante 25 / 16°

C.Valenciana Más noticias Deportes Economía Opinión Ocio Vida y Estilo Participación Multimedia Servicios Suscriptor

Valencia Castellón Comarcas La Safor La Ribera La Costera-La Canal-La Vall d'Albaida El Camp de Morvedre L'Horta La Marina Sucesos

Una aplicación para móviles permite a Borriol recoger quejas y sugerencias

A través de ella los vecinos podrán acceder a la web municipal o recibir los bandos directamente en el teléfono

14.11.2015 | 01:30

Mediterráneo el Periódico **Espectáculos** Titulares Boletín Hemeroteca Versión Móvil Buscar

Noticias Deportes Multimedia Más actualidad Servicios Participa Blogs **CochesCastellón** Moving Plan Televisión

ELECCIONES Castellón Comarcas Vila-real Comunitat Opinión España Internacional Economía **Espectáculos** Tema del día Titulares Última Hora

GOLF

Sergio García ingresa en la Real Orden del Mérito Deportivo

El golfista de Borriol es uno de los cinco deportistas en activo galardonados por el CSD, junto a Ruth Beitia, Mireia Belmonte, Saraí Gascón y Alejandro Valverde

FORTES PLUGES A FINALS DE MARÇ

Les intenses pluges caigudes a Borriol el 22 de març ens van fer gaudir del bonic espectacle de veure brollar la Cotxera i el Saltador després d'uns quants anys sense fer-ho.

I és que, segons les dades proporcionades per Demetrio Mayo, al nostre poble eixe dia van caure 245 litres!

En l'època de les xarxes socials, Whatsapp, Facebook i altres aplicacions utilitzades pels borriolencs, anaven plenes de fotos i vídeos de les pluges al nostre terme: el riu baixant ple de banda a banda, la font de la Botalària brollant per tot arreu, riuets i "cascades" aparegudes espontàniament per desaiugar bancals, els carrers de Borriol que pareixien rius...

Les pluges també van acompanyar als esportistes de la MABO que van fer el recorregut passats per aigua i van haver de superar trams convertits en grans tolls o xicotets barrancs.

Com ha passat altres vegades en dies de fortes pluges, es van veure contenidors nadant pels carrers i els bombers van haver d'intervindre en alguns casos per buidar aigua de les cases. I és que, com canta Raimon, "al meu país, la pluja no sap ploure".

BORRIOL DEDICA EL NOM D'UN CARRER A HENRI BOUCHÉ PERIS, CRONISTA DE LA VILA

És la primera vegada que un fill de la Vila rep en vida el nom d'un dels seus carrers i s'uneix als de Dr. Portolés, L'Hereu (Ramón de Campobadal) i Germán García.

El dia 25 d'agost de 2015 amb la festivitat del patró Sant Roc, la Corporació Local, una comitiva de veïns, familiars i amics, amb la presència de l'homenatjat, Henri Bouché Peris (cronista local) van inaugurar el nom del carrer dedicat a este il·lustre borriolenc. El carrer està situat a la zona de Poble Nou. Enhorabona Henri.

BORRIOL RECUPERA LA FESTA DEL 9 D'OCTUBRE AMB ÈXIT DE PARTICIPACIÓ

Borriol va celebrar per primera vegada de manera institucional, el passat octubre de 2015, la festivitat del 9 d'Octubre. La celebració va comptar amb les explicacions històriques de la festa de la mà de Josep Cristià Linares, la lectura d'un manifest per part de l'alcalde Silverio Tena i l'homenatge a dos grans figures de la música i la cultura valenciana com Ovidi Montllor o Raimon.

A continuació, es va realitzar un cercavila de música tradicional amb rondalla i balls populars a càrrec del Grup de Danses el Raval de Vila-real. La música tradicional valenciana va ambientar un 9 d'Octubre festiu que va omplir tant el saló d'actes de l'ajuntament com els carrers de la vila.

El dia d'abans, el col·legi CEIP l'Hereu va organitzar el tradicional Correllengua on els xiquets i xiquetes van celebrar el 9 d'Octubre. L'AMPA va participar amb un berenar de productes valencians com l'orxata i els fartons.

La celebració d'aquesta festa popular a Borriol va originar la posterior organització de veïns i veïnes per a recuperar la música i els balls tradicionals. Després de la festa, un grup de dones borriolenques han iniciat un grup de dansa per adults al nostre poble. A la vegada, diversos borriolencs estan començant la creació d'una rondalla. Sens dubte, una bona manera de reviscolar la cultura tradicional del País Valencià a Borriol.

L'ASSOCIACIÓ DE JOVES CONSOLIDA EL 'KAELLONA FEST' I CELEBRA UNES FESTES DE LA JOVENTUT

L'associació de Joves ha organitzat durant el passat any diversos actes festius. Un dels més destacats va ser la tercera edició del Kaellona Fest, una alternativa festiva de música en valencià a les comarques del nord del País Valencià. El festival es va celebrar el 10 d'abril, coincidint amb la festivitat de Sant Vicent. El concert va congrega a centenars de persones amb les actuacions d'Auxili, Égalité, Talps i la Kinky Band.

Per altra banda, els Joves de Borriol van celebrar unes 'Festes de la Joventut' al nostre poble al mes de juny. El cap de setmana festiu va comptar amb actes taurins, un casal de la cervesa, parcs infantils per a xiquets/es i música d'orquestra i disco-mòbil a les nits.

MAJORIA D'EDAT DE LA FAB

Enguany s'han complit 18 anys des que un grup de joves del poble van començar a organitzar la FAB (Festa Alternativa als Bous) de Borriol, que ha servit de referent a les festes alternatives d'altres pobles.

Per a aquests joves unes festes patronals basades quasi exclusivament en bous, balls i missa no eren suficient, així que van programar altres actes oberts a tot el poble i de forma totalment autogestionada i això han seguit fent aquests 18 anys.

Durant tot aquest temps, i malgrat els entrebancs amb què s'han trobat, ens han oferit cultura i reinvidicació durant les festes, demostrant que poden anar perfectament de la mà.

Han organitzat xerrades sobre temes d'actualitat que afecten al nostre territori i al nostre futur. Ens han apropat al teatre i la poesia. Ens han fet conèixer llibres presentats pels seus autors. Han fet present la música en valencià al nostre poble amb la participació de diferents grups i cantautors en

la nostra llengua. Han portat la diversió als xiquets i als pares amb contacontes, tallers diversos i musiqueta infantil. I més coses que ens deixem.

Enhorabona per aquests 18 anys i esperem que en siguem molts més!

L'ONADA DE SOLIDARITAT A BORRIOL

Borriol continua amb l'esperit generós. Des de fa mesos la situació de crisi ens ha afectat a tots d'una manera o d'una altra, per tant diverses associacions o col·lectius continuen realitzant activitats amb la finalitat d'ajudar a aquelles persones més necessitades. Es continuen fent diades solidàries, recollides d'aliments, exposicions i venda d'obres d'art de pintors/es solidaris...

Per iniciativa de moltes associacions del nostre poble es va poder organitzar un sopar de germanor

el passat 17 d'octubre. Cada agrupació va col·laborar amb allò que podien. Algunes de les activitats que es van realitzar van ser un bingo, jocs infantils, pintada de cares per a xiquets/es, venda de rebosteria tradicional, mostra de música popular... Altres associacions van fer una aportació econòmica o material. Fins i tot es va sortejar un quadre del pintor Joan Ripollés. Es van recaptar 3.000€ que es van destinar a l'associació ACNUR per ajudar als refugiats.

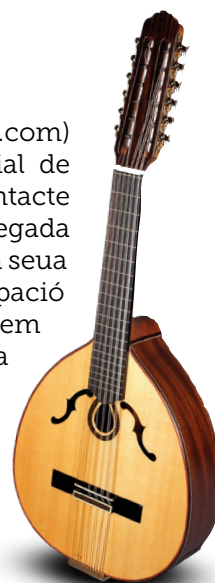

BORRIOL S'ORGANITZA PER CREAR UNA RONDALLA I RECUPERAR MÚSICA TRADICIONAL

Després de l'èxit dels actes del 9 d'Octubre, el passat mes de desembre es van reunir al voltant de 20 persones per tal de posar en marxa una rondalla a Borriol, així com per recuperar música tradicional. Els interessats/des van mostrar ganes i il·lusió per recuperar un projecte de rondalla com el de l'antiga agrupació borriolenca "El Plectro". Les primeres accions que han decidit desenvolupar és la recerca i digitalització de partitures i gravacions de cançons populars. Per això, han creat un correu

electrònic (rondallaborriol@gmail.com) on tot el poble pot enviar material de música tradicional o posar-se en contacte per participar en el projecte. Una vegada aconseguit el recull de partitures i la seua digitalització, s'organitzarà l'agrupació amb els músics i els cantants. Esperem que a la pròxima edició de la revista us puguem informar dels primers concerts d'aquesta nova rondalla borriolenca.

CAP DE SETMANA MEDIEVAL A BORRIOL

Del 20 al 22 de novembre un passeig pel casc antic de Borriol ens traslladava a una altra època en què, al nostre poble, convivien tres cultures: musulmana, jueva i cristiana. Estàvem al Borriol Medieval!

El cap de setmana medieval es va inaugurar amb la lectura col·lectiva de fragments del *Tirant Lo Blanc* en el dia de les Lletres Valencianes que enguany commemorava el 525è aniversari de la primera edició d'aquesta obra de Joanot Martorell.

A partir d'eixe moment es van succeir una sèrie d'activitats que, almenys als que tenim xiquets, ens van fer estar sense parar durant tot el cap de setmana, anant d'un taller o acte a un altre. Els xiquets van poder fer vidrieres gòtiques, van fer els seus objectes de ceràmica amb un torn i es van enviscar ben enviscats de fang, van veure com es feien cintes i sanefes amb un teler medieval i van fer el seu propi teixit amb un teleret de cartró, van moldre gra amb un molí de mà berber, van lluitar amb imitacions d'escuts i espases medievals, van fer un passeig en "burret" pel mercat... Menuts i grans vam tirar amb fona, vam veure balls medievals, vam sentir música àrab i sefardita, vam gaudir dels contacontes, vam veure com es feia una cota de malles, vam provar el so de diferents instruments de canya, vam veure com feien dolçaines de fusta de ginjoler amb un torn, vam veure com cordaven cadires de boga, vam gaudir d'una visita teatralitzada a la Moreria, vam poder comprar artesanía, formatges, embotits, olives, dolços... En fi, un no parar. L'any que ve, més!

CONTINUEM FENT GRAN L'ARXIU DE FOTOGRAFIES ANTIGUES

L'Associació Cultural La Botalària s'ha convertit en la dipositària d'una de les col·leccions més importants de fotografies antigues de Borriol. Hi custodia centenars d'imatges aportades pels amables propietaris al llarg d'estos últims anys. Són instantànies referents a temes diversos: fotografies de família, d'amics, en les festes de Sant Antoni, Sant Vicent, Festes Patronals, Pasqua Granà, solemnitats religioses i sacramentals, activitats professionals, fotos quotidianes, moments improvisats, etc.

L'Associació té en ment (algun dia) fer una publicació temàtica de les fotografies més representatives d'aquest arxiu, com a testimoni gràfic de la nostra història.

Sabem que l'apartat fotogràfic de la revista és un dels més esperats i atractius en cada publicació. En este sentit, nosaltres, li posem la màxima atenció i estima ja que la fotografia és un dels instruments que fa brollar els nostres més nobles sentiments.

ÈXIT DE PARTICIPACIÓ AL III CONCURS FOTOGRÀFIC DE LA REVISTA LA BOTALÀRIA

El passat mes d'octubre es va celebrar el III Concurs fotogràfic de la revista *La Botalària*, que amb més de 20 fotografies presentades ja s'ha consolidat com a referent en la programació cultural de Borriol. Amb aquesta alta participació pocs racons del poble han escapat a l'objectiu dels nostres fotògrafs, els quals cada any demostren major diversitat estilística i domini de la tècnica fotogràfica. Així, després d'una difícil selecció, la guanyadora de la present edició va ser Olga Messeguer Ramos qui ens regalà una magnífica vista en blanc i negre del portalet de la Moreria. El premi, dotat de diploma acreditatiu, 50€ i la publicació de la foto guanyadora en portada de la revista, li fou entregat el passat 29 de novembre coincidint amb la segona eixida de "Passejant pel Patrimoni", també organitzada per l'Associació Cultural La Botalària.

Des de la redacció de la Botalària volem agrair la vostra participació i la qualitat de les obres presentades a concurs i us convidem a tots a participar en les properes edicions.

PASSEJANT PEL PATRIMONI, UN INICIATIVA PER CONÈIXER BORRIOL

L'any passat des de l'Associació Cultural La Botlària es va posar en marxa *Passejant pel Patrimoni*, una iniciativa que pretén donar a conèixer a tots els borriolencs i visitants la nostra història i natura, explicada de forma senzilla i divertida per historiadors, naturalistes i arqueòlegs. Ja hem fet dues excursionetes aptes per a totes les edats: en la primera vàrem visitar els jaciments arqueològics del Tossal de les Forques i el Palmar; i, en la segona, vam conèixer un poc més del nostre riu i el seu entorn (la Torreta, l'assut de Borrús, les sènies, l'Alqueria i el Molí Vell). Per assistir a la pròxima només heu d'estar atents a l'Agenda Cultural on apareixeran anunciades. I recordeu: són gratuïtes i obertes per a tot aquell que vulga conèixer un poc millor el patrimoni del nostre poble.

BORRIOL TÉ UN COMPROMÍS

✎ **Álvaro Sales Fabregat**

Redactor del Levante de Castelló

Acte d'investidura del nou alcalde, Silverio Tena // Foto: Álvaro Sales

Un any electoral és un any de canvis. Bé, no sempre ha sigut així. Com a mostra tenim que des de l'any 1999 fins enguany a Borriol havia governat sempre el mateix partit. Per tant, aquesta premissa no sempre es compleix. A diferència dels darrers setze anys, el passat mes de maig les eleccions locals sí que van decantar el govern municipal cap a un altre costat. Ho van fer cap a la banda de Compromís, un partit que mai havia manat. En 2015 sí que va haver canvis.

Canvi d'alcalde, de govern i d'oposició. Una situació totalment nova. El Partit Popular, ja sense Adelino Santamaría, va perdre l'alcaldia quatre legislatures després. El Compromís de Silverio Tena va aconseguir un magnífic resultat. Quasi van triplicar els vots de 2011. Veïns de Borriol, amb Jordi Carballeira, van doblar la seua representació i el PSPV de Paco Pastor va sofrir una davallada de vots, ja que va perdre dos dels tres regidors que tenia.

Aquest panorama va deixar obertes dos portes ben diferenciades: o manava el Partit Popular d'Iban Pauner o ho feia Compromís amb Silverio Tena. Ambdues formacions van obtindre cinc regidors. Entre els dos, deu dels tretze que conformen la corporació borriolenca. I la clau la tenia Veïns de Borriol, un partit que, a pesar de tindre el seu nucli fort a les urbanitzacions, va obrir més que mai el camp d'acció al casc urbà. Van aconseguir dos representants. El PSPV no podia decidir res.

Els partits tenen tres setmanes des de les eleccions per a poder formar govern. En alguns casos, no se sap qui governarà fins el mateix dia de la investidura. A Borriol no va ser així. Veïns de Borriol es va reunir amb el Partit Popular i amb Compromís. Amb els dos partits tenia punts a favor i punts en contra per a pactar. Amb el PP ja havia governat, però va trencar el pacte en dues ocasions. Per contra, el fet de què Pauner liderara ara la formació ofería un nou escenari per a un possible acord.

Amb Compromís les relacions no eren les millors. Al llarg de la legislatura van tindre diverses diferències arran del cas de la depuradora, del que Veïns, hàbilment, va saber desmarcar-se. Per contra, el fet que havien fet i desfet fins a dos pactes en menys de quatre anys era un punt a favor. Veïns, com ja van fer amb el PP durant la passada legislatura, van oferir les seues condicions, que bàsicament eren inversions i accions en tot el terme, amb atenció a la situació de les urbanitzacions.

Als dos partits els van parèixer bé aquestes peticions. Algunes, per exemple, eren la tramitació del Pla General d'Ordenació Urbana, no apujar impostos i augmentar la partida de serveis socials. Finalment, Veïns de Borriol va decidir pactar amb Compromís i fer alcalde Silverio Tena, el principal assot del PP durant l'anterior mandat. No només en l'assumpte de la depuradora, també en la gestió econòmica. De fet, aquestos temes són els temes amb els quals el nou govern haurà lluitar durant la resta de legislatura.

Silverio Tena lidera un equip de govern amb José Miguel Carbó, també diputat provincial, com a home fort; els dos representants de Veïns Jordi Carballeira i Sergio Martínez, cadascú centrat en les seues àrees de responsabilitat; i amb el suport extern del socialista Paco Pastor que, des de fora de l'executiu local, gestiona diverses regidories. És a dir, els tres partits que l'anterior mandat estaven a l'oposició són el govern local i el Partit Popular es queda sense responsabilitats de govern. Els tres partits que van qüestionar el mandat popular.

I aquest és el seu repte. El seu compromís. Donar-li la volta a la gestió i demostrar que es poden fer les coses d'una altra manera. Pel moment, la primera aposta és per la transparència i la participació. L'emissió dels plenaries en directe, la configuració d'òrgans consultius amb la presència dels veïns o la posada en marxa de diferents eines per a aportar idees han permès donar un impuls en aquest camí, que ja els diferencia de l'anterior executiu.

No obstant això, els reptes per a la resta de la legislatura no seran tan senzills. En termes econòmics, l'inflat deute municipal és un llast amb el que s'haurà d'enfrontar els propers anys l'executiu local. De fet, ja ho ha patit. El deute limita l'acció de govern a pagar els serveis dels proveïdors i complir amb el pla per a satisfer tot allò que es deu. A més, talla la capacitat d'inversió i de maniobra. Una situació similar a la que s'ha trobat el nou Consell de la Generalitat Valenciana. Cal una nova i major imaginació de govern. A banda, per a fer-ho entendre, cal fer pedagogia.

Un altre front obert és la depuradora. Bé, millor dit el col·lector que unirà el municipi amb la planta de tractament d'aigües residuals de Castelló. La Diputació de Castelló va anunciar el projecte a octubre de l'any 2014 i tot continua igual. El govern de Borriol no té la capacitat per a executar les obres, que li corresponen a l'administració provincial. Ara, haurà de continuar reivindicant una infraestructura que tots els partits del consistori coincideixen en qualificar de necessària.

La primera decisió va ser plantar-se i no voler pagar les sancions que la Confederació Hidrogràfica del Xúquer (CHX) imposa de manera periòdica pels vessaments que produeix la planta. Segons l'executiu local, ha de ser la Diputació qui ha d'assumir aquesta despesa. Sense dubte, una mesura de pressió. L'última sanció va ser de 17.800 euros. A més, la CHX va amenaçar amb sancions de fins a un milió d'euros si no es prenen mesures correctores per a evitar els vessaments. La pilota està al terrat de la Diputació. Veurem com es resol aquest tema.

No voldria acabar la crònica política de 2015 sense recordar a Enrique Arandes Bernat. Aquest borriolenc va tancar la candidatura local del PSPV de Paco Pastor a les eleccions de maig. Des de ben jove ha estat vinculat al partit socialista. Ara, amb 94 anys continua ajudant al col·lectiu local. El

passat mes d'octubre va poder visitar el Congrés dels Diputats i la seu del PSOE al carrer Ferraz de Madrid acompanyat de familiars i amics. Va ser un somni per a ell.

Enrique va conèixer el mes següent al llavors candidat del PSOE a la presidència del

Govern Pedro Sánchez en una visita a Castelló. Dies després vaig tindre l'oportunitat de parlar amb ell per a dedicar-li un reportatge. Després de narrar-me fets de la seua joventut, em va contar una anècdota prou recent, de 2014. En un acte a Castelló amb Ximo Puig va aconseguir pujar a l'escenari a parlar, a pesar de la resistència inicial dels organitzadors.

Davant de tots els presents, va ensenyar el seu carnet de militant de 1934 i li va donar la volta a la butxaca i va dir: "Quan entreu a la política, ensenyeu açò. Però quan eixiu, també. Només així anirem cap endavant". Tots van aplaudir. Tota una lliçó.

“I aquest és el seu repte. El seu compromís. Donar-li la volta a la gestió i demostrar que es poden fer les coses d'una altra manera.”

Araceli Balaguer Balaguer
Agente colaborador

C/ Doctor Portolés, 6 - 12190 Borriol
Tlfo: 964 32 13 69
Móvil: 616 94 66 00
E-mail: abalaguer@agentes.bancosantander.es

Santander

Descubre las ventajas que la
Cuenta 123 Pymes
tiene para ti

NAIX EL CLUB DE LECTURA DE BORRIOL

 Elisa Ortega Tena

Sessió del club de lectura de Borriol // Foto: Elisa Ortega

14 // ACTUALITAT

El Club de Lectura de Borriol s'ha creat des del Consell de Cultura i està format per un grup de persones interessades a promoure la lectura i el posterior comentari de les obres literàries. Està plantejat com un grup obert on tot el món pot proposar llibres per a llegir i comentar (a través del correu clubdelecturaborriol@gmail.com, del Facebook del Club de lectura de Borriol o de la biblioteca de Borriol), sempre que s'hagen llegit i acompanyats d'una ressenya que presente el tema del llibre i els motius de la tria.

De moment s'han comentat *El perfum*, *La casa de los espíritus* i *Pedres marcades*; i estan previstos per al primer trimestre del 2016 *Soldados de Salamina*, *El lector* i *Les ratlles de la vida*.

Les tertúlies són mensuals i serveixen per a comentar els llibres i per a posar en comú les valoracions i els interrogants que es fa cadascú,

“Està plantejat com un grup obert on tot el món pot proposar llibres per a llegir i comentar.”

així com per a escoltar les diferents opinions de la resta de lectors. A més, per a assistir-hi cal inscriure's cada mes a la pàgina de Facebook, d'aquesta manera es pot assistir a totes les sessions o només a les que més interessin.

Només ens queda afegir l'agraïment a Lluïsa Ros Bouché, que ha sigut la dissenyadora del logotip i del punt de llibre. I dir que si t'agrada llegir i comentar, no t'ho penses, vine al club de lectura! T'esperem!

DETALL'S
papereria i regals

TERESA R. PERSONAT SAFONT

terepersonat@gmail.com

Ximent Perez d'arenos, 15
BORRIOL

964 321714
M.675885288

IMPULS A LA CULTURA I EL PATRIMONI AMB LA CREACIÓ D'UN CONSELL I UNA AGENDA TRIMESTRAL

 Ivan Torres Pallarés

Primera edició de l'agenda cultural i esportiva de Borriol // Foto: La Redacció

El nou equip de govern ha decidit posar en marxa noves iniciatives per impulsar la cultura i el patrimoni al nostre poble. Algunes d'aquestes iniciatives han estat la creació d'un consell de cultura i patrimoni o el disseny d'una agenda trimestral d'actes culturals i esportius.

El passat estiu de 2015, l'Ajuntament de Borriol va crear el Consell de Cultura i Patrimoni de Borriol, un òrgan consultiu per dinamitzar la vida cultural i treballar en la recuperació i coneixement del nostre patrimoni. El projecte està integrat per veïns i veïnes relacionats amb el món de la cultura, l'educació, el patrimoni o la història, a més de representants de totes les forces polítiques. És una iniciativa oberta al poble que ha comptat, fins el moment, amb una enorme participació. Des de la seua creació, han estat moltes les persones que s'han sumat al projecte amb interès i ganes de treballar per recuperar el patrimoni malmès i activar una xarxa cultural local.

Amb l'èxit de participació, el Consell ha dividit el seu àmbit d'actuació en tres línies bàsiques de treball a partir de les quals s'han confeccionat les comissions sectorials: cultura, patrimoni i museu. Per l'interès dels membres i per compartir interessos, les comissions de patrimoni i museu s'han unit. En aquesta comissió de patrimoni i museu, el treball ha estat centrat en un estudi per reprendre el Pla Director per a la restauració del castell amb subvencions i ajudes. També s'han valorat les vies possibles per restaurar els contraforts de la muralla medieval del Palau. A més, aquest grup vol digitalitzar la documentació de l'arxiu municipal, així com gestionar l'arxiu sobre el patrimoni etnològic i arquitectònic del Pla General d'Ordenació Urbana (PGOU) municipal. La comissió ha comentat la

possibilitat de convocar beques per a estudiants universitaris per tal de gestionar l'inventari del museu o el patrimoni arquitectònic. També s'ha contemplat una alternativa de Casa de Cultura, la catalogació de les campanes de l'església de Sant Bartomeu o la celebració d'un congrés sobre els moriscos, els castells i fortificacions per tal de posar en valor el patrimoni de Borriol.

L'activitat de la comissió de cultura ha estat la més visible fins el moment. El treball d'aquest grup s'ha basat en la creació d'una agenda trimestral per dinamitzar el poble amb un ventall d'activitats diverses, així com el suport i la cohesió del teixit associatiu local. A més, la comissió de cultura pretén incloure el municipi de Borriol dins de la xarxa de ciutats educadores, per tal de posar en valor el patrimoni i la cultura a partir de criteris pedagògics i d'estima per l'entorn que ens envolta. Arran d'aquesta comissió, també s'ha creat el Club de Lectura de Borriol, un grup per als amants de la literatura i per a fomentar el plaer de la lectura.

L'agenda cultural ha estat un dels projectes amb més èxit. S'ha creat un exemplar trimestral on programar una diversitat d'esdeveniments i activitats amb els quals activar la localitat. La primera agenda cultural ha comptat amb més de 50 activitats programades pel consell i per la participació de les associacions locals. Aquest exemplar, en versió impresa i digital, ha estat d'utilitat per informar als veïns i veïnes de les iniciatives culturals i esportives que Borriol alberga. Entre les activitats organitzades s'entenen xarrades, cursos de fotografia, tallers de teatre, filosofia o decoració, jocs per a joves, rutes esportives i excursions, esdeveniments solidaris, mercats medievals o mostres de música tradicional amb rondalla.

ESPORTISTES LOCALS:

SERGIO GARCÍA FERNÁNDEZ

Maite Vidal Bernad, Luis Falomir Oliver i David Roco Alafont

Sergio García amb el trofeu del campionat Qatar Masters // Fotos: sergiogarcia.com

Sergio Garcia va nàixer el 9 de gener de 1980 a Borriol. Als 3 anys, ja va començar a jugar a golf, sota l'atenta tutela del seu pare, Víctor García, que va ser també golfista professional i, posteriorment, entrenador del Club de Campo del Mediterráneo de Borriol, on Sergio va aprendre aquest esport.

Prompte va destacar en totes les categories i als 12 anys es va constatar que es tractava d'un golfista molt especial. Amb tan sols 15 anys va aconseguir la classificació per a un torneig oficial de l'European Tour i, tres anys més tard, va passar de ser amateur a professional. El seu nom va esdevindre famós arreu del món i l'any 1999 al classificar-se per a la Ryder Cup. Des de llavors, la seua trajectòria ha sigut excel·lent, essent un fixe en el top 10 mundial durant els últims 10 anys i guanyant diversos tornejos de prestigi a nivell mundial. Fins i tot, ha arribat a ser, el novembre de 2008, el golfista número 2 de la OWGR (Official

World Golf Ranking), i així el golfista de referència de l'estat espanyol.

Al marge del golf, Sergio és un fanàtic de l'esport, especialment del futbol. Actualment, president del C.F. Borriol, equip al qual li encanta seguir i donar suport, fins i tot, jugant algun partit quan el seu calendari li ho permet.

Com recordes els teus primers passos en el golf?

Vaig començar quan tenia 2 anys i mig o 3. El meu pare m'ensenyava al camp de golf de Borriol, sempre vigilat per ma mare, que també treballava allí a la tenda d'esports del Club. M'ha agradat el golf des de sempre.

El Club de Campo Mediterráneo és com la teua segona casa, però hi ha algun camp que et resulte especialment fàcil o difícil?

Açò és més una cosa de sensacions el dia de la competició, però els camps són més complicats

dental
BORRIOL

Av. Zaragoza, 69 • 12190 Borriol (cs)
964 32 32 65 • dentalborriol@gmail.com

quan estan secs i és més difícil aconseguir parar la bola on vols. Per tant, preferisc jugar en camps on les condicions de la gespa s'adaptin més al meu joc.

Per què el forat 4 de la Coma de Borriol es diu *La Mare de Déu*?

El forat 4 se diu així perquè és molt llarg i, a més a més, té una garrofera molt gran al mig del carrer, a la caiguda del segon cop. Això fa que ho complique molt. Per eixa dificultat que té el forat la gent, en arribar allí sempre deia "la mare de Déu!" i es va quedar amb aquest nom.

Quin és el teu cop favorit, *driver, putt, o approach*?

El meu favorit sempre ha sigut el *driver*, que és de llarga distància. Normalment, és un bon cop per a mi i això també m'ajuda a afrontar el forat amb una bona motivació.

Són moltes hores d'entrenament, quantes en dediques al dia?

Normalment, solc entrenar unes 5 o 6 hores al dia, 6 dies a la setmana.

A quin golfista admires més a nivell nacional i internacional?

Els meus ídols golfistes sempre han sigut Severiano Ballesteros i José Maria Olazábal.

Durant la temporada 2014 has aconseguit guanyar el Qatar Masters i el Gleneagles d'Escòcia i durant l'última campanya el Ho Tram Open de Vietnam. De tota la teva carrera professional, quin torneig ha sigut més emotiu guanyar?

Afortunadament, he tingut moltes victòries emotives. Però podria destacar les diferents Ryder Cup perquè és un torneig en equip, els companys et fan costat i pots compartir les victòries: el Castellón Masters, Open de España i Players Championship.

Tens un palmarès de victòries impressionant però quin torneig és aquell que t'agradaria molt guanyar i de moment es resisteix?

Per ara el que més pot ser que se'm resisteixca és el Masters de Augusta. Que és un dels 4 màsters més importants. No sé exactament que me passa a eixe camp, però no aconseguisc jugar còmode, no tinc bones sensacions.

Sergio Garcia jugant amb Seve Ballesteros

Autògraf de Sergio descarregable a la seua web oficial

Sergio García jugant a golf

Sergio amb el trofeu Thailand Golf Championship 2013

Properament te'n vas a Qatar, a jugar el campionat que vas aconseguir guanyar l'últim any, després als Estats Units a participar en tres competicions consecutives. Com portes estar sempre viatjant, lluny de casa?

El fet d'estar lluny de casa moltes vegades és el més difícil de portar. Afortunadament, m'agrada viatjar i se'm fa més amè.

Després de molts anys apartat, el golf torna a ser esport olímpic. Veurem un borriolenc participar als Jocs Olímpics de Río 2016?

No he aconseguit encara la classificació però ja estic pensant en ella. Em faria molta il·lusió poder participar als Jocs de Río. Només de pensar que em puc convertir en un atleta olímpic i compartir experiències amb atletes d'altres esports és una cosa en la qual somie.

A banda dels Jocs Olímpics, com veus el teu futur com a golfista?

En tots els tornejos intente jugar el millor que puc i, òbviament, quedar el primer. Però no em pose metes. El meu objectiu és seguir divertint-me amb el que faig i millorar en tot. A vegades, quan et marques objectius, t'oblides del que t'ha portat fins allí.

Et sents reconegut en el teu poble?

Sempre m'he sentit molt estimat i reconegut en el meu poble i eixa és una de les raons per les quals vaig agafar l'equip de futbol fa ja 10 anys. Per donar alguna cosa al poble de la qual tots puguen gaudir. Per l'estima que m'han donat.

Tens relació amb la gent de Borriol?

Sí que tinc relació en la gent de Borriol, però com viatge molt esta relació és un poc limitada.

Que ens pots contar de la teua fundació?

La Fundació Sergio Garcia es dedica a donar tot tipus d'ajudes. On més èmfasi hem posat probablement siga en el golf adaptat. Ensenyar i fer classes de golf a persones amb discapacitats i donar suport a tornejos de golf per a gent discapacitada, entre altres coses. També hem col·laborat amb associacions locals com Càritas Borriol.

Apassionat, perseverant, treballador, solidari, mediàtic, talentós... Són alguns dels qualificatius que es poden adherir a la pell de Sergio Garcia, esportista borriolenc que se situa, des de fa molts anys, en la part més alta del rànquing mundial. Gràcies!

Pizzeria
COLISEO

Reservas
964 321 294
695 589 105
Avda. zaragoza, 93. Borriol.

BORRIOLENCs PEL MÓN:

AGUSTÍN LINARES FALOMIR

BORRIOLENC RESIDENT A ALEMANYA

Àlex Tena Roca

Agustín Linares al Castell de Marien Burg, l'àvia del famós Ernesto de Hannover // Fotos: Agustín Linares

Què t'ha portat a Hildesheim?

Doncs estava a Espanya i, amb el tema crisi i tot allò, el meu sou va anar baixant i un dia la meua parella en aquell moment em va dir: «jo he trobat feina a Alemanya, tens ganes de vindre?». M'ho vaig pensar pel fet que jo anava sense feina, però sempre m'havia fet ganes viure fora i conèixer altres cultures i viure una experiència així. Aleshores, vaig estalviar durant els últims mesos i em vaig llançar a l'aventura.

Com vas arribar?

Vam carregar el seu cotxe a tope, de d'alt abaix, i tres dies: Borriol - Lyon (1000 km), Lyon - Freiburg, i Freiburg - Bad Salzdetfurth (que és el primer poble on vaig viure), a uns 18 km d'on visc actualment.

A què et dediques exactament?

Després de quatre mesos de curs d'alemany intensiu vaig aconseguir unes pràctiques a un

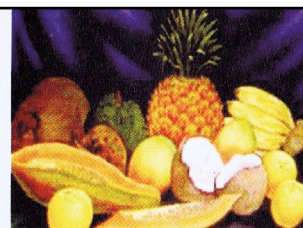
taller «un mes treballant gratis, o demostrant el que vals...» (com ho vullgueu dir). Però ací és normal eixe període de prova i més quan no has treballat mai al país. Vaig treballar en aquest taller un any i tres mesos, compaginant-ho amb més cursos intensius d'alemany... Una bogeria, entre treballar (40 hores setmanals) i aprendre l'idioma (20 hores setmanals) vaig acabar fart fins que vaig poder començar a defensar-me bé. Ara estic en un altre taller a Hannover, a 35 km d'on visc. Ací és normal fer quilòmetres per anar fins al treball, hi ha moltes autopistes gratis i sense límit de velocitat. No es com allí, que sempre es busca la feina al costat de casa.

Quant de temps fa que estàs?

Ja duc per ací tres anys i uns quants mesos. He tingut alguna temptació de tornar o anar cap algun altre lloc o país, per exemple Àustria. Seria un somni viure als Alps, un somni que encara no

SUPER VALLS

c. Rey Don Jaime, 9 · Tel. 964 321 276
BORRIOL

Agustín escalant a Alemanya

Trillke Gut, lloc on viu Agustín

està descartat. Però per ara aguante i aguantaré encara per ací un temps.

Adaptació: clima, menjar, idioma, costums...

Clima... Buff! Això és el que em costa ara a l'hivern: fred, neu... Després, a la primavera i a la tardor molta pluja, però amb pluja no passa res, perquè no són «xaparrades», es pot dur i es du relativament bé, es pot sortir tranquil·lament a córrer o fer una volta en bici equipant-te bé. Però a l'hivern... Que jo vinc de la costa Mediterrània i això de a l'hivern sortir a les 9 del matí amb -5°C (Buff!) costa, però gener i febrer fins -15°C em costa, fins i tot, sortir de casa per anar al gimnàs. Al treball has d'anar, però a fer coses extra, t'ho penses una bona estona abans de sortir. En canvi, ben tapat com el ninot de Michelin, està molt bé sortir a fer senderisme si n'hi han $-X^{\circ}$, ja que hi ha paisatges molt bonics, però a córrer no.

Amb el tema menjar, t'hi acostumes, és un poc diferent però es du bé. L'únic inconvenient és a l'hora de fer alguna paella, que has d'utilitzar carxofes en conserva perquè encara no n'he trobat de fresques. Per la resta, tot bé.

El que m'agrada molt són els forns de pa. Ací n'hi han una barbaritat de tipus de pa, en pipes de no sé què, en pipes de no sé quant, pa negre, ens llavors, pa de patata... M'encanta provar coses noves.

L'idioma... Buff! Costa, la veritat. És molt difícil, moltes consonants juntes per a fer un so i paraules molt llargues. *Nahrungsmittelunverträglichkeit*, és només una paraula per a dir indigestió...

En arribar ací a l'escola d'idiomes, per sort, hi havia un italià. Ell en italià i jo en valencià ens enteníem, i al poc va arribar un gallec, i per fi podia comunicar-me sense haver de fer senyes o històries. La veritat que ho pense i va ser una bogeria llançar-me a l'aventura sense conèixer l'idioma, però he viscut les meues experiències i contratemps, i encara aguante... Lluitant dia a dia, però ací que estic. A vegades costa més o et frustres, però cap avant, sempre cap avant.

Què portaries de Borriol a Hildesheim?

De Borriol m'emportaria, sense dubtes, coca de tomata i de xocolata. Ah, i les muntanyes si es poguera. A la zona on visc no n'hi ha moltes o no són molt grans i trobe a faltar poder sortir a fer una ruta de BTT i fer unes quantes baixades guapes.

Què portaries a Borriol des de Hildesheim?

Realment, no sé què duria de Hildesheim cap a Borriol. Potser els pastissos i la tradició de *Kaffee und Kuchen* de mitjan vesprada. Seria com el berenar, i és típic un tros de pastís (n'hi ha de moltes formes i sabors) i un cafè. I potser la puntualitat, però això ho duria per mi personalment. Ací són tots molt puntuals. Quedes a les 20 h per fer alguna cosa i t'esperen des de les 19:40 h i a les 19:55 h ja et telefonen per si no vénis. «Eh tio, que em queden 5 minuts per arribar». Els tinc a tots acostumats ja, a arribar tard...

Quina relació tens amb Borriol?

(Parles a sovint amb la gent d'ací, vénis prou, mantens poca relació...)

Sí que parle prou a sovint amb la família i amics. Amb les tecnologies que hi ha ara és tot molt fàcil. Qui no es comunica amb algú que viu a l'estranger és perquè no vol. Anar intente anar un parell de vegades a l'any, normalment, organitzar un soparet o alguna cosa i ajuntar als amics, sempre van bé un parell de riures i abraçades. De fet, és del que trobe a vegades a faltar: poder seure'm amb algun amic, beure't un parell de birres, riure i poder xarrar i expressar-te en borriolenc, res de castellà o alemany.

Com veus Borriol des d'Alemanya?

Borriol sempre serà Borriol per a mi, són les meues arrels, la meua família, els meus amics, la meua infància... Al cap i a la fi, jo sóc qui sóc i com sóc per Borriol. És més, l'any passat em vaig tatuar un arbre a l'esquena on es veuen les arrels. I aquest tatuatge representa per a mi Borriol i tot el que he explicat ací dalt. Allí on jo estiga, jo sóc borriolenc. I quan em pregunten d'on sóc, jo dic sempre que de Borriol i després explique que és província de Castelló i tot el rotllo.

Idea de tornar? Per què? Quan?

Com t'ho plantejges?

Buff... En una ocasió, no m'anaven les coses molt bé i m'ho vaig arribar a plantejar. Però hi ha alguna cosa dins de mi que em diu que no és el moment, que no es l'hora encara de tornar. Tampoc sé si és quedar-me exactament ací on visc, tinc ganes de vore encara més coses i viure encara més experiències.

Per tant, crec que encara no és hora de tornar. Igual agafe un dia els trastos i em presente allí sense avisar, però el que dic, crec que no, o tardaré. Considere que estic creixent personalment ací, i crec que encara he de créixer més i viure encara més coses abans de tornar.

9. Curiositats i anècdotes...

No teniu prou revista perquè les conte totes... N'hi ha de gracioses i de no tant, però bé...

Una vegada vaig anar a un gimnàs amb el meu amic el polonès, volíem apuntar-nos (ell du el mateix temps que jo per ací) i preguntem unes coses, i ell entén unes coses i jo unes altres. Sortim, anem al cotxe i ens fem a xarrar del tema a vore si ens interessava o no:

«-Eh tio, què et pareix açò?

-Què? Si d'això no hem xarrat...

-Clar tio, no te'n recordes, que els hem preguntat allò?

-Va, què dius?»

I els dos cap a dins. I total, que ningú teníem raó... Ho havíem entés els dos malament i a pesar d'això cada un havia entés una cosa diferent. Et passa això amb un amic i rius una estona, te'n vas a prendre una birra i tot arreglat!

Marktplatz (plaça principal) de Hildesheim

NOUS BORRIOLENCs:

JOHN WILLIAMS

Origen: Anglaterra

Professió: Professor de matemàtiques

Residència a Borriol: 8 anys

Merxe Vilarrocha Bernad

Foto-muntatge de John Williams // Foto: La Redacció

John Williams és probablement un dels nous Borriolencs més coneguts, si no el que més. Ja fa uns quants anys que viu al nostre poble, però és a partir de les seues publicacions en facebook quan passa de ser, primer, una persona molt coneguda pels seus "Borriolencs Retocats" a un personatge més polèmic amb les seues crítiques polítiques. Anem a conèixer més al nostre veí John.

Quin va ser el motiu que et va portar a deixar el teu país i vindre a Borriol?

Vaig conèixer a la meua dona, Lupe, a Anglaterra i vaig vindre darrere d'ella a Espanya. Ella és de Castelló, però com els preus dels habitatges eren més cars a Castelló i jo coneixia Borriol i m'agradava molt perquè eixia molt en bici de muntanya per ací, ens vam decidir a vindre a viure a Borriol.

Què trobes més a faltar del teu país?

Trobe a faltar el *bacon*, a la família, i als amics...

Com t'has adaptat al nostre clima, menjar, llengües...?

La veritat és que a l'estiu ho passe malament perquè sóc molt blanc de pell, però la resta de l'any el clima és fantàstic. El menjar d'ací m'agrada, sobretot la fideuà, l'arrós al forn i el gelat de torró. Però em va costar acostumar-me a passar tant de temps al voltant de la taula fent l'aperitiu, dinant, menjant les postres, fent la tertúlia... A Anglaterra mengem molt ràpid i passem molt poc de temps a taula, però ara ho gaudisc molt.

Canviaries alguna cosa de Borriol?

M'agradaria que hi hagueren més serveis, una piscina d'hivern, gimnàs, institut...

Participes en alguna activitat que es realitza al poble?

Sí, i més ara que tenim a les xiquetes, participem en quasi tot el que s'organitza per a xiquets al

Un lugar para
Expressarte...

Entrantes · Bocadillos · Hamburguesas · Postres

Calle Peiró Nº5 (Frente al colegio)
Tel: 964 32 16 44

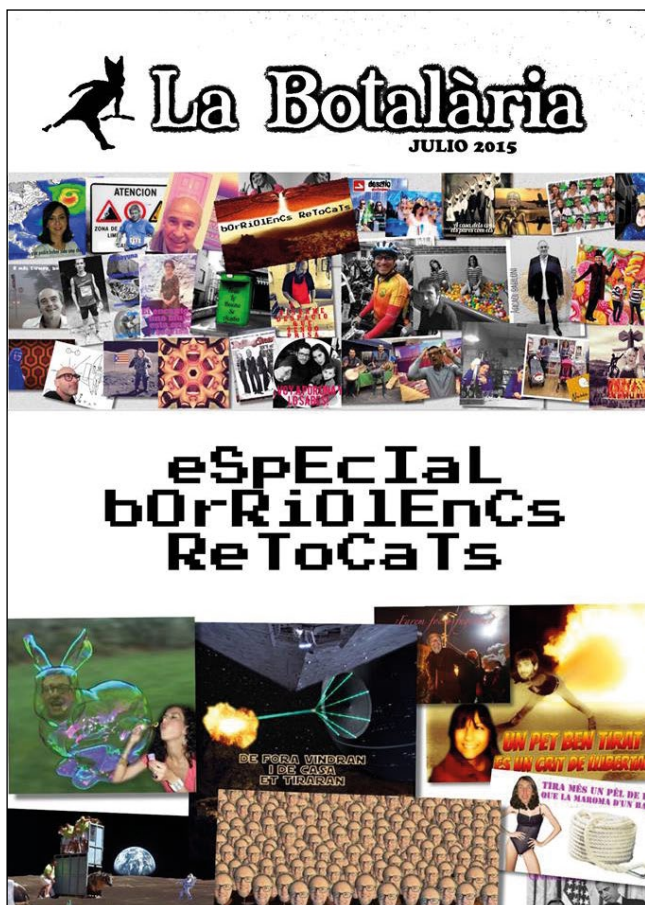

Foto-muntatge sobre La Botalària // Foto: John Williams

Foto-muntatge sobre Borriol // Foto: John Williams

poble. A banda, sóc membre del Club de Muntanya la Pedrera i ajude quan hi ha activitats esportives. A més a més, quan puc participe en altres activitats esportives, culturals o solidàries.

On i com veus el futur de la teua família?

Les meues filles han nascut a Borriol i tenen els amiguets ací, així que dubte molt tornar a Anglaterra a viure, encara que tots els anys anem a vore a la família, perquè elles coneguen la cultura de son pare.

Com va sorgir la idea de publicar en el facebook els "Borriolencs Retocats"?

Va ser fa un any, estàvem a l'aniversari d'una amiga de Borriol, Teresa Agut, i vaig fer fotos retocades de diferents convidats. Una cosa que em sorprèn de Borriol és que tot el món està relacionat d'alguna manera, tots són cosins o amics o quintos, i mitjançant les fotos vaig anar coneixent

i comprenent qui és qui al poble. Les fotos les vaig publicar al facebook per compartir-les amb els fotografiats, però cada vegada n'eren més i tenia més i més amics.

Com va derivar cap a la crítica política?

Van arribar les passades eleccions i vaig començar a fer muntatges dels diferents personatges polítics del poble, amb un toc de crítica i d'humor que pot ser ha sorprés i ha xocat a molts.

Quin futur li espera a "Borriolencs Retocats"?

Enguany no tinc tant de temps perquè treballo més hores i per això publique menys fotos. Però he de dir que encara que en un any he conegut i he retocat a molta gent del poble, més de 300, encara em queden molts borriolencs per retocar.

Gràcies per la teua col·laboració, John.

Ca'l Pinxo
Pinxos i Tapes

Teléfono de reservas: 638 978 882 // 670 044 092
Email: calpinxo14@gmail.com
C/ Avenida zaragoza, n°72 bajo
12190 Borriol (Castellón)

EXCAVACIONS A LA MORERIA DE BORRIOL: CAMPANYA 2015

Neus Arquer i Gasch

Alumnes del taller posant amb un recipient recuperat a les excavacions // Fotos: Neus Arquer

Després de la conquesta de Jaume I, i simultàniament a l'expansió del feudalisme, apareixen les moreries; barris a l'interior de les viles o ciutats reservats a la població musulmana. A Borriol, aquest barri es localitza al nord del casc urbà, entre el carrer de la Moreria i la roca del tossal del Castell.

Fruit de l'interès de l'Ajuntament per la posada en valor del jaciment, des de l'any 2010 s'han dut a terme diverses campanyes arqueològiques que han suposat l'excavació i restauració d'aproximadament el 20% de la superfície (superior als 5.000 m²).

Aquest any 2015, s'executà la darrera actuació arqueològica. Aquesta va tindre una durada de sis mesos i es va dur a terme a través del Taller d'Ocupació Borriol III, gràcies a un equip humà conformat per un director, una secretària, una

Vista general de la Moreria i el Castell des del Calvari

Estructura de contenció de l'aigua durant el procés d'excavació.

monitora-arqueòloga, dotze alumnes i una arqueòloga-restauradora.

Els treballs es van centrar sobretot en la zona centreoriental, on s'excavaren un total d'onze habitacions (sobretot cuines i corrals) quedant al descobert tabics, rebosts, banquetes, escales, aljubs domèstics, xemeneies, etc. Per evitar la degradació de les estructures que anaven quedant en l'aire es realitzaren les feines corresponents de conservació i consolidació.

Per altra banda també es va treballar al nord del jaciment, netejant un mur de gran longitud i espessor adossat a la roca natural. L'objectiu d'aquesta actuació era recuperar la seua funció original de contenció de l'aigua i evitar d'aquesta manera els problemes d'erosió provocats per l'aigua d'escorrentia.

Treballs de consolidació de les estructures

L'àrea excavada al final de la intervenció

Encara ens trobem en procés d'estudi de les dades aportades per aquesta intervenció, però podem avançar que, per primera vegada, s'ha pogut documentar a la Moreria la presència de materials de cronologia andalusí. Aquest conjunt ceràmic, que podria estar indicant una ocupació del jaciment anterior al segle XIII, s'ha recuperat a l'interior d'una sitja, una estructura excavada en el sòl per a l'emmagatzematge de cereals.

Per últim, en aquesta campanya, a banda de l'excavació i consolidació d'una bona part del jaciment, també s'han realitzat diversos treballs per tal de fer-lo visitable, entre els que cal destacar la instal·lació d'un panell explicatiu i el condicionament dels accessos.

La SERRATELLA

16, 17 i 18 d'octubre de 2015

XX Jornades Culturals a la Plana de l'Arc

20 ANYS DE JORNADES CULTURALS

A LA PLANA DE L'ARC

 Joan Serafí Bernat Martí

Imatge corporativa de les XX Jornades Culturals de la Plana de l'Arc

Coneixen alguna iniciativa CULTURAL (en majúscules i en el sentit estricte del terme) al nostre maltret País Valencià que haja ajuntat un grapat de municipis i que s'hagi materialitzat any rere any des del segle passat? La resposta és ben fàcil: Les jornades Culturals a la Plana de l'Arc. Els dies 16, 17 i 18 d'octubre es va celebrar a la Serratella la edició número 20, completant la segona volta pels següents pobles: la Pobla Tornesa (1996 i 2006) Vilafamés (1997 i 2007), les Coves de Vinromà (1998 i 2008), la Vall d'Alba (1999 i 2009), Borriol, (2000 i 2011), Cabanes (2001 i 2012), la Serra d'En Galceran (2002 i 2010) Benlloch (2003 i 2013), Vilanova d'Alcolea (2004 i 2014) i la Serratella (2005 i 2015).

En lloc de definir-les amb les meues pobres paraules, empraré un tros del text l'amic Vicent Pitarx, persona molt més qualificada per aquest menester, que va publicar a la revista Tossal Gros, on feia una crònica de l'acte en el qual la Funda-

ció Gaetà Huguet va concedir el premi Valencià de l'any 2007 a les Jornades. Ell deia: "són un fenomen social extraordinari, de dimensions civils d'una magnitud tal que bé se'ns pot escapar. Segurament, si no som capaços de copsar-la és a causa del nivell de familiaritat, de la proximitat tan directa que mantenen amb nosaltres i amb el nostre entorn, amb cadascun dels carrers i racons que habitem; en definitiva, la magnitud de les Jornades ens costa d'atrapar a causa de la seua marca de fenomen esplendorosament popular. Diguem-ho sense embuts: les Jornades Culturals a la Plana de l'Arc han assolit el rang d'un moviment universitari cabal, que combina la racionalitat i el rigor amb la curiositat intel·lectual per la identitat de la nostra comarca i la passió i el compromís envers aquestes terres, el seu folklore i la seua economia, la seua història i els seus projectes de futur."

TALLERES
J.L. Andrés
Gestión Integral del Mantenimiento de su Vehículo

desde 1956 a su servicio

Tif. 964 321 145

Avda. Zaragoza, 8-10. 12190 BORRIOL (Cs)
admon@jlandres.es - taller@jlandres.es

El format de les darreres jornades va mantenir els trets habituals, és a dir, des del divendres a la vesprada al dinar de diumenge, un seguit de conferències, xerrades, taules rodones, presentacions de comunicacions i visites a les exposicions, així com els aspectes més lúdics d'actes populars pels carrers i places del poble i degustacions enològiques i gastronòmiques.

El dia 16, després de la inauguració oficial a càrrec dels organitzadors i les autoritats locals i acadèmiques, es va dictar, per tècnics de la Conselleria d'Agricultura, Medi Ambient, Canvi Climàtic i Desenvolupament Rural una conferència sobre un aspecte que de vegades quan s'analitzen els riscos del medi ambient ens passa inadvertit. És el perill que per les espècies autòctones representa l'arribada dels éssers vius invasors, o vinguts d'altres contrades del planeta. Les grans capacitats d'adaptació d'algunes plantes i animals els converteixen en enemics de la nostra flora i fauna, que es veu obligada a recular i fins i tot a quasi desaparèixer. Sensibilitzar-nos sobre aquesta qüestió podrà ajudar a la conservació del nostre patrimoni biològic.

Cobertors pintats a la Serratella
Foto: Pere Vallés

El dissabte, dia 17, el programa preparat era exhaustiu i exigent. A primera hora i després de dinar, la presentació de comunicacions. En aquesta ocasió hi van haver unes dedicades a la Serratella (protocols notarials, catàleg espeleològic), una altra a la música sacra de la Torre d'En Domènec a la postguerra, una col·lectiva sobre un aspecte del nostre patrimoni industrial poc conegut (fargues, martinets i ferreries) i unes reflexions sobre la valoració que mereixen els centres històrics de les nostres viles i la necessitat imperiosa d'emprar un urbanisme sostenible.

Després del "cafetet", el matí va continuar amb la presentació de llibres i exposicions, fins que va arribar l'hora de la taula que sota el títol *Municipi-*

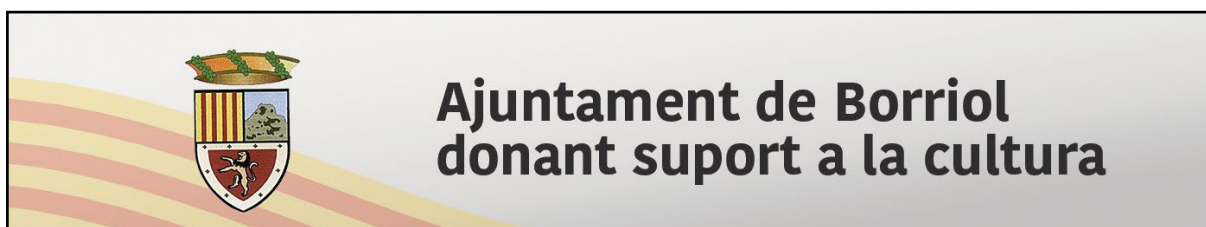
palisme i territori. El ciutadà davant les noves propostes d'organització administrativa, va ajuntar a Miguel Barrachina, vicepresident de la Diputació de Castelló, José Benlloch, portaveu del PSPV a la Diputació de Castelló, i Carles Mulet, senador de Compromís a Madrid. Els tres, guiats per José Luís Sales Miralles, van presentar les propostes dels seus partits polítics al respecte del debat sobre el futur dels municipis i les diputacions, així com les seues reflexions sobre la governabilitat territorial.

A mitja vesprada, es va iniciar la part dedicada a la música valenciana. Hi van haver conferències, a càrrec de Vicent Torrent (Al Tall), Xavi Sarrià (Obrint Pas) i Nati Castellet Mas (folklorista), i la festa al carrer, que va delectar als congressistes, als veïns i als visitants. Un plaer que, afegit a les degustacions, va compensar l'esforç de tornar cap a casa dins d'una boira tan espessa que feia por.

El diumenge es va dedicar a la visita guiada, com sempre a càrrec de Joan Mateu Bellés (en aquesta ocasió es va iniciar a l'ermita de Sant Joan Nepomucé, des de on es poden gaudir de unes vistes inoblidables), i després al dinar de germanor, amb el qual es van cloure les activitats, no sense que abans una representació del poble que recollirà el repete per organitzar-les al 2016 (la Pobla) es comprometera a

treballar amb plena il·lusió. Cosa que a ben segur faran, com ja han demostrat tantes vegades.

Aquesta breu crònica no pot acabar sense incloure una referència als treballs que s'han enllestit sota el pretext de les Jornades. A més de tota la qüestió de les tasques administratives, organitzatives i de logística, es van muntar tres magnífiques exposicions, amb els seus corresponents catàlegs i es van publicar dos llibres. En *Art i Artistes a la Plana de l'Arc* s'han aconseguit ajuntar una gran quantitat de sensibilitats que es manifesten amb formats i mitjans ben variats. Així, tenim a Armando Bonet, "l'home verbena", de Cabanes; els escriptors Ernesto Doménech, de Borriol, Julio

Visita guiada per la Serratella // Foto: Pere Vallés

César, de la Pobla, i Josep Miralles de Vilafamés; els escultors Francisco Agut, de la Serra d'En Galceran i Tomàs Roures, de les Coves; els músics Tomás Fabregat, de Vilafamés i Josep Sancho, de Benlloch; i els pintors Amat Bellés, de la Pobla, Amparo Domínguez, de Vilafamés, Claudia Trilles, de Vilafamés, Jesús Llopis, de Vilafamés, José Sales, de les Coves, Jovita Pitarch, de Vilafamés, Lorenzo Ramírez, de Borriol, Manuel Frias, de la Serratella, Noemí Barberà, de Borriol, Rafael Blasco, de Vilafamés i Sara Bellés, de Benlloch. No són tots els que tenim a la comarca, però sí que constitueixen una mostra ben significativa.

Una altra exposició, *La ràdio a la Serratella de mitjans del segle XX*, fa un repàs pels aparells que hi van arribar a la Serratella, per connectar a la comunitat amb el món, des dels anys trenta als cinquanta. Ha estat coordinada per Alberto Barreda, Rosa Lina Beltrán i José Luís Sales. I la tercera, *Els cobertors pintats*, preparada per Ana Rosa Gil, Angelita Escoí, Claudia Barreda, M. Àngels García i Rosa Lina Beltrán i en la qual van col·laborar un bon grapat de veïns i veïnes de la vila. Tot l'equip va gaudir dels coneixements i l'ajut de l'expert Julio Monfort. Al forn vell es podien veure alguns exemplars i alguns estris per la seua confecció, i l'exposició es completava amb les mostres que penjaven dels balcons de moltes cases del poble.

I aquesta edició de la Serratella també ens ha deixat altres dues publicacions de gran interès. *Els masos del nostre terme. La Serratella*, del treballador inesgotable i persona entranyable José Luís Sales; i *Més enllà de l'horitzó*, una obra escrita per José Manuel Beltran i amb fotografies de Miguel Zaragoza, que mostra com des dels punts més alts dels termes de la Serratella i de la Serra d'En Galceran, en determinades ocasions i circumstàncies, es poden visualitzar amb claredat les nostres volgudes illes Balears, i molt especialment la serra de Tramuntana on destaca el Puig Major.

Una vegada més, les Jornades han aconseguit els seus objectius. Aquest any el repte era especial, donada la despoblació que pateix la Serratella. Però com sempre, amb el suport de les institucions (s'ha de destacar que la parròquia va cedir l'església per fer les conferències i xerrades) i l'esforç dels serratellencs s'ha ofert un ventall d'activitats que han merescut que els dels pobles de baix pujàrem per una carretereta que mostra les mateixes dificultats des de fa dècades. Un èxit absolut que queda reflectit en el fet que el nombre de les persones inscrites aproximadament va duplicar al nombre d'empadronats a la Serratella. Poques activitats CULTURALS, *sensu stricto*, poden arribar a aquesta xifra, per tant, caldrà demanar el corresponent *Guinness World Record*.

<p>NAVARRET</p> <p>ALMUERZOS , COMIDAS Y CENAS</p>	<p>Avda/ Zaragoza, 56. BORRIOL</p> <p>Tel. 964 32 10 17</p>
---	---

QUÈ OPINA LA GENT SOBRE...

La Redacció

1-Quina festivitat de Borriol t'agrada més?

2-Què és allò que més t'agrada o que trobes a faltar de la revista *La Botalària*?

3-Què creus que li falta al poble?

Neus Ramos Agost
17 anys

1- Les festes de Sant Bartomeu, perquè hi ha molta diversitat d'actes per a persones de totes les edats i és un bon motiu de reunió per a tot el poble.

2- M'agradaria una secció més àmplia de tradicions antigues, perquè voldria saber més coses.

3- Crec que fa molta falta acabar de construir la casa de la cultura i posar-la en funcionament.

Benito Zurano Tena
35 anys

1- El dia de les paelles de Sant Vicent. Hi ha un bon ambient i passem un bon dia tots junts.

2- El que més m'agrada de la revista són les fotos antigues. M'agradaria que en ficaren més.

3- Instal·lacions esportives com un frontó i també una casa de cultura. A l'ambulatori hagueren pogut fer més plantes per aprofitar millor l'edifici.

Gema Pallarés Montañés
46 anys

1- El matí de Sant Vicent, és molt emotiu perquè toca la banda i ix el sant a la processó.

2- M'agradaria que s'escrigueren més articles sobre el castell o l'origen de la creu del Peiró. Són dos temes que m'interessen.

3- Actualment la meua filla cursa 6è de primària i crec que falta un institut al poble, perquè amb 12 anys són massa menuts per anar a Castelló.

Vicente Alcañiz Puertas
55 anys

1- Sant Vicent. Un bon borriolenc no pot faltar a l'ermita. El dia de les paelles m'agrada per la seua familiaritat.

2- M'agradaria que tot aquell que tinga alguna cosa a dir, la poguera expressar a la revista. Una secció d'opinió oberta.

3- Prou coses: un espai cultural, un saló de plens més gran, més actes culturals i participatius...

Montserrat Escrig Fornals
71 anys

1- Sant Vicent. És la que més m'emociona i m'arriba al cor. Sentir les campanades, els coets, la música. Tota la gent de Borriol que viu fora, ve a l'ermita eixe dia. És la festa més bonica.

2- M'agrada tot de la revista.

3- A Borriol li falta un local multiusos, que el tenen tots els pobles menys el nostre, per poder fer tots els actes allí.

Manuel Arandes Llansola
92 anys

1- El Dijous Sant, perquè m'agrada anar a missa i al Calvari. També m'agrada Sant Vicent perquè fins ara he pogut anar tots els anys a l'ermita.

2- La compre tots els anys i m'agrada molt, està molt bé.

3- Solament falta un bon local per poder celebrar totes les festes. Ho haurien d'haver fet fa anys.

DIVAGACIONS TAURÒFILES

 Vicent Peris Gorris

Acte taurí a la plaça de la Font als anys 50 // Propietat: Carlos Escrig

Recorde de ben xiquet el camió amb el caixó pel *Rajolar*, el ritual del bou que surt del camp per a entrar al poble començava: sorolls de portes, l'olor a *trenilla*, expectació i les mirades totes cap a un mateix punt. No pensava en res més, el dinar el feia ràpid i aprofitant la soledat del carrer en hores de sesta, anava a mirar-lo ja sol al seu corral. El moment era especial, l'infant *voyeur* posava l'ull a la porta i a pocs centímetres ell, altiu, majestuós i jo incapaç de suportar la seva respiració tan prop, barreja d'atracció i por que em paralizzava.

En aquella edat de poques preocupacions, la més important per a mi aquell dissabte, era que el bou apareguera al carrer de dalt. El coet anunciava que sortia i jo intentava relacionar pel moviment de la gent on havia decidit anar. Sempre venia a la Balma per baix, mira cap a dalt i entra onejant la divisa al *morrillo* amb els colors de sa casa. El seu trepitjar a l'asfalt m'aïllava de qualsevol altre estímulo...

El bou tornava a estar allí. Aquelles sensacions d'infantesa, joc de bous a *L'era de la Mona*, recull de fotografies de *rodaors* i el primer banquet del *carro* mirant als germans de *la Comunió* torejant a ritme de dolçaina i tabal, iniciaren a l'aficionat que ara sóc.

De la meua presentació com a taurí –reconec que un tant sensiblera- passe a plantejar-me sense argumentació científica però convençut, com la protecció –que no respecte- cap als animals, ha canviat i bascula al moviment de les diferents necessitats socials del moment en què està. S'ha passat de vore l'animal com a simple benefici humà a estar considerat en alguns casos com a un membre més d'una família. En el cas dels bous, l'evolució ha estat molt positiva en favor d'una menor duresa en la *lidia* dels exemplars. Dècades enrere, a les places el cavall no tenia cap protecció, existien les banderilles de foc i sense anar més

Daniel Ramos Afonso

GANADERO

lluny al nostre poble cada carro tenia el seu *punxonet*, fet que ara seria impensable encara que en el seu dia estarien les veus conservadores amb allò de: "...tota la vida ha estat aixina i ara volen...". Canvis sense perdre l'essència i evolucionant si no paral·lelament, prop de les sensibilitats actuals, no fan perillar la tradició del bou, aquesta festa trontollarà quan l'aficionat no es recicla i no pense més que en l'exhibició de la major quantitat d'animals braus possible, sense importa-li el lluïment i la integritat de l'animal que a tots se'n omple la boca de dir que estimem.

En la societat actual, l'aficionat als bous busca la seva defensa cap als altres membres del conjunt o entorn amb contínues justificacions. Compararem l'ús que fem de la carn per a consum humà, amb el sacrifici del bou i si la justificació la volem dotar d'un pes intel·lectual, citem a Goya, Picasso, el pensament d'Ortega y Gasset i la generació del 27 en allò de "*Como el toro he nacido para el luto*". Pel que fa als recursos històrics, recorrem desde la *lidia* a cavall en la nostra Baixa Edat Mitjana per continuar amb l'escola que creà Ferran VII i els tractats de tauromàquia de Pepe-Hillo o Cossío, tot buscant el reflex en els referents de la cultura i remuntant-nos als segles per a donar-li major consistència a l'argument. Amb tot, caldria que acceptàrem -amb més o menys contrarietat per cadascú- que l'animal té un patiment i que contràriament dels atacs que es reben per la desconexença, res té de sadisme i tortura. El toreig no gaudeix del sacrifici ni el dolor d'un animal, els que som tauròfils gaudim del patetisme en la litúrgia en una plaça de bous, exposició d'un cos en un ball anacrònic de vida i mort, joc de la intel·ligència i l'instint o la paradoxa d'un matador emocionat per indultar al seu antagonista en un decorat on els personatges i la seva representació -com va dir Orson Welles- són tot realitat. Però als nostres carrers no sempre és així, he vist aquell bou d'infan-

tesa humiliat pel desordre, amortitzat la mateixa jornada en dos *lidies* caòtiques plenes d'estímuls estressants, sense poder alenar de set, calor i esgotament. En ocasions haguera negat com un apòstol que res tinc d'aficionat amb ixes pràctiques que disten tant del culte al bou, però d'altres també he vist la part del respecte, aficionats que recriminen als *valents dels barrots* que els citen aprofitant-se dels animals molt encastats, *rodaors* demanar perdó per fer caure un bou a l'asfalt i autèntics toreros de carrer citant de front en arena donant tots els avantatges als animals i *llevant-se'ls quan els fa fil*. Actes de la *lidia* ben fets i de llei com deia Domingo Ortega, que afirmava que sols te dret a burlar la envestida del bou i donar-li mort, aquell que exposa la seva vida en l'afer.

Defensem la nostra afició i justifiquem-nos no en tòpics, fem-ho amb fets, lluïm al que ve a entregar-se al nostre poble després d'haver estat mimat durant quatre o cinc anys al camp, dotem la seva *lidia* de respecte i sensibilitat a l'animal que rendim culte i si el seu dol no arriba a la solemnitat que deia *Búfalo* a l'escena mítica de *Juncal*, almenys que siga una lluita i mort digna.

Com passa en els bous, no vull deixar indiferent als aficionats ni als detractors, encara que haguera estat més fàcil per a mi com a

bon torero de balcó, parlar del canvi climàtic o de les lleis d'avortament i no posar-me aquest Sant Antoni la *camisa d'onze vares*. No pareix políticament correcte declarar-se aficionat als bous ni fàcil d'escriure fora de les publicacions que no siguen de l'àmbit taurí com tampoc fer crítica a la festa en els temps que corren, serà que ho faig per fer algun aficionat, despertar alguna consciència, netejar la meua de contradiccions taurines, ignorància atrevida o que veig la necessitat de replantejar-nos canvis cap a una cultura taurina de qualitat amb sensibilitat i respecte.

www.gruporavi.es

CTRA. CASTELLON - MORELLA KM. 12'5
12190 BORRIOL
Tel. 964 32 16 52 ■ Fax 964 32 14 75 ■ Móvil 616 94 61 77

AMPA DE L'ESCOLA L'HEREU: TOTS JUNTS PER LA MILLOR EDUCACIÓ DELS NOSTRES FILLS I FILLES

 La Redacció

Membres de l'AMPA de l'escola l'Hereu // Fotos: Ivan Torres

"Per educar un infant, cal tota la tribu" Aquest proverbi africà es podria aplicar al món de l'educació. Només cal substituir la paraula tribu per Comunitat Educativa. Qui forma la Comunitat Educativa? Tots. Alumnat, docents, personal administratiu i de serveis, famílies, associacions, col·lectius i entitats. En definitiva, tota la societat on es desenvolupa la vida dels nostres xiquets i xiquetes.

L'AMPA és una associació sense ànim de lucre formada per mares i pares d'alumnes d'un mateix centre amb una missió ben clara i definida: contribuir a la millora de la qualitat del procés educatiu i de les condicions d'escolarització dels i les alumnes del centre.

L'AMPA esdevé un col·lectiu clau, una oportunitat única per aconseguir la participació de les famílies en l'educació que reben els nostres fills.

L'objectiu? Ser l'element vehicular entre escola i famílies que facilite la comunicació i beneficie de manera directa l'alumnat del centre. La fórmula? Treball en grans quantitats. La junta directiva, formada per nou persones, manté reunions periòdiques amb el director del centre, la regidora d'educació i l'alcalde. La coordinació entre els tres eixos (escola, famílies, ajuntament) és bàsica per tal de ser efectius i eficients i aconseguir una educació pública de qualitat.

L'escola del nostre poble, L'Hereu, compta amb una AMPA molt activa i potent, amb 294 famílies sòcies, 358 xiquetes i xiquets.

Són moltes les activitats desenvolupades per l'AMPA o en les quals està present.

- Aquest curs, l'AMPA ha facilitat la compra dels llibres de text, la qual cosa ha suposat un estalvi considerable per a les famílies sòcies.
- El Correllengua la vespra del 9 d'octubre, oferint orxata i fartons a tots els alumnes de l'escola.
- El Carter Reial visita l'Hereu per recollir les cartes que els alumnes d'infantil i 1r i 2n de primària han escrit als Reis Mags d'Orient.
- Participació en la Setmana Cultural de l'escola: contacontes, xerrades, plantació d'arbres...
- Per Carnestoltes, s'amenitza amb el cercavila que l'escola fa pel poble amb una xaranga.
- El 23 d'abril, la Festa del Llibre. S'organitza un concurs de dibuix a infantil i un de narrativa a primària. L'AMPA patrocina el concurs: impressió dels treballs premiats, premis i obsequis per a tots els participants. A més, també es munta una paradeta amb llibres.
- Per acabar el curs, l'AMPA fa un xicotet detall als xiquets i xiquetes que acaben l'escola. A la nit, organitza i patrocina el sopar de fi de curs a la pista de l'escola.

A banda de la participació en totes aquestes activitats i festes, l'AMPA té un ventall de treball molt ampli i interessant.

Un projecte molt enriquidor és l'Escola de pares. Consisteix en xerrades pels pares i mares a càrrec de psicòlegs infantils o pedagogs, amb l'objectiu d'informar i orientar a les famílies en el procés complex que suposa educar a un fill. Per facilitar l'assistència, l'AMPA posa un servei de ludoteca gratuït pels assistents.

Cal destacar la participació de l'AMPA i l'escola en les Trobades d'Escoles en Valencià, organitzades per Escola Valenciana, amb l'objectiu de defensar l'escola pública en la nostra llengua.

Des de fa un any, l'AMPA ha engegat tot un seguit d'activitats que van més enllà de les pròpies d'una

Ampa i que van destinades a ajudar a la gent que més ho necessita: l'Ampa Solidària. S'han fet rifes d'obsequis aportats per comerços del poble o particulars, així com una visita guiada pel casc antic a càrrec de Josep Cistià Linares on s'havia d'aportar un litre de llet.

Com hem vist, L'AMPA de l'Escola l'Hereu està molt activa. El seu objectiu és que totes les famílies dels xiquets i xiquetes de l'escola puguen formar part per tindre encara més força. Una comunitat educativa unida que treballa per una meta comuna és una de les claus de l'èxit. Estem segurs que es continuarà amb aquesta dinàmica d'esforç i bon treball per aconseguir el que tots volem: la millor educació per als nostres fills i filles.

Entrega d'orxata i fartons al Correllengua 2015 del CEIP l'Hereu

Excursió solidària pel casc antic

Nuria peques

PUERICULTURA Y MODA INFANTIL

NURIA SOLIVA

C/ Alicante, 2 bajo B - 12190 Borriol (Cs)

T. 606 840 623 - nsoliva@hotmail.es

“NUEVA JERUSALÉN” I EL 40È ANIVERSARI

✎ Henri Bouché Peris

Acte de commemoració de 40è aniversari de Nueva Jerusalén // Foto: Agustí Agut

El passat dia 28 de novembre la “NUEVA JERUSALÉN” de Borriol va commemorar el 40è aniversari de la seua primera representació.

I ho va fer amb un acte solidari convidant a les associacions passionistes de la nostra província, és a dir, Torreblanca (1979), Xilxes (2000), Eslida (2000), Alфонdeguilla (2001) i Alcalà de Xivert (2014). Va estar absent la d'Eslida que no va poder acudir a la cita.

A les 16.30h del dissabte es van reunir al saló d'actes de l'Ajuntament amb la presència d'autoritats locals i organitzadors de la “NUEVA JERUSALÉN”: mesa presidida pel president, Àngel Albert, acompanyat pel director de la Passió, Rafael Lloret. En la sala hi havia nombrosos membres de l'Associació, actors, socis fundadors i públic, juntament amb els representants de les altres associacions convidades.

El president va obrir la sessió donant la benvinguda a tots els presents, especialment, agraint el seu

desplaçament a Borriol per festejar este esdeveniment i acte de confraternitat.

A continuació, cadascuna de les Passions participants va donar compte de la seua història i també dels sacrificis que ha representat portar a bon terme l'obra, el drama de la Passió de Crist.

El director va prendre la paraula, i va fer referència als orígens i motivacions del naixement de l'Associació “NUEVA JERUSALÉN” l'any 1975, data de la primera representació vivencial, recordant les vicissituds per les quals va passar fins poder arribar a l'actual estat, ple d'anècdotes i records entranyables, amb l'esforç de tot un poble que es va implicar en la tasca.

Tots els parlaments van estar reforçats amb recursos audiovisuals, de manera que el públic va poder apreciar la qualitat artística, els escenaris, els personatges i tot allò que ha fet possible l'èxit que el drama sacre ha aconseguit en les nostres comarques.

Nueva Jerusalén 2013 // Fotos: Ivan Torres

Els presents van dispensar en càlids aplaudiments a les respectives intervencions dels ponents i es va crear un clima d'amistat i fraternitat entre els membres de les Passions.

Seguidament, la comitiva va emprendre el camí del Calvari, lloc on culmina la Passió borriolenca cada Dijous Sant i des d'on s'albira un paisatge realment encisador.

Finalment, l'entitat organitzadora va oferir un refrigeri de la rebosteria local dins d'un clima d'amistat i d'admiració mútua, amb esperit de col·laboració i unió sincera.

No hi ha cap dubte que aquesta "I Trobada d'Associacions Passionistes", amb motiu del 40è aniversari de "NUEVA JERUSALÉN", ha servit per unir més a les distintes organitzacions i sembrar la confraternitat entre totes elles i, a la vegada, conèixer les experiències de cadascuna.

**CARNISSERIA
XARCUTERIA**

**XARCUTERIA SELECTA • EMBOTITS CASOLANS
POLLASTRES A L'AST • PLATS PRECUINATS**

Plaça La Font, 12 • BORRIOL (Castellón)
Encàrrec al 964 321 203

LA COLLA L'ESPÍGOL REVISCOLA

 Assutzena Santamaria i Luna

Membres de la Colla l'Espígol a la Joquera // Foto: Ivan Torres

Després d'uns quants anys de silenci la Colla Naturalista Espígol hem reprès l'activitat en un moment en què a Borriol l'associacionisme i les ganes de fer coses pel poble es respira a l'ambient.

Alguns haureu vingut d'excursioneta amb nosaltres per conèixer plantes del terme, altres haureu assistit a alguna xerrada a l'escola, altres haureu vist les exposicions de plantes medicinals que fèiem a la Font per Sant Vicent... I altres no ens coneixereu de res.

Sabem que sou molts els qui estimeu el poble i la natura, els qui voleu veure un terme més net, els qui penseu que és necessari conèixer el nostre patrimoni natural per poder protegir-lo, els qui coneixeu propietats medicinals d'algunes plantes, els qui sabeu com canta l'abellerol, la cadenera o el cucut o com fan els caus els conills, els qui vos agraden els minerals i els fòssils...

Per això hem obert un compte de correu (collaespigol@gmail.com) i una pàgina de facebook

(Colla l'Espígol) on ens podeu fer arribar les vostres aportacions, les vostres inquietuds, on podeu dir-nos que voleu afegir-vos al grup o proposar alguna activitat concreta relacionada amb la natura i el medi ambient. Al facebook anirem penjant les activitats que organitzem (que també eixiran publicades a l'agenda cultural) i altres coses que creiem interessants. Us esperem!

“Sabem que sou molts els qui estimeu el poble i la natura, els qui voleu veure un terme més net, els qui penseu que és necessari conèixer el nostre patrimoni natural per poder protegir-lo.”

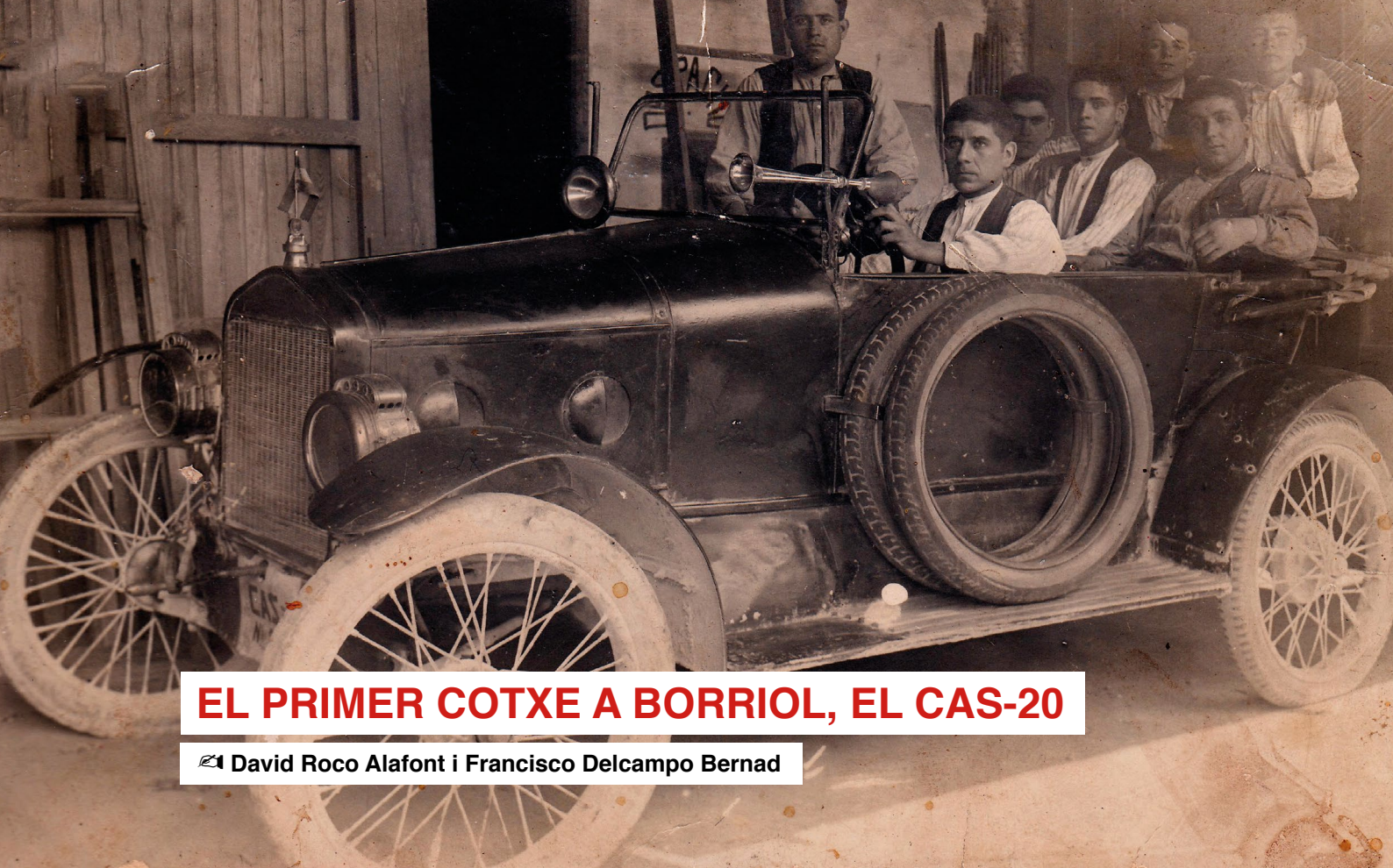
BORRIOL Tel. 964 322 061

CASTESAN

castesanborriol@yahoo.es

ALIMENTACIÓ ECOLÒGICA COMERÇ SOLIDARI
PRODUCTES DE LA COMARCA

OSTEOPATIA ACUPUNTURA REIKI
NATUROPATIA TERÀPIES ENERGÈTIQUES
FORMACIÓ EN TERÀPIES NATURALS

EL PRIMER COTXE A BORRIOL, EL CAS-20

David Roco Alafont i Francisco Delcampo Bernad

José Pitarch Renau al volant del Ford amb matrícula CAS-20, primer cotxe de Borriol // Propietat: José Pitarch Esteve

Quan a finals del segle XIX van començar a circular pels camins de terra i llambordins aquells artefactes mecànics, símbol de rabiosa modernitat, anomenats automòbils, res feia sospitar a les mirades curioses d'aquells que tenien la sort de veure'n un de prop, que aquell invent es convertiria en una revolució imprescindible per a la vida.

El primer mitjà d'automoció de l'època es limitava al ferrocarril, que arribava a la capital de La Plana l'any 1862. A finals del segle XIX i principis del XX, el sistema habitual de transport públic a Borriol eren les diligències o carruatges arrossegats per cavalls. En la memòria dels més grans encara roman el record dels carruatges del tio "Segundo".

No va ser fins a l'any 1910 quan es va establir la primera línia d'autobús que unia Albocàsser amb Castelló i viceversa. L'empresa Hispano Fuente En Segures tenia dos línies importants d'autobús, la de Morella i la de Vilafranca, que passaven per Borriol. Uns anys més tard, es va ampliar la línia amb

un cotxe que unia directament Borriol i Castelló, fent-li la competència directa als carruatges del tio "Segundo".

La introducció de l'automòbil al mercat va ser pràcticament insignificant en els primers moments de comercialització. Potser per la desconfiança que provocava aquest nou mitjà de transport, per la desconeixença del seu funcionament o per la impossibilitat econòmica d'adquirir un d'aquestos articles de luxe. A més a més, no existien fàbriques automobilístiques a l'estat espanyol i els primers models s'importaven des de França.

Pel seu elevat cost, és evident que els primers privilegiats en poder adquirir un d'aquestos vehicles eren les classes acomodades, burgesos o rics comerciants que es podien permetre aquest luxe. Aquells primers automòbils no disposaven de cap placa identificativa que indicara el propietari o la procedència, i prompte es van començar a produir accidents que quedaven impunes davant la Justícia. La legislació de l'època es va haver de

MUEBLES
Pitarch
INDUSTRIA DEL MUEBLE KIT

Avda. Castellón s/n BORRIOL telf.: 964321111 · fax: 964321163

*Amb la cultura i
les tradicions de Borriol*

Manuel Pitarch Renau a la porta del camió amb matrícula CAS-60 // Propietat: José Pitarch Esteve

posar en funcionament per adaptar-se ràpidament al nou invent, així com va passar també amb les infraestructures viàries.

La primera matriculació d'un vehicle a l'estat espanyol va ser el 31 d'octubre de 1900, a Mallorca, de marca Clément, matrícula PM-1. Pràcticament 116 anys després ens resulta difícil imaginar un paisatge urbà i, fins i tot, la vida sense cotxes.

Quin va ser el primer vehicle d'ús particular a Borriol?

Per contestar aquesta pregunta, no vam dubtar en acudir a un gran aficionat i col·leccionista d'automòbils del poble: José Pitarch Esteve, qui compta amb una col·lecció que supera els 20 cotxes antics i clàssics, procedents d'arreu del món, tots en perfecte estat de conservació i funcionament.

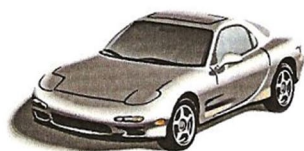
José Pitarch ens conta que la seua afició pel motor li ve de ben lluny. El seu avi, Salvador Pitarch

Porcar, de professió carreter, feia la ruta de Castelló a Vilafranca, transportant material tèxtil, allà per meitat del segle XIX. La feien en 2 carros, tirats per 4 cavalls cadascun. Quan un carro pujava, l'altre baixava, i per meitat camí es creuaven. Va utilitzar aquest sistema de transport de mercaderies fins a principis del segle XX, quan va decidir comprar-se un camió. Camió amb matrícula CAS-60. Un home modern, avançat de l'època que, posteriorment, l'any 1925, va adquirir un Citroën model 5-CV de l'any 1922.

Però el primer cotxe de propietat particular d'un borriolenc fou precisament el del seu fill: José Pitarch Renau, pare del nostre entrevistat. Va nàixer l'any 1900. De professió fuster, fundador de l'empresa local Muebles Pitarch, i que, com el seu pare, tenia especial inclinació pels vehicles a motor. Al principi de la dècada dels anys 20, no dubtà en aprofitar una oportunitat comercial per aconseguir un cotxe, de marca Ford, de segona

talleres
BALAGUER

auto-electrónica y mecánica
para el automóvil

Vicente Balaguer Meseguer

Rey D. Jaime, 3
Telf. y Fax: 964 32 13 03 - Móvil: 629 67 71 96
12190 BORRIOL (Castellón)

mà, matrícula CAS-20. No el comprà, el canvià per una porta a un conegut representant de Castelló de màquines d'escriure *Underwood*. Així, d'aquesta forma tant curiosa, va arribar la revolució del transport a Borriol.

Li seguiren el camió "dels Martelles"; les furgonetes del tio Amadeo "de Paleta" i dels germans Asensio i Enrique Luna; el *biscúter* de Sentet Balaguer; el 2 cavalls de Víctor Arandes; el 600 de Gaspar...

A poc a poc, els vehicles a motor s'estenien per tot el territori, convivint amb carros, carretes i animals de llom (vehicles de tracció animal), utilitzats per la classe treballadora per a les faenes del camp i també per al transport de persones i de mercaderies, i, com no, les pràctiques i còmodes bicicletes. No serà fins als anys seixanta quan bona part de la població espanyola, una vegada aconseguits uns preus d'estos béns més ajustats a la butxaca popular, quan la compra d'un cotxe es converteix en un bé de primera necessitat per a totes les cases - qui no recorda el llegendari SEAT 600 -, i esdevé en eixe objecte impassible, conqueridor i molest que envaeix places i carrers.

Tal vegada l'automòbil haja sigut el millor i més útil invent del segle XX: són molts els avantatges que d'ell podem enumerar; tampoc s'ha d'oblidar la gran importància que té el sector de l'automòbil

per a qualsevol economia actual: fàbriques, tallers, concessionaris, assegurances, energia, gasolineres, etc. Però també convindrem a pensar que eixa caòtica desmesura a la qual hem arribat... no és gratis.

*Bartolomé Brea, Ramón Balaguer, Manuel Peris i José Pitarch Esteve a la Basílica del Lledó
// Propietat: José Pitarch Esteve*

José Pitarch Esteve amb un cotxe de la seua col·lecció // Foto: La Redacció

BORRIOL, ELS COGNOMS

✍️ Francisco Delcampo Bernad

Imatge: La Redacció

Com apareix el cognom?

És lògic pensar que el nom de pila de les persones ha estat present en l'home des dels primers moments de l'existència de la comunicació entre els homínids, allà pel Pliocè. El nom és la forma de cridar, de dirigir-se a un, d'identificar-lo. En la cultura hebrea i cristiana s'han utilitzat com a nom de pila quasi tots els apel·latius que apareixen en les Sagrades Escripures i, especialment, aquells que anomenaven a les persones que envoltaren la figura de Jesús, el Nostre Senyor.

L'ús del cognom és més recent. Per evitar confusions o per concretar més exactament la identificació de la persona es fa necessari incorporar un complement al nom: naix així el cognom. Si cridem el nom de Maria en un grup de diverses persones, el més segur és que més d'una d'elles se senta al·ludida, però si a aquest nom li afegim "la filla de Martí", de segur que

sols una d'entre totes respondrà a les senyes. D'aquesta manera apareix el cognom com a filtre identificatiu: Maria Martínez, seria el resultat.

Hi ha cognoms patronímics, que procedeixen del nom de pila del pare, com: Andreu, Esteve, Bernat, Blasco, Martí, Mateu, Llorens, González, Hernández, Fernández, etc. També hi ha cognoms toponímics, que corresponen al territori o lloc de procedència del llinatge, com: Alcañiz, Aragón, Balaguer, Escrig, Luna, Valls, Castellano, Barberá, Llorens, Tena, Portolés, Montañas, etc. Altres són els cognoms indicatius d'oficis com: Ferrer, Moliner, Portolés, Fuster, Pallarés, Escuder, Vaquer, Torner, Pastor, etc. I, finalment, cognoms relatius a circumstàncies de naixement, característiques físiques o de personalitat com: Roig, Rubio, Reig, Salvador, Santamaría, Ramos (de Pasqua), Agut, Vicent, Aparici (de Epifania); Asensi (de l'Ascensió), Pasqual, etc.

 VALLS Calzados	Mª José Valls Balaguer	 Orgonitas M. J. VALLS
		12190 BORRIOL (Castellón)
		Avda. Zaragoza, 67 Teléf.: 964 657 696

Les primeres referències de sobrenoms escrits, complementant al nom individual, apareixen als segles IX i X (en l'Alta Edat Mitja). Este model era usat especialment pels senyors feudals i la noblesa. Ja en els segles XIII i XIV s'estableix el renom de forma generalitzada, passant de pares a fills: es constitueixen així els llinatges. Esta costum senyorial es va traslladant a la resta de la població. Ja en el segle XVI, amb motiu del Concili de Trento, l'autoritat eclesiàstica ordena a les parròquies la tinença dels Llibres de Bateigs i de Defuncions, així doncs, es promou l'ús dels cognoms. Ja a partir del segle XIX, amb la creació del Registre Civil, s'estableix l'ús oficial dels cognoms per a tota la població: el primer, el patern; el segon, el matern.

Al llarg de la història, i més a mesura que ens endinsem en ella, l'ús del cognom ha significat un signe diferenciador entre les persones dins dels estrats socials: és d'alt bressol, pertany a noble casa, té cognoms nobles, etc. També, el dret consuetudinari i l'ús social li ha donat massa importància als apel·latius, com un element d'identitat i pertinença a un llinatge històric concret. Però l'objectivitat presenta una realitat ben distinta i, per tant, cal desmitificar eixa idea errònia: el tòpic que els nostres sobrenoms ens encasellen en una empremta històrica unida a la personalitat del patronímic és una fal·làcia.

Si fórem capaços de construir el nostre arbre genealògic amb 10 generacions (un poc més de dos segles), ens trobaríem amb una grafia que contindria 2^{10} cognoms, és a dir, 1024 renoms, això sí, molts d'ells repetits, i altres ja desapareguts, que tenen, naturalment, el mateix valor i importància parental que el que figura al nostre DNI. De tots ells, únicament en mantenim dos: els que formen una línia comuna a la part masculina del pare i de la mare. Dit d'una altra manera: l'arbre genealògic d'un borriolenc, pres a l'atzar, contindria, amb molta probabilitat, quasi tots els sobrenoms típics d'esta localitat.

La font d'informació. Fitxa tècnica estadística

Per fer un estudi estadístic de les característiques d'una població no és necessari fer el recompte de la totalitat dels elements que la componen. Amb una mostra aleatòria simple i un volum adequat es pot arribar a unes conclusions molt acceptables i representatives del conjunt. Així, la mostra de

treball d'este article ha resultat de la presa de dades del llistí telefònic de l'any 2005, i corresponent a Borriol. Esta mostra, si bé no és purament aleatòria, sí que se'ns antulla pròxima a eixa característica, a pesar que en dit llistí hi ha més titulars masculins que femenins.

La grandària mostral és de 1.377 persones, que pertanyen a una població en eixa data de 4.288 habitants, amb un percentatge del 32'11% d'enquestats. De cada element de la mostra s'han pres els dos cognoms. Eixe volum mostral suposa obtenir una tolerància o error màxim en els resultats del 5%, amb una probabilitat de certesa del 99%, és a dir, quasi com si s'haguera quantificat la totalitat de la població.

¿Tenen els cognoms de Borriol unes peculiaritats pròpies?

Evidentment sí, però amb matisos. Si ens remuntem al pretèrit, podem afirmar, sense temor a equivocar-nos, que els renoms a Borriol es repetien secularment i que el seu nombre era relativament reduït. Ara, la mobilitat de la població ha produït una plèiade de cognoms diversos, i els patronímics tradicionals cohabiten i s'han mesclat entre els comuns arreu d'Espanya: com els García, els López, els González, els Fernández, etc.

Si busquem analogies, al respecte, entre Borriol i altres pobles pròxims, l'única localitat que presenta certa similitud és Benicàssim. Hi podem trobar contemporanis de Babiloni, Balaguer, Falomir, Martí, Pallarés, Ramos, etc.

Hem de significar també que, arreu dels pobles, encara s'aprecia certa personalitat en considerar els cognoms del seus habitants. Hi ha renoms més repetits que altres: els característics d'eixa localitat. Però, eixa particularitat va desapareixent a poc a poc, a la vegada que van imposant-se els patronímics castellans més recurrents.

¿Com es distribueixen els cognoms a Borriol?

El nombre de cognoms típics, amb una freqüència superior al 0'18%, suposa un poc més d'un centenar i la resta està al voltant de 500 sobrenoms diferents.

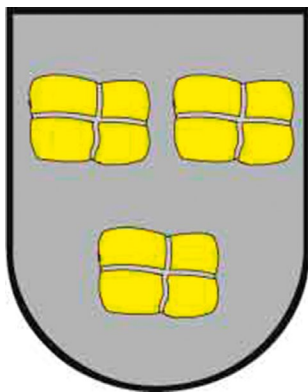
El 1r i el 2n cognom tenen una freqüència molt pareguda, és a dir, no hi ha diferències significatives en el resultat en considerar el 1r o el 2n renom.

Gourmet
C/. Sanchis Guarner, 27
Tel. 964 32 30 27
BORRIOL (Castellón)

La tienda del barri

Especialidad en:
**CHARCUTERIA, EMBUTIDOS,
CARNES FRESCAS Y VERDURAS.**

BLASÓ DE BALAGUER

BLASÓ D'ESTEVE

BLASÓ DE FALOMIR

Els 30 cognoms amb major freqüència son:

FALOMIR (el 2'4% de la població); PALLARÉS (el 2'39%); ESTEVE (el 2'2%); SÁNCHEZ (el 2'16%); GARCÍA (el 2'16%); BALAGUER (el 2'01%); RUBIO (el 1'61%); PORTOLÉS (el 1'61%); RAMOS (el 1'5%); ESCRIG (el 1'4%); BERNAT (el 1'21%); MARTÍNEZ (el 1'17%); BABILONI (el 1'14%); VALLS (el 1'1%); PÉREZ (el 1'03%); LLORENS (el 0'95%); LLANSOLA (el 0'84%); LÓPEZ (el 0'84%); ARAGÓN (el 0'8%); ANDREU (el 0'8%); GONZÁLEZ (el 0,8%); MONTAÑÉS (el 0,77%); CASTELLANO (el 0'7%); LINARES (el 0'7%); SAFONT (el 0'7%); MUÑOZ (el 0'7%); TENA (el 0'66%); FERNÁNDEZ (el 0'62%); MARTÍ (el 0'59%) i ARANDES (el 0'55%).

Procedència del cognoms més característics de la localitat

Llinatges procedents de la Corona d'Aragó:

AGUT (nom llatí molt antic); ALCANIZ (Teruel); ARAGÓN (topònim procedent de la casa reial d'Aragó, infançons de la Conquesta); BELTRÁN (mainaders de la Conquesta, Huesca); BLASCO (noblesa aragonesa de Jaca, Huesca, infançons de la Conquesta); CASTELLÓ (Mosqueruela); CHIVA (Teruel, d'origen àrab); CHULVI; ESCRIG (Teruel, mainaders de la Conquesta); FORCADA; GIL (mainaders de la Conquesta); LUNA (cognom molt antic, gentilici de Luna, Zaragoza, participaren en la Conquesta); MONTAÑÉS; PASCUAL (nom baptismal de Pasqua); PERIS; PORTOLÉS (infançons de la Conquesta; guardians de la porta, Huesca); RAMIREZ; TENA (de la vall de Tena, Huesca); SANTAMARÍA; SOS; VIDAL.

Llinatges procedents del Comtat de Catalunya:

ANDREU (patronímic del nom de l'Apòstol Andreu); ARANDES (Tarragona); BALAGUER (del poble de Balaguer, Lleida); BARBERÀ (Tarragona); BERNAT (gentilici germànic de Bernat, infançons de la Conquesta); BOSCH; CAPDEVILA; CASTELLLET; ESCUDER (d'ofici); ESTEVE (de l'Apòstol Esteve); FABREGAT; FALOMIR (nom antic germànic, molt localitzat a Borriol); FERRER (d'ofici); GASCON; LLANSOLA; LLORENS (de la vila de Llorens, Tarragona); MARTÍ; MATEU (de l'Apòstol Mateu); MESEGUER (mainaders de la Conquesta); MIRALLES (mainaders de la Conquesta); PALAU; PALLARÉS (locatiu de Lleida); PASCUAL (nom baptismal); PERSONAT; REIG; ROIG; SAFONT; SOLER (d'ofici); UCHER; VALLS (llinatge de la Conquesta, procedent de Valls, Tarragona); VAQUER (d'ofici); VICENT; VILARROCHA.

Llinatges procedents de Castella i Navarra:

CABO; CASTELLANO; DELCAMPO; ESTELLER (Navarra); FERNÁNDEZ; GARCÍA (el cognom més freqüent a Espanya, d'origen iber); GONZALBO; GONZÁLEZ(significa fill de Gonzalo) ; LINARES; LÓPEZ; MARTÍNEZ; MUÑOZ (nom iber); NAVARRO (mainaders de la Conquesta); PÉREZ (significa fill de Pedro, un dels cognoms més repetits a Espanya); PITARCH (originari de Castelló); RAMOS (cognom molt antic, de la conquesta de la Península, Astúrias); RUBIO (mot antic, fa referència al color del pel, Astúrias); SALVADOR; SÁNCHEZ (cognom d'origen romà; un dels més antics d'Espanya); SANTAMARIA (antic i noble llinatge de Navarra, també utilitzat per sefardites i moriscs).

ERIM@r
FORMACIÓN e INFORMÁTICA

C/ Ximen Perez de Arenos, 14 Bajo
Borriol (Castellon)
964 65 77 23
<http://www.erimar.es>

BLASÓ DE PALLARÉS

BLASÓ DE PORTOLÉS

BLASÓ DE RUBIO

Cognoms molt antics, en l'actualitat molt reduïts o desapareguts:

BARBERÀ; BELTRÀN; CAMPOBADAL; CHULVI; ESCUDER; ESPÍN (característica física); FOLCH; FRANCISCO; LUNA; MESEGUER; MIRALLES; PALAU; PASTOR (d'ofici); PERIS; RAMÍREZ; SOLER (d'ofici); VICENT.

Noms de procedència morisca, jueva o sefardita:

Els mossàrabs que es van quedar al territori després de la Conquesta, a poc a poc i obligatòriament, van anar convertint-se al Catolicisme i canviaren els seus cognoms originaris per altres ajustats a l'onomàstica cristiana.

Els moriscos, forçats a acollir la fe catòlica, eren batejats amb noms i cognoms cristians. El més freqüent era que adoptaren els noms del cristià vell que els apadrinava en la conversió. També utilitzaven els anomenats noms baptismals, és a dir, el nom del sant a la data de l'esdeveniment, així tenim cognoms típics moriscs com: RAMOS, PASCUAL, ANDREU, SANTAMARIA, ARAGÓN, BERNAT, LUNA, PÉREZ, CASTELLANO, LÓPEZ, FERNÁNDEZ, FERRERO, VIDAL, etc., i altres típics d'eixa cultura, com BABILONI (gentilici de Babilònia), MORENO (de Mauritània).

Els moviments migratoris, tant interiors com exteriors, ocorreguts en l'últim segle i especialment en el que portem de l'actual, així com una major relació entre les poblacions dels pobles del voltant, ha produït una població d'origen diversa. Com a mostra indicativa podem dir que l'any 1975, de la població de Borriol, el 83'1% era nascuda en el

mateix municipi; el 2001, eixe percentatge es reduí al 38'48%, i en el cens de 2011, el percentatge de població nascuda al poble fou del 28'69%.

Tot i això, encara s'aprecia el tret de la procedència catalana/aragonesa de la població de Borriol. Una singularitat que té les seues arrels en la repoblació d'estes terres a partir de la Conquesta cristiana, l'any 1233. Un degoteig que es produiria lentament al llarg dels segles posteriors, amb una taxa de creixement poblacional molt menuda i secular fins l'enlairament demogràfic que es produiria a partir de la segona meitat del segle XVIII, amb els majors exponents d'immigració en les dècades dels anys 1980 i 2000.

Fins al segle XVIII, la població de Borriol mai ha estat més enllà dels 500 habitants, amb la peculiaritat que en la localitat, des de la Conquesta cristiana fins a l'any 1609 (data de l'expulsió dels moriscs), cohabitaven les cultures cristiana i mora. Els moriscos conversos o cristians nous representaven una població major que els cristians vells.

Som descendents, doncs, d'una mescla entre cultures, diluïda en la civilització conqueridora que es va imposar.

En les últimes dècades, la població autòctona s'ha anat mesclant amb població vinguda de llocs del voltant i més tard de procedències més allunyades del territori. En l'últim lustre, cal afegir també la procedent de l'estranger.

PERRUQUERIA ANA LINARES
 Avda. Saragossa, num.84 BORRIOL
 Telf. 964 32 11 24

EL MOLÍ VELL

Joan Palmer Broch

Façana del molí en l'actualitat // Foto: Joan Palmer

Quan la formiga tanca el riu, el cel plora i el moliner riu. (Dita popular)

El Molí Vell o del Marqués es troba situat a la riba esquerra del riu de Borriol, aigües avall de l'Alqueria, i és un dels elements més importants i alhora poc coneguts del patrimoni local. De fet, no és molta la documentació conservada als arxius referent al seus orígens, es tracta en la major part de contractes d'arrendament fets entre el senyor i els successius moliners. És per això que considerem necessari fer una primera aproximació a la història del molí des d'un punt de vista arqueològic, basant-nos en l'estudi arquitectònic del molí; intentant

suplir així, en la mesura de les nostres possibilitats, el buit que fins ara ens deixa la documentació escrita.

Començarem per dir que l'edifici que ha arribat fins als nostres dies està format per dos mòduls constructius ben definits: el molí pròpiament dit i la casa del moliner. Ací ens centrarem en l'estudi del primer, considerant que és de major interès arqueològic al poder aportar més quantitat d'informació per al coneixement de la història social i econòmica del poble.

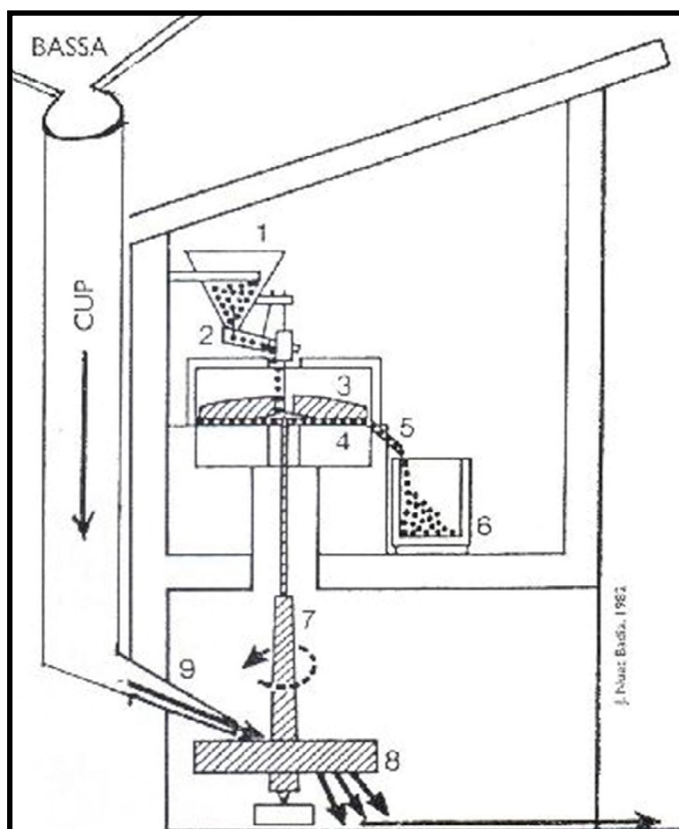
La construcció conservada és molt senzilla, una nau rectangular de maçoneria coberta per una sòlida volta de canó seguint el patró de les casetes de volta de tradició islàmica. La façana es troba orientada al riu, situat al nord-oest, i en ella es troba l'actual accés, que s'efectua a través d'una porteta amb muntants de rajoles i arc escarser.

MUEBLES

Balaguer

Ros de Ursinos, 29 - 31
Tif. 964 22 86 38 - 12004 CASTELLÓN
Fàbrica: Avda. Zaragoza, 6
Tel. 964 32 10 52 - 12190 BORRIOL

Esquema de la maquinària d'un molí

1. Tremuja o gronsa
2. Canelot
3. Mola de dalt o volandera
4. Mola de baix o sotana
5. Farinal
6. Farnera o pastera
7. Arbre
8. Rodet
9. Canal

Font: Jordi Bolós i Josep Nuet (1982)

A l'interior, s'observen dues portes més amb la mateixa tècnica constructiva. La primera d'elles, també en la façana, dona accés a una mena de corralissa o pati situat front el molí. La segona porta és més gran i es troba a la dreta de l'entrada, i dona pas a la vivenda del moliner, adossada al lateral sud-oest del molí. Al costat oposat, un banquet corregut de maçoneria i rajoles completa la distribució interna del recinte. Hem d'afegir, però, un quart element estructural, que si bé no correspon a aquest moment constructiu tal volta siga el de major interès arqueològic. Estem parlant de l'arc apuntat conservat baix el parament del mur sud-oest el qual, bastit amb carreus, identifiquem amb un arc de diafragma d'estil gòtic.

Respecte a la maquinària de mòlta el que primerament crida l'atenció és la ubicació de les dues moles conservades, ja que mentre una d'elles es troba davant la porta de la corralissa

obstaculitzant notablement el pas; la segona, està al fons de la nau, un lloc molt més adequat per a una mola de 130 cm de diàmetre. Aquesta peculiar distribució, conseqüència de l'evident manca d'espai, ens fa pensar en què originàriament el recinte allotjaria una sola mola, i s'hi va afegir posteriorment la segona. Fos com fos, les moles corresponen a dos molins independents que funcionarien de la següent forma: encastades a certa altura als murs cadascun d'ells tindria una gronsa o tremuja, una mena d'embut de fusta per on s'introduïa el gra a moldre que mitjançant un canaló cauria a l'interior de les moles. Cada molí disposaria de dues moles sobreposades: la inferior fixa, anomenada solera i la superior, anomenada volandera o corredora perquè gaudia d'un moviment rotatori. Així s'obtidria la farina, que seria expulsada de les moles per un segon canaló que la conduiria fins una pastera. Tot aquest mecanisme funcionava gràcies a la força

Paco Zaragoza

Taller y Joyeria

C/. Hereu, 2 - 12190 **Borriol** (Castellón) - Tel. 964 32 11 82

de l'aigua, transmesa a les moles mitjançant unes bigues verticals anomenades arbres que, actuant com a eix, unien les moles amb la roda situada al carcau. Les rodes estaven formades per pales de fusta (*àlems*) encastades a un anell central que abraçava la part inferior de l'arbre, transformant la força de l'aigua en l'energia cinètica que a través de l'arbre era transmesa a les moles. Finalment, afegir que el carcau era un petit recinte situat baix la sala de moles, per on transcorria l'aigua amb la força suficient com per a fer moure les rodes. En el cas del Molí Vell l'aigua era captada del riu mitjançant l'Assut de Borrús, situat 620 metres aigües amunt. Des d'allí la séquia de l'alqueria, encara en ús per al reg, la conduïa fins a la bassa situada en la part posterior del molí. Dita bassa connectava amb el carcau a través del cup, una sòlida canalització vertical de pedra travada amb morter, que salvava el desnivell existent precipitant l'aigua i posant en funcionament tot el mecanisme del molí.

Feta aquesta breu descripció de les estructures del molí intentarem, a continuació, aproximar-nos cronològicament a les seues fases constructives, en base a la informació arquitectònica recollida i a la comparació amb altres molins conservats a les nostres comarques.

Com ja s'ha apuntat, l'estructura més antiga del molí és l'arc gòtic localitzat en el mur sud-oest. És un arc diafragmàtic que, seguint el model d'altres

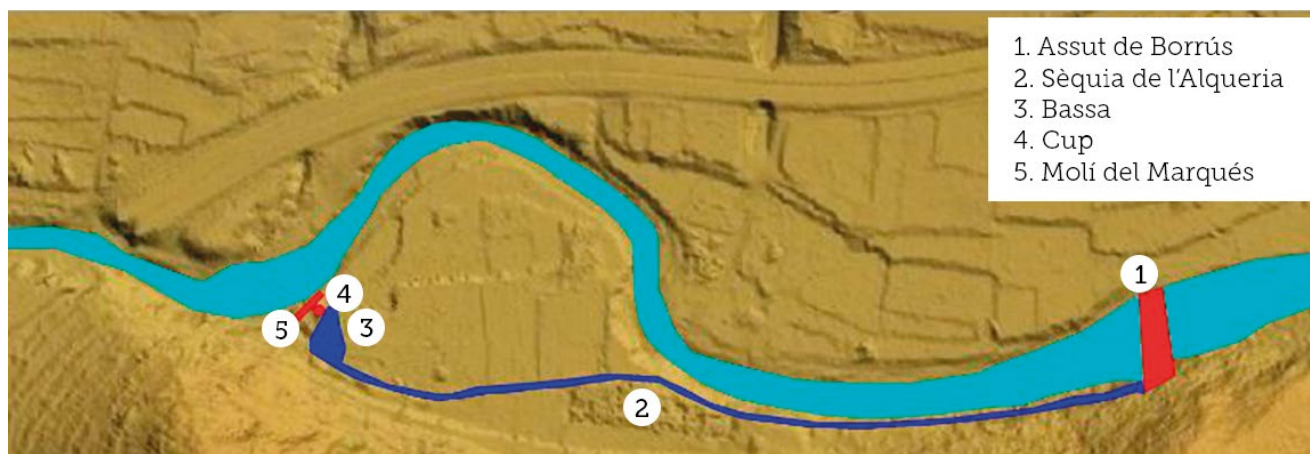
molins baix medievals, servia d'accés a la sala de moles. Eren molins d'una sola nau amb teulada a una vessant. Molt menuts, només tenien espai per a un joc de moles i s'emmagatzemava el gra i la farina a l'exterior, en una mena de patis situats front a la façana principal. Exemples d'aquest tipus de molí els trobem a Les Coves de Vinromà (Molí del Consell), Catí (Molí Galià) o Vila-real (Molí la Roqueta), tots datats entre els segles XIV i XV.

És en una segona fase quan es construeix l'actual molí cobert amb volta de canó. Açò va suposar l'anul·lació de l'arc gòtic, substituït per un arc més menut de rajola. L'interior continuaria allotjant només un joc de moles que, això sí, gaudiria d'una major superfície de treball. Considerem, per la manca d'espai, que continuaria havent una zona d'emmagatzematge externa front la façana sud-est. El moment de construcció d'aquest edifici és difícil de determinar a causa de la pervivència de les casetes de volta en l'arquitectura popular valenciana; l'única pista ens l'aporta l'arc de rajoles que segueix una tipologia que podríem enquadrar *grosso modo* entre els segles XVII i XVIII.

Finalment, la darrera fase constructiva ve donada per la construcció de la casa del moliner, que nosaltres fem coincidir amb l'emancipació dels béns senyorials esdevinguda a inicis del segle XIX. Ens trobem en un moment on el creixement demogràfic i l'augment de la demanda cerealística

Una de les moles soleres del molí // Foto: Joan Palmer

Sistema hidràulic del molí // Imatge: Joan Palmer

obligaren a adequar els vells molins a les noves necessitats. En el cas del Molí Vell aquest procés es reflectí amb la col·locació d'un segon joc de moles en un recinte que, per dimensions, no estava preparat per fer-ho; provocant així la disfunció espacial encara visible hui en dia. A més, la construcció del nou casalici també provocà altres alteracions estructurals importants, tals com la desaparició del pati, que passà a ser el solar de la nova habitatge, o la construcció d'una nova planta sobre la sala de moles. D'aquesta forma l'actual façana del molí quedà orientada al riu, obrint-hi dues portes noves; una per accedir-hi des del carrer i l'altra per a donar pas a un nou pati construït en l'angle nord del molí i que acaba de conformar el casalici del molí que ha arribat fins als nostres dies.

No volem, però, concloure l'article sense anotar dos aspectes que no podem passar per alt. En primer lloc, apuntem com el primitiu molí baix medieval ja tindria un sistema d'abastiment d'aigua propi (assut, séquia i bassa) que, per característiques i orografia, ben bé podria ser el que s'ha conservat fins l'actualitat, malgrat les importants reformes realitzades en el segle XVIII. I, en segon lloc, i no per això menys important, voldríem remarcar el lamentable estat de conservació que presenta el casalici del molí i el seu entorn, a mercè de

la vegetació i l'espoli. És per això que tenim l'esperança que aquestes línies servisquen per conscienciar del valor històric i patrimonial que un edifici com el Molí Vell té per al nostre poble, tot servint de base per a posteriors actuacions encaminades a la seua conservació i divulgació.

Bibliografia:

- BOLÒS, J.; NUET, J. (1982): *Els molins fariners*.
- CHIARRI, M.A. (2012): *Casetas de volta. Arquitectura rural dispersa y temporera del secano litoral*. En premsa.
- FALOMIR, V.; CANSECO, M. (2009): El patrimoni cultural i natural de Borriol. *Borriol*, II. Universitat Jaume I.
- LINARES, J.C. (2003): La toponímia de Borriol. *Borriol*, I. Universitat Jaume I.
- LINARES, J.C. (2009): Borriol a l'època moderna (segles XVI-XVIII). *Borriol*, II. Universitat Jaume I.
- SELMA, S. (2000): De la construcció islàmica al casalici modern: evolució del molí hidràulic valencià. *Els molins hidràulics valencians. Tecnologia, història i context social*. Institut Alfons el Magnànim, Diputació Provincial de València.
- VALLS, I. (2000): Els molins fariners de Borriol. *La Botlària*, nº 4.

Detall de l'arc gòtic del molí primitiu // Foto: Joan Palmer

Bassa del molí // Foto: Joan Palmer

CANTARS POPULARS D'UN BORRIOL POBRE

Xavier Andreu Miralles

Antonieta "la Polla" i Joaquina Serrano cantant i ballant a la Serrà // Propietat: Lola Escrig

El 1902 Francisco Ribés Sangüesa va recollir i publicar una col·lecció de cantars populars de la província de Castelló¹. Dels centenars que reuní, vuit d'ells feien clara referència a Borriol i a les seues gents. El seu origen, com ocorre amb aquest tipus de dites populars, és incert. Amb tot, sembla que estarien vius en aquells moments, i ens permeten albirar, ni que siga incertament, com era percebuda la vila a principis del segle XX. Com és habitual també amb aquests tipus de judicis, normalment 'forasters', el retrat que ens ofereixen és poc misericordiós. En algun cas són directament un insult, com el 366, que diu:

En el poble de Borriol
han augmentat els vehíns
perque una gosa peluda,
dotce gosos a parit.

Molts d'ells, a més, ens dibuixen una vila marcada per la pobresa, que es concentraria especialment en el barri de la Moreria. És probable que en les últimes dècades del segle XIX aquesta zona es repoblés, i anaren a viure-hi persones d'escassos recursos, aprofitant velles estructures d'habitatge. Les tasques arqueològiques que s'han anat duent a terme els darrers anys, i que han posat justament en valor unes restes que jeien oblidades, ens oferiran segur una visió més clara del poblament d'aquesta zona de Borriol. En aquest sentit, el cantar 368 no pot ser de major crueta:

1. Francisco RIBÉS SANGÜESA: *Cantares populares de la provincia de Castellón*, Castelló de la Plana, Tipografía de Antonio Monreal, 1902. Mantinc en totes les citacions l'ortografia de l'original.

Mari-Luz
Salón de estética

Avda. Zaragoza, 82
12190 Borriol (Castellón)

Móvil. 615 89 76 55

En la Moreria póbra
no's crien garroferals
perque's menjen les garrofes
com si foren animals.

Així mateix, el número 499, també dedicat a la Moreria, té un regust sorneguer. La construcció d'un nou rellotge (probablement el del campanar de l'Església), un aparell que era símbol en aquells temps de progrés i modernitat, contrasta i sembla inútil per a un barri tan humil:

Pujant a 'la Moreria'
han fet un relonje nóu
pera vore les gallines
a quin'hora posen l'hóu.

No obstant, l'element que es fa servir més a sovint per simbolitzar la pobresa del poble és la incapacitat de les dones per reunir una dot amb què casar-se. En aquells temps, el matrimoni tenia encara molt de transacció econòmica i menys de consumació d'un amor romàntic. Per això, la incapacitat dels pares per reunir els diners necessaris per casar una filla podia resultar fatal per aquesta: es podia veure condemnada a la solitud (considerada a més una xacra social per a les dones) o a abraçar la vida religiosa. El cantar 365 es fa ressò d'aquesta situació:

En el poble de Borriol
vólen alzar un convent
pera ficar a les chiques
que no troben casament.

Un motiu similar trobem en el número 447:

Les fadrines de Borriol
molts estils vólen usar;
no poden portar sabates
y vólen ferse eixaguar.

No tinc clar si la famosa dita aquella que comença amb "Si te cases en Borriol / seràs dona de fortuna" (que també arplegà Ribés en el número 515) no es pot interpretar en un sentit similar. Al cap i a la fi, allò de "aniràs a la font / a cavall en una burra" no sembla precisament, el dia en què et cases, una ostentació de riquesa.

Amb tot, hi ha cantars també més alegres, que ens recorden que, malgrat tot, els éssers humans no renuncien mai al gaudi i a la diversió. Així es desprén del to picant i festiu del cantar 633, en què es descriu a Borriol com un poble de llavaneres, és a dir, de dones que llaven o renten als safareigs:

Com el poble de Borriol
es poble de llavaneres
allí van a carregar
els que busquen chiques fresques.

O un altre, el número 697, en què es fa referència a les festes populars de la zona, i en què s'infereix que a Borriol eren típiques les gitanetes:

Cuant en la Pobla fan festes
en Villafamés, dansants;
en Borriol, *les gitanetes*,
y en les Cóves comediánts.

ADMÓN. LOTERÍAS, PRIMITIVA Y QUINIELAS

Ximen Pérez d'Arenós, 3
Teléfono 964 321 482
loteraborriol@terra.com

RECORDS D'AZAHAR

Fàtima Meseguer Fabregat

Treballadores d'un magatzem de taronja amb els seus fills i filles, l'any 1912 // Propietat: Elvira Delcampo

Vora l'any 1912, el poble de Borriol comptava amb dos magatzems dedicats a la recollida i a l'exportació de la taronja. Per una banda, estava el magatzem "del tio Tono" a la zona del rajolar de dalt i, per altra, estava el magatzem de Bertomeu Delcampo "Campos", al costat de l'antic quarter, on actualment es troba el tanatori del poble.

La temporada de la taronja estava compresa entre els mesos d'octubre i març, i es comercialitzaven dos tipus de cítric: la taronja fina i la taronja blanca. Els compradors del gènere eren veïns d'Alzira, Borriana i Castelló, encara que gran part s'exportava a Anglaterra i França.

El magatzem generava molts llocs de treball, no tan sols per als veïns del poble, sinó també per a la gent dels voltants.

La feina és distribuïa entre homes i dones. Al camp, els primers recol·lectaven les taronges, i els *cormeros* (xics més joves encarregats de collir les taronges més altes) deixaven la feina acabada. A més a més, dins del magatzem eren els encarregats de fer les caixes. No obstant això, les dones tenien el major volum de treball, eren la principal mà d'obra del magatzem. S'encarregaven d'anar al camp, d'embalar les taronges, d'encaixar-les i de deixar-les llestes per a la seva venda. La jornada de

treball comprenia de les huit del matí fins que es feia fosc.

A causa de la immersió en tantes hores de treball, la seva vida familiar havia de transcórrer dins del magatzem, fins al punt d'haver d'al·letar als seus fills al mateix temps que seguien fent la feina.

És per això que la major part dels personatges que apareixen a la fotografia són dones i xiquets. Aquests últims, una vegada complits els sis anys també treballaven portant cabassos i ajudant a l'embalatge de les taronges.

A conseqüència de la guerra civil espanyola, el magatzem va haver de tancar i va deixar enrere molts anys d'esforços i de dura feina.

Arran d'aquest fet, existeix un refrany popular que encara és mantè viu gràcies al discurs oral de les persones que van estar presents.

"Totes les xiques s'ho han parlat de portar toca i el monyo rissat sabates blanques i a l'*almacen*".

Agrair per les dades i la informació a Antonia Delcampo, filla de Salvador Delcampo, un dels principals gerents del magatzem.

ABANS QUE LA MEMÒRIA ESDEVINGA HISTÒRIA

✍️ **Francesc Mezquita Patuel**

Exhumació al cementeri de Borriol l'any 2013 // Foto: La Redacció

"És un silenci que ja no fa mal" diuen alguns d'amagat, "és una manera de remoure el passat sense trellat" expressen d'altres davant de la televisió quan veuen que alguns fills ja ancians i nêts volen saber on són els seus pares i avis, perduts durant la Guerra Civil espanyola i el franquisme. D'altres, oculten i han ocultat tàcitament en la mirada una memòria reservada. Els més pragmàtics han après a oblidar sense cap solució de continuïtat. S'amaguen tants comportaments humans davant el record del dolor! En aquest sentit, les fonts històriques més populars que són els diaris d'abast nacional passen de puntetes sobre el que ocorregué a Borriol en aquest període, *La Vanguardia*¹ relatava com de vigoroses havien

estat les defenses republicanes al terme municipal borriolenc.

Tot plegat per dir que avui continua sent una urgent necessitat el fet de rescatar de l'oblit tantes experiències que s'han perdut en el fil conductor que proposa la història, implacablement selectiva, com les exaltades i lacòniques cròniques periodístiques. Qui recorda avui a Juan Marco, primer estudiant de filiació comunista caigut en combat al front d'Aragó, i identificat amb el nom de l'actual IES Francesc Ribalta durant la Guerra? A penes unes línies per als historiadors i estudiosos. La urgència hi és perquè aviat la disciplina històrica metafòricament tancarà els ulls de la memòria, i la

51 // HISTÒRIA

1. *La Vanguardia* del dimarts 14 de juny de 1938 destacava que "Los republicanos han reconquistado el vértice Molino en la zona de Borriol" al mateix temps que informava de l'atac de 18 junkers a la Ciutat de Castelló que havia destruït 28 edificis. L'*Abc* de Sevilla en la mateixa data, d'altra banda, destaca els durs combats a Borriol i Vilafamés i l'entrada de les columnes franquistes a Castelló, tot i reconèixer que hi havia una certa resistència a les muntanyes a l'esquerra de la carretera de Borriol.

 <p>Clínica Veterinària</p> <p>SAGRADA FAMILIA</p>	<p>HORARI: De 9 a 21h. Dissabtes: de 10 a 13:30h</p>	<p>C/ Estatut, 13 - Castelló - 964 254 888 C/ Ramón y Cajal, 16 - Borriol - 964 322 073 (consultar horari)</p>
	<p>URGÈNCIES 649 334 668 Mòbil 24h</p>	<p>cvsagradafamilia@gmail.com</p> <p>Cirurgia • Hospitalizació • UCI • Ecografia • RX Laboratori • Perruqueria • Botiga</p>

necessitat existeix perquè el relat històric i ètic del que ocorregué a gran part de la geografia espanyola no està desenvolupat². A més a més, sembla una obvietat però de tant en tant cal recordar-ho, la memòria és inherent a la humanitat. Som humans perquè tenim memòria. Som memòria perquè som socials. I és important dir-ho perquè avui encara estem en el punt temporal d'una reparació moral de les víctimes (per això encara es parla de memòria) tot i que aquestes ja són pràcticament desaparegudes i aviat formaran part inexorablement de la història, però la Guerra Civil i el franquisme encara ressonen en moltes famílies.

És en aquest sentit que la llei del silenci que esperonà el franquisme immediatament després de la guerra encara recorre el carrers de Borriol. La transició democràtica espanyola, lluny de voler reparar un conflicte que afectà a tort i a dret i que dividí sense remei pobles com Borriol, on la violència política fou especialment sagnant, preferí girar pàgina i deixar passar el temps confiant que el consens, que una bona part de la ciutadania entengué i entén com a vàlid, seria suficient per tal d'oblidar la llarga nit que suposà la Guerra civil i la posterior postguerra. No ha estat fins fa relativament poc que la llei de memòria històrica ha començat a donar cobertura legal en aquest sentit, tot i que és important fer esment que la legislació fou posterior a les demandes creixents de recordar i reparar a les víctimes de la guerra i la postguerra per part de la societat civil.

Si els primers símptomes de reparació moral comencen en forma de debats i congressos a la segona meitat dels anys 80, no seria fins els primers anys del segle XXI quan la voluntat de familiars, moltes associacions de la memòria, historiadors i alguns polítics permeteren una major visibilitat d'aquest conflicte moral. A més a més, no seria just oblidar el paper que jugaren alguns

"artefactes culturals" com *Soldados de Salamina* o *Tierra y libertad*³ que ajudaren a redimensionar la memòria de la Guerra civil, el Franquisme i les seues víctimes.

Tot i això, els pobles que encara conserven un sentit de comunitat, com és el cas de Borriol, mantenen una certa fidelitat a la llei del silenci precisament perquè el conflicte que començà l'any 1936 encara és present en l'imaginari col·lectiu. Ja

tenim alguns exemples on la reparació ha vingut en forma d'estudis seriosos com a Vila-real⁴ o Vistabella, però a Borriol aquest procés de recuperació encara està en els seus primer moments.

Exhumació al cementiri de Borriol

Les notícies aparegudes a l'entorn de l'intent de cercar el cos de José Valls Casanova⁵ per la seua filla al cementiri borriolenc amb resultats alhora decebedors i sorprenents han posat de manifest el compromís pendent de la població amb la reparació de les víctimes. En primer lloc, perquè els familiars d'aquestes han hagut de pagar en la seua quasi totalitat les tasques de recerca (popularitzant el primer cas de

crowdfunding en aquest sentit) i, en segon lloc, la troballa de militars franquistes en lloc del cos dels dos assassinats José Valls i Luís Messeguer mostra que molts relats a l'entorn de la Guerra civil i la postguerra pertanyen encara al món de la rumorologia. On fou afusellat José Valls? Si segons certes informacions de l'enterrador eren de domini públic, com i en quines circumstàncies se soterraren el cossos de tants militars a Borriol? Eren víctimes dels bombardejos i 73 soldats franquistes que no pogueren ser honorats pels guanyadors de la guerra, els que finalment han pogut recuperar els seu anonimats.

Més enllà de l'impacte que produí aquesta acció de l'Associació de la Memòria històrica de València, des d'aquesta perspectiva considerem que una

2. Encara avui és motiu de debat polític entre els candidats a unes eleccions generals a Espanya.

3. L'aproximació d'aquestes dues històries que tenien per fil conductor la memòria d'un falangista en la primera i la d'un militant del POUM de les brigades internacionals feren visibles a l'opinió pública unes històries que posaven l'accent en el record i la recerca de la veritat. Javier Cercas publicà la novel·la en l'any 2001 (la pel·lícula fou dirigida per David Trueba) i *Tierra y Libertad* fou una pel·lícula que s'estrenà l'any 1995 i fou dirigida pel director britànic Ken Loach.

4. Veure Mezquita Broch, Pascual: *Temps Difícils, Vila-real 1931-1950*, Memorial democràtic Ajuntament de Vila-real, 2014. Així com Giner Jiménez, Antonio i Porcar Orihuela, Juan Luis (coord.) *El temps perdut. Memòria històrica de Vistabella*. Publicacions de la Universitat Jaume I, Castelló de la Plana, 2015.

5. Apareix una informació força completa en un article "Las listas negras" signat per Juan José Fernández a *Interviú* 5/8/2014.

Olivera en homenatge a les víctimes del franquisme al cementeri de Borriol // Foto: La Redacció

primera passa importantíssima per recuperar i reparar les víctimes borriolenques ha estat elaborada per l'historiador Juan Luis Porcar⁶, qui ha quantificat les víctimes de la repressió a la postguerra a la població, que amb 25 persones assassinades abastaren a un 8% del seu veïnat, quantitat que es destaca en el context de la província de Castelló perquè la repressió revolucionària havia estat important. Sense arribar als casos de l'Alcora o Almassora (16, 73% i 9, 42 %) Juan Luis Porcar explica, en aquest sentit, que aquesta repressió se centrà entre en els membres de la col·lectivitat El Plantío, militants del POUM i la CNT. A més a més, una bona part de les víctimes ho foren en entrar les tropes franquistes a la població a l'any 1938 (setembre, octubre i novembre) i afusellades en el mateix poble.

Aquest incipient exercici de memòria sembla una necessitat per tal de reparar les víctimes que no han estat i no han pogut ser escoltades (recordem que les víctimes de la repressió revolucionària ja han estat condecorades en el seu moment) per tal de bastir una plena societat basada en els valors democràtics i humans. Pot viure una comunitat en tota la seua plenitud presa de la desmemòria i l'oblit dels seus caiguts per la violència política? Pot viure amb la consciència tranquil·la una societat que no honora i, per tant, ignora els valors humans i democràtics i atorga tota la seua impunitat al botxins? És l'hora de la memòria, abans que esdevinga història.

6. Porcar Orihuela, Juan Luis, *Un país en gris i negre. Memòria històrica i repressió franquista a Castelló*. Publicacions de la Universitat Jaume I, 2013 Totes les dades que s'aporten quant a la repressió franquista a Borriol són extretes d'aquesta publicació.

FARMACIA
— Angel García —

LA HISTÒRIA ES REPETEIX

 Maria Teresa Bernad Pallarés

Paula Hernández i Ángel Montero davant d'una taula plena de fotografies antigues // Foto: Ivan Torres

El passat mes de setembre, en tots els mitjans de comunicació veiem el gran drama de l'emigració cap a Europa de gent que fugia de la guerra de Síria i altres que arribaven en pastera pel Mediterrani procedents d'Àfrica i fugint també de països de conflicte.

Famílies senceres, persones de totes les edats, des de xiquets ben menuts per als quals els seus pares buscaven un futur millor, fins a persones ben majors que fent un esforç inhumà buscaven sobreviure.

Només ells poden saber la duresa i les penúries que passen en la seua fugida i com de malament deuen estar al seu país per decidir deixar-ho tot i anar-se'n lluny.

Però en el seu èxode es troben fronteres, en un principi obertes cap a Alemanya, Àustria... I,

després, tancades com en Hongria on els van tancar el camí amb una enorme tanca que els impedia el pas buscant un nou futur.

De ben segur que devien trobar persones reticents a la seua arribada, però també persones acollidores que no han dubtat en oferir-los la seua ajuda.

Però com bé diu una frase coneguda "la història es repeteix", hi podem trobar un cert paral·lelisme en una situació similar viscuda ací, al nostre país, en plena Guerra Civil.

També ací la gent fugia del front i arribaven a altres llocs deixant enrere les seues cases, les seues terres i la seua gent. De vegades dones, mares molt valentes que amb els seus fills també buscaven sobreviure. Altres vegades, xiquets sols a qui portaven a un destí desconegut, sense saber què trobarien.

I molts també van trobar, lluny de la seua terra, gent solidària i acollidora, que en aquell temps difícil, els van oferir el molt o poc que tenien, els van obrir les seues cases i van compartir amb ells les seues vides.

Ací, a Borriol, també van arribar refugiats de guerra. La gent més major ho recordarà i altres, si ho sabem, és perquè ens ho han contat els nostres pares o altres persones que visqueren aquella situació.

Va haver gent solidària i gent acollida que en uns casos es van establir ací i van continuar vivint amb nosaltres. Ací han seguit les seues vides i han format la seua pròpia família, d'altres de qui se n'ha perdut el seu contacte al tornar amb els seus en acabar la guerra i altres que, tot i la distància, han continuat mantenint relació amb les famílies d'acollida i que ara consideren com a pròpies.

Aquest és el cas de l'exemple que vaig a contar: Ángel Montero.

Molta gent del nostre poble deu de conèixer a Ángel i a la seua dona Paula. Ells són un matrimoni que ja fa molts anys que viuen entre nosaltres. Sovint se'ls veia passejar i caminar pel poble i els seus voltants. Ara, ja menys, però allà on van, mostren la seua cordialitat i amabilitat amb la gent.

Els vaig visitar a casa seua, al carrer Fondo, i vam passar una grata estona mentre Ángel em contava la seua història.

Contava que ell formava part d'una família integrada pels pares i 6 germans.

El seu pare treballava en l'escorxador de Madrid i en començar la Guerra Civil va haver d'anar al front, i sa mare va quedar-se sola amb els 6 fills: 4 xiquets i 2 xiquetes, la menuda, de bolquers.

La fatalitat va fer que el major dels germans morira en un bombardeig al intentar entrar a un refugi.

No va quedar més remei que enviar als 4 germans com a refugiats. La mare es quedà a Madrid amb la xiqueta menuda i, la resta, amb un camió, van arribar ací, a Borriol, a la caserna de la Guàrdia Civil.

Ja aleshores, tot i la delicada situació existent, una situació de penúria per a tots, de mancança de menjar i amb una economia molt debilitada per la guerra, hi havia persones que posant-se en el lloc dels altres, agafaven algun xiquet o xiqueta per cuidar-los mentre ho necessitaren.

Ángel i els seus germans van ser acollits per quatre famílies compromeses amb les quals van compartir el temps de guerra.

A Ángel el van acollir la família formada per José Sos i Rosario Portolés "del gatet" que tenien una filla, Rosarito, i amb ells va conuiu quasi dos anys, fins que José Sos va haver d'anar-se'n a la guerra. Aleshores, van comunicar la situació als pares d'Ángel i son pare va vindre a recollir-lo i van tornar a Madrid, no sense grans dificultats.

Tot just van ser 2 anys els que Ángel va passar ací a Borriol, però ell sempre ha considerat a la família acollidors com a pròpia, com els seus segons pares.

Passaven els anys i tot i que Ángel escrivia cartes, no rebia contestació. Havien canviat l'adreça i no eres rebudes pels seus destinataris. Fins que quan anava a casar-se, els va enviar la invitació per correu certificat. Aquesta vegada sí que la reberen i fou el motiu del reencontre entre Ángel i la família Sos-Portolés.

Des d'aleshores continuaren la seua relació venint de vegades a visitar-los, fins que Ángel i Paula decidiren vindre a quedar-se a viure a Borriol i ací continuen entre la seua família i la gran quantitat d'amistats que han sabut guanyar-se amb la seua gran qualitat humana sense deixar de ser, des de ja fa molt de temps, uns més de nosaltres.

“I molts també van trobar, lluny de la seua terra, gent solidària i acollidora, que en aquell temps difícil, els van oferir el molt o poc que tenien.”

**El Racó
de La Font**
cafeteria - pastisseria

Telf. 964 322 096
Plaça La Font, 29A
12190 BORRIOL (Castelló)

293. Membres de l'Ajuntament i altres a les festes de Sant Vicent. Any 1947
Propietat: María Rubio Sos

294. Amics el dia de Sant Vicent. Any 1961
Vicente Andreu, José Mª Ramos, Juan Vicente, Vicente Peris, Antonio Linares, Bartomeu Castellano, Pascual Rubio, Vicent "el saboquet".
Propietat: Antonio Linares Rubio

295. Joves a la Font en festes.
Finals dels anys 60
Propietat: Carlos Escrig

296. Esclaves després de la guerra. Any 1940

"La del Juano", Cecília, Carmen del Hostal, Cortesano, Rosilda Roc, la "d'Amadeo", "La Peixeta". Propietat: Cecília Valls

297. Regines i dames de les festes de Borriol al trinquet. Any 1957

Inmaculada Aragón, Carmen Rubio, el mantenedor, Pepita Luna, Tonica Rubio, Mª Carmen Campovadal, Pepita Martí i Laura Luna. Propietat: Carmen Rubio Vidal

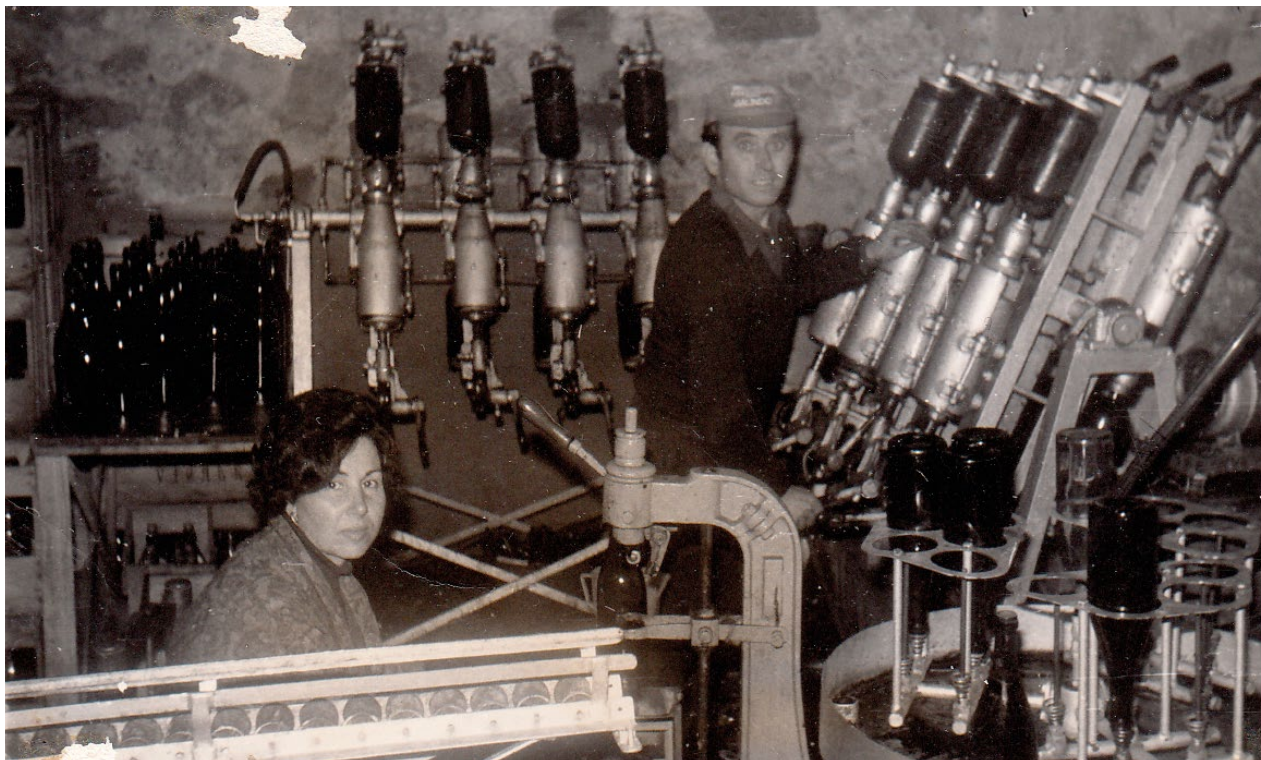
298. Borriolencs al Torill. Anys 70

Sentet "de Quelet", Tereseta "La Rubia", Manuel "el Sabater", Miquel "de Pedàs", Vicent "el Coletoro" i Josep "de Teula". Propietat: Vicente Castellano "Quelet"

299. Batent el blat a l'Era d'Asnar. Principis dels anys 50

Pepito, el pare de Nadal, el nebot de Pepito i Carlos Escrig. Propietat: Carlos Escrig

300. Fàbrica de Licors "VICALÉ". Meitat dels anys 60

Domingo "el Llimonero" i Carmen "la Sansana". Propietat: Juan Carlos García Trilles

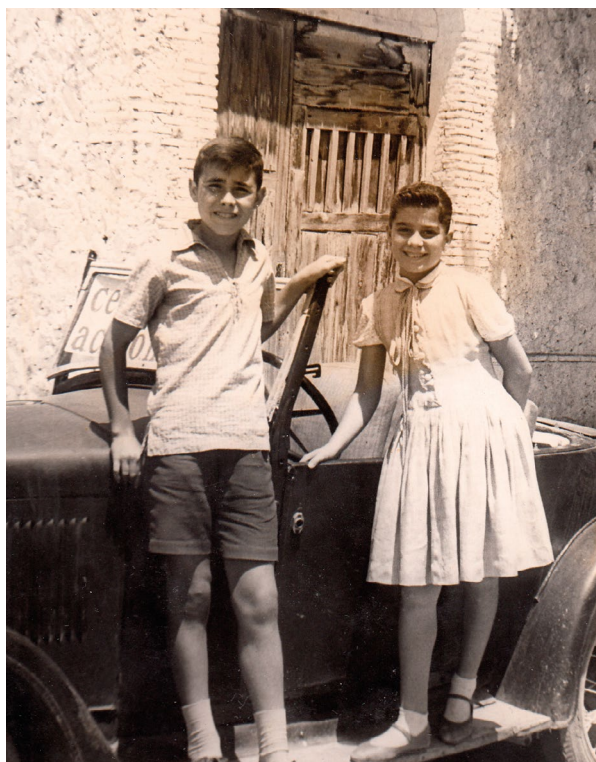

301. Fotografia familiar a la Vall. Principis dels anys 60

Pepet Vilarrocha, Tereseta Escrig, Rosario Portolés, M. Anguel Montero, Paula Hernández, Adoración Portolés, Josefina Vilarrocha, Tonica Sos, Rosario Sos. Propietat: Angel Montero

302. Família a l'Avinguda Saragossa "la carretera". Any 1961
Juan Bernat, Juan Serafín Bernat, Lidón Bernat i María Martí "La Serafina".
Propietat: Maria Martí Falomir

303. Xiquets dalt d'un cotxe. Any 1957
Paco "el Gatet" i Lolita "la Rosera".
Propietat: Lola Escrig Andreu

304. Fotografia familiar. Any 1945
Dolores, Rosita i José Luis Rubio.
Propietat: Dolores Rubio Sos

305. Xiquets i xiquetes a l'escola amb la mestra Josefina. Any 1947
Propietat: Teresa Rubio Sos

306. Xiquetes a l'escola amb donya María. Any 1943
Carmencita, Consuelito, Leonor, Clotilde, Pepita, Luisita, Donya María, Teresita, Camen, Primitiva, Lola, Lola, Antonieta, María, Antonieta, Teresita, María, Antonieta, Piedad, Carmencita, Trini, Carmen, Rosalia, Pepita, Mari Cruz, Trini, Rosilda, la "de Eloy" i Adoración.
Propietat: Pepita Castelló Pallarés

307. Colla d'amics anant a l'ermita de Sant Vicent. Any 1945

Vicente Balaguer, Anita Castellano, Vicentica Montañés, Teresa Balaguer, Rosarito "la escalera", una amiga de València, Lola i Pepe "el Tato". Propietat: Teresa Castellano Balaguer

308. Amics venint de l'ermita de Sant Vicent. Any 1950

Jaume "el Barranco", Trinidad, Carmen i Calpe. Propietat: Trinidad Montañés Portolés

309. Amics al Toll de Borrús. Any 1955
Propietat: Mª Carmen Bernad Fornals

310. Amics al pont del bar Navarret. Anys 50
Guillermina "del Gato", Rosario Soler, Antonia "del Gato", Pepita Campos, Enrique "el Notari", Juanito "el Basero", Guillermo "del Gato". Propietat: Miguel Angel Pallarés Castelló

311. Amigues davant del bar Oriente el dia de Sant Vicent. Any 1962

Montse Escrig, Luisa Agost, Carmen Portolés, Mª Rosa Arandes, Fernanda Aragón i Maruja Cabedo. Propietat: Monserrat Escrig Fornals

312. Esmorzar del matí de Sant Vicent a la venta. Any 1959

Vicente "de Juano", Vicente Rubio "Panera", Jose Esteve "Pepito la Llum", Antonio Llançola. Propietat: Lolita Francisco Falomir

313. Peña del club de futbol València al bar Deportivo. Principis dels anys 60
Propietat: Luz Escrig Safont

314. Santantonieros amb el carro. Any 1945
Propietat: Luz Escrig Safont

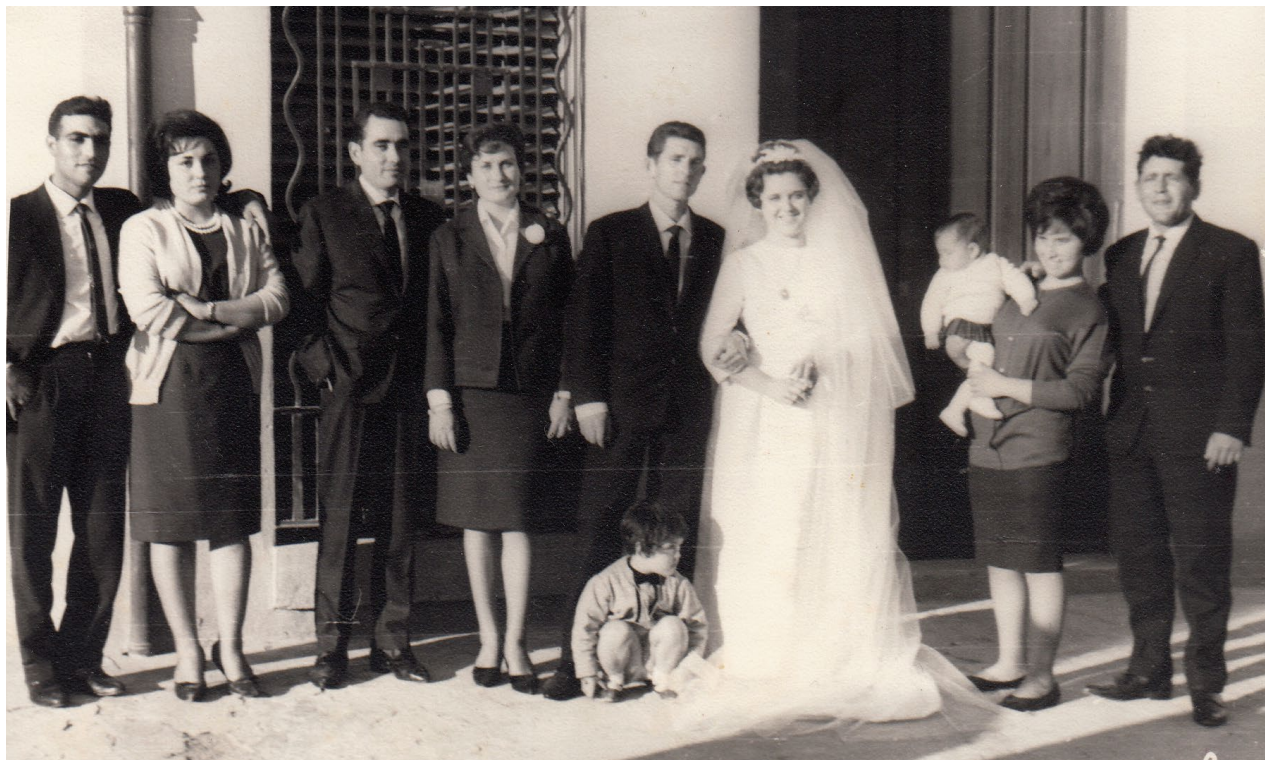
315. Borriolencs i borriolenques a l'Avinguda Saragossa. Any 1959
Fernanda, María, Serafín, Max, María, Rosa, Luisa, Mari. Propietat: Carlos Escrig

316. Xiquets un dia de comunions. Any 1960
Adelino Santamaria, Rosa Borja, Primi Tena, José Juan Peris, Lucia Tena, Manolo Garcia, Benjamín Santamaria, Eliseo Tena, Javier Peris. Propietat: Lucia Tena

317. Amics a Pasqua. Any 1973
Guillermo Portolés, Julio, Jaime Portolés, José Vicente Aragón, Benjamín Balaguer i Alfredo Linares. Propietat: Benjamín Balaguer Valls

318. Boda de Vicente "de Rosa" i Lolita "la Bassera". Any 1964

Pepito "el Monjo", Tere, Isidro Breva, Tonica, Vicente "de Rosa", Lolita "la Bassera", Juan "el Polo", Consuelo, Rosana i Anna Amparo "la de molins". Propietat: Dolores Soler

319. Veïnes de la Moreria en un dinar de boda al bar de Clavos. Anys 50
Propietat: Rosilda Ferrando Vaquer

320. Treballadores de la fàbrica de camises. Any 1975

Teresa Parrilla, Consuelo, Pepita Chulvi, Carmencita "la Pastelera", Rosarito, Antonieta, Tonica Sos, Lolita Vayo, Erondina, Mª Carmen Vilarrocha i altres. Propietat: Teresa Parrilla

321. Cambreres d'una boda a Borriol. Any 1950

Elvireta, Carmencita "de Panera", Rosario Personat, Teresita, Pepita Luna, Carmencita "la Molinera", Carmen Safont. Propietat: Carmen Safont Castellano

322. Amics esmorzant el diumenge de Sant Miquel. Any 1969

Mª Pilar, Mª Camen "la Rubia", Tere Ramírez, Araceli, Paquita Ucher, Trini Pallarés, Mª Antonia Pauner, Fernando "el Sos", Mª Vicenta Linares, Vicente "el Llucó", Mª Rosario, Vicente Santameria, Maria Ramos, Tonica Mari, Mª José Balaguer i altres. Propietat: Trini Pallarés

323. Amics al riu de Borriol. Any 1948

Pepita, Adoración, Genoveva, Fernando Vicent, Antonia Delcampo, Josep. Propietat: Antonia Delcampo

324. Amics davant d'un portal. Anys 30
José Maria "el Gato", Enrique "el Floro" i dos amics. Propietat: Laura Portolés Escoín

325. A la boda de Carlos Salvador a Castelló. Any 1956.
María "la Cabrera" i Carlos Pauner "el del Forn". Propietat: Mª Antonia Pauner

326. Borriolenques anant en bicicleta a la fàbrica de tovalles. Any 1959
Teresa Pérez, Teresa Rubio i Feli Manà. Propietat: Teresa Rubio Sos

LA TRADICIÓ DEL CANT VALENCIÀ

A BORRIOL¹

✍️ Antonio José Navarro Muñoz

Apa, Bahilo i Josepa una nit d'albaes de Sant Vicent a Borriol, l'any 1991 // Foto: Antonio José Navarro

No fa molts anys encara que al poble de Borriol era habitual sentir cantar valencianes. L'any 1999 va ser l'últim en què es va programar a les festes de Sant Vicent eixa *nit d'albaes* que resta encara en el record de molts borriolencs de certa edat. No fa tants anys, però per a molts dels més joves és una tradició de la qual probablement no coneixen ni la seua existència malgrat la importància que va tindre al poble el cant valencià:

"Borriol s'emporte la palma..." És literalment el que va dir El Pintoret, un bon cantador de Castelló, parlant del prestigi que per tot arreu tenia el cant valencià a Borriol.

El cant valencià, o també cant d'estil, és una expressió musical tradicional molt arrelada que es troba estesa per la pràctica totalitat de la franja costanera, des de la Marina a la Plana. La seua àrea més important d'ús correspon a les comarques centrals, les que envolten la ciutat de València, on encara es celebren amb assiduitat *cantaes*. El període de màxima difusió tingué lloc en la segona meitat del segle XIX i principis del XX, època en la qual comencen a ser coneguts grans cantadors que adquiriren fama fins i tot internacional, i que donaren al cant valencià les característiques musicals que avui en dia mantè. Cantadors quasi mítics com Evaristo i el Muquero o el Ceguet de Marjalenes ja cantaren als anys vint a Borriol,

1. Aquest article és un resum adaptat de la conferència que es va donar al Museu de Belles Arts de València Sant Pius V amb el títol *Borriol s'emporte la palma. La tradició del cant valencià en un poble de La Plana de Castelló*, dins del VI Cicle de Conferències de l'Associació d'Estudis del Cant Valencià.

COLORES
Colors

Avda. Zaragoza, 135 • 964 32 15 04

senyal de la importància que tenien les seues *cantaes* o, com es diu a Borriol, *nits d'albaes*, fent al·lusió a la seua interpretació nocturna².

El cant valencià s'ha usat fonamentalment per a rondar o per a ballar, sent la primera d'aquestes finalitats la tradicional a Borriol. Molts cantadors que han après a cantar a casa amb els pares i les mares a la vora de la llar, han cantat també en reunions familiars o d'amics, en reunions de taverna que sovint acabaven rondant pels carrers i les cases de les xiques fadrines, que és la vessant més íntima o privada del cant valencià a Borriol. No obstant això, són les *cantaes* que s'organitzaven pels quintos o també les de Sant Vicent les que més fama han donat al poble. En aquestes ocasions es buscava als millors cantadors del moment, vinguts de València i que havien de donar prestigi a l'esdeveniment.

Ha sigut tradició per tota la comarca de la Plana que s'organitzaren aquestes *cantaes* de quintos amb les quals els joves que anaven a incorporar-se a files obtenien ingressos per pagar, en primer lloc als cantadors, i també altres despeses de les activitats que organitzaven durant l'any de quintos. Segons ens han contat, sopaven els dissabtes, cada volta en una taverna i mai pagaven, només al final de l'any arreglaven els comptes i liquidaven, i part dels ingressos eixien de la *cantà* de quintos. Habitualment, estes *cantaes* s'organitzaven a principis de març o en febrer, a punt d'incorporar-se al servei militar. La voluntat de contractar en aquestes ocasions als millors cantadors era comú a moltes poblacions, cosa que motivava que en moltes d'elles avançaren la data. A Borriol, la *cantà* de quintos començava el dia de Nadal per la nit i acabava el dia de Sant Esteve (segon dia de Nadal) a migdia.

L'altra *cantà* important de Borriol era la de Sant Vicent, que és la que va perviure fins a data més recent. Aquesta era organitzada per l'Ajuntament i tenia lloc la vespra del dia del sant només a la nit, ja que l'endemà és la processó. Així, alguns dels cantadors més importants han cantat a Borriol, entre ells *Pilareta*, *La Xiqueta del Túria*, *Els Xiquets de Mislata*, *El Pollastre* i *El Pollastret*, *Bahilo*, *el Naiet*, *Apa* i *Josepa* i, sobretot, les dos figures de més importància i que visitaren Borriol en nombroses ocasions, *Victorieta* i *El Xiquet del Carme*.

El gran cantador Evaristo cantant l'u i dos (la valenciana) a Paris l'any 1937

La pràctica habitual en les *cantaes* era sopar amb els cantadors i el versador, vinguts de València, i els músics, els de corda solien ser de la rondalla i els de vent de la banda, a la taverna de Navarro. Allí mateix es feia una prova, per a ajustar els tons d'instruments i cantadors i fer un xicotet assaig. Després, allà a la mitjanit començava la ronda pels carrers, primer a l'alcalde i resta d'autoritats, si era per Sant Vicent també a la reina i dames, i després a totes les cases on s'haguera pagat. Era un preu simbòlic que ajudava a pagar als cantadors i les despeses dels quintos. En els temps antics ens han parlat d'una o dos pessetes, les últimes voltes mil. D'organitzar-ho tot es va encarregar durant molts

anys Carlos Pallarés, «L'Alguacil», qui, a més de contactar amb els cantadors, portava el compte de les cases que s'havien de visitar i preparava la ruta de tota la nit. Habitualment a la zona de València la figura que s'encarregava d'aquestes tasques era anomenada *llistero*, encara que a Borriol no en tenim constància.

Els cants s'allargaven durant tota la nit, i sovint arribaven fins a les 6 de la matinada. Per Nadal després se n'anaven a descansar un parell d'hores en alguna casa o pensió i a les 9 tornaven a començar fins a les dotze. El protocol era similar,

2. A Borriol s'interpreten valencianes amb corda i vent i no mai *albaes* amb dolçaina i tabal.

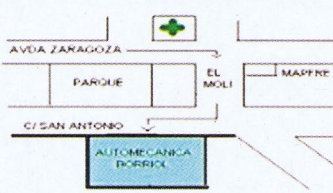

AUTOMECANICA BORRIOL
C/ San Antonio, 18
12190 Borriol Tel/Fax: 964 321425
MÓVIL: 630527016

- ALINEACION ELECTRONICA
- LIMPIEZAS INYECCION
- LIMPIEZAS CIRCUITO CERRADO
- AIRE ACONDICIONADO
- VEHICULO SUSTITUCION
- MECANICA
- ELECTRICIDAD
- ELECTRONICA
- PRE-ITV COMPLETA
- NEUMATICOS

email: ambborriol@hotmail.com

Victorieta, el Xiquet del Carme, el Naiet de Bétera i Carlos Pallarés una nit d'albaes de Sant Vicent de l'any 1993 a Borriol // Foto: Antonio José Navarro

començaven amb les autoritats i continuaven per la resta de cases i, com a comiat, es rematava l'esdeveniment a la Plaça del Pou, on els cantadors agraiïen la participació i l'hospitalitat rebuda amb algunes cançons al·lusives.

Durant tot l'acte, les cançons que s'interpretaven eren improvisades pel *versador*, que les deia a cau d'orella als cantadors i sempre afalagaven als homenatjats. De la seua agilitat mental i la gràcia que tinguera en la composició dels versos (tradicionalment, paraules) depenia en bona part l'èxit de la *nit d'albaes*.

Una de les peculiaritats més importants que diferenciava les *cantaes (nits d'albaes)* de Borriol de qualsevol altra eren els estils de cant valencià que s'interpretaven i la denominació que rebien els mateixos. Tota la nit s'havia de cantar exclusivament *la valenciana*, i només quan s'estava cantant de matí l'estil que s'interpretava era la *malaguenya* (clar, a Sant Vicent no es cantava de matí i no s'escoltava aquest estil). Hem de fer un altre apunt terminològic, tot l'article estem parlant de diferents denominacions donades a Borriol respecte a altres zones (València, per ser la referència més important), doncs en les denominacions d'aquests estils també. *La valenciana* és anomenada *l'u i dos*, el que a Borriol és la *malaguenya* rep el nom de *l'u* i encara un tercer estil, que a Borriol només s'ha utilitzat de forma privada o informal i que s'anomena

la riberenca, és el que normalment s'anomena *l'u i dotze*. Ja hem esmentat adés també que existeix un altre estil de cant valencià i que no s'ha utilitzat mai a Borriol de manera tradicional, són les *albaes*³, que com hem dit ací no passen de ser la denominació d'allò que a València anomenen *cantà* o també *guitarra*, és a dir l'esdeveniment musical de cant valencià amb instruments de corda i vent que ací és la *nit d'albaes*.

Així, podem veure la gran riquesa d'una expressió musical que a Borriol ha sigut part important de la vida privada i d'alguns moments importants de la vida en societat. D'una banda, a les cases en moments íntims les mares cantaven als fills o les àvies als nèts, el repertori era conegut i utilitzat en reunions familiars i d'amics, també de vegades als treballs, i com a culminació, eixes grans cantades per les quals passaren cantadors de fama i que eren nomenades per totes les poblacions veïnes.

Avui, en aquest xicotet article només es pretén que no arribe a l'oblit dels borriolencs el que va tindre tanta importància fins fa pocs anys, retre homenatge a totes les persones que van ficar de relleu aquesta tradició i agrair a tots aquells que han obert les portes dels seus records per fer possible aquest article i, per què no, esperar que en data no llunyana es recupere encara que siga la part més pública del cant valencià a Borriol amb les *nits d'albaes*.

3. Sabem que almenys dos anys de l'última època de la cantà de Sant Vicent als 90 es van interpretar *albaes* amb tabal i dolçaina intercalades amb les valencianes, però va ser cosa novedosa sense precedent tradicional conegut.

InfoAlfaro
Informàtica

www.infoalfaro.com Tel: 964 32 22 84

PALLARÉS
Asesores

EL JOC DE L'ESLLIÇADORA DE LA SERP A BORRIOL

 Vicent Pellarés Pascual

L'eslliçadora de la serp // Foto: Vicent Pellarés

Un dels jocs que s'ha perdut a Borriol ha estat el de les *eslliçadores*. Aquest joc consistia a baixar per unes roques que hi havia a l'antiga Moreria de Borriol, sota el castell, que servien com a tobogan on els nens i nenes jugaven a *eslliçar-se*. Aquesta acció es va portar tantes vegades a terme que al final la roca va adquirir forma de serp. Aquest espai de joc, a causa del seu ús, va originar també la toponímia ja que durant moltes generacions s'havia conegut el lloc com *l'Eslliçadora de la Serp*.

L'origen d'aquest joc és desconegut i es perd en el temps. Una activitat infantil situada en un enclavament com el de la Moreria, podria haver servit d'espai de joc per a moltes generacions. Probablement, molts infants desconeixien que estaven jugant just damunt dels orígens del poble.

Anar-hi a jugar sempre suposava una petita aventura. Allí es trobaven les diferents colles que normalment estaven formades per gent de la mateixa quinta. Era un espai de joc compartit on l'única preocupació que tenien els nens i nenes era si *l'eslliçadora* ja estaria ocupada per alguns altres ja que si era així, s'havia de fer més cua per a baixar. De vegades, es generaven petits conflictes per a veure qui pujava abans. Al final del dia sempre s'acabava ben cansat d'haver anat amunt i avall tantes vegades.

D'aquesta manera, *l'eslliçadora* acomplia un espai de socialització dels nens i nenes ja que constituïa un espai de trobada, de conversa i de joc. Era una activitat a l'aire lliure que implicava un contacte amb la natura i un esforç físic molt diferent a les activitats sedentàries a les quals estem acostumats avui en dia. També suposava una descoberta, un coneixement i un contacte amb l'entorn.

El fet d'anar a *l'eslliçadora* creava una certa por entre pares i mares ja que sempre havia hagut notícies de nens que s'havien fet algun trenc al cap pujant o baixant per les roques del castell. *L'eslliçadora* era també el malson de moltes mares que havien d'arreglar els forats als pantalons després d'una vesprada allí. Des de moltes generacions hi ha molts records de tornar a casa amb els pantalons amb alguns forats de tant de baixar.

Actualment, ja no hi ha colles que pugen a jugar. La seva essència de roca lliscosa s'ha perdut a causa de l'absència del pas continu dels nens. Hem passat moltes de les nostres vesprades allà dalt amunt i avall. *L'Eslliçadora de la Serp* és part de la nostra infantesa des de fa moltes generacions i és un deure del poble conservar l'indret com a testimoni d'un dels jocs d'altres temps.

“SORTIR A LA FRESCA A LES NITS D’ESTIU”

 Vicent Pallarés Pascual

Borriolencs a la fresca // Foto: UMLB

Alguns pobles de la Mediterrània encara és tradició i pràctica habitual “sortir a la fresca” a les nits d’estiu. A Borriol, després de sopar encara se surt al carrer. Una bona opció per gaudir de la bona temperatura als vespres i baixar el sopar. Veïns i veïnes treuen les cadires davant casa seva i xafardegen o fan tertúlia, amb veu baixa, fins a mitjanit, moment en què, lentament, es van quedant els carrers buits.

És un espai de socialització entre diverses generacions que potencia la relació entre els veïns als pobles i una excusa que els més joves aprofiten fins tard per jugar i per recuperar el carrer com a espai de joc que els és vetat durant l’any sencer. També és un espai per a escoltar les paraules dels més grans, que, emocionats, expliquen les seves vivències viscudes durant temps passats. Tot, mentre observen els dragonets que mengen a prop dels fanals i la calor de la nit no convida a anar al llit.

Un meló d’Alger, un tall de gelat o un got de gransat constitueixen complements perfectes per a aquestes vetllades. De vegades, les persones que passegen pel poble, s’aturen, s’uneixen als cercles i continuen la conversa. Fins i tot, es preparen cadires per si algú més s’hi afegeix. Bones excuses per mantenir aquest espai de comunicació viu.

“És un espai de socialització entre diverses generacions que potencia la relació entre els veïns als pobles.”

A poc a poc, la tardor farà acte de presència, previ anunci del fred que arribarà. Temps d’entrar les cadires i de continuar les converses davant la llar de foc. El canvi de temperatura ja no farà agradable estar i conversar al carrer. Aquesta tradició tornarà a reviure cada any amb la vinguda del bon temps reprenent el fil d’aquelles converses que es van deixar a mitges.

Darrerament, menys persones seuen a la fresca, només alguns, els més majors es resisteixen a abandonar els vells costums i amb la calor obren les finestres i surten al carrer. La fresca és l’excusa, sempre ho fou, el que busquen és conversa, companyia i calor humà. La vella tradició de sortir al carrer durant les caloroses nits d’estiu es va perdent perquè la gent més jove o de mitjana edat, després de sopar, s’estima més quedar-se a casa mirant el televisor o davant de l’ordinador. A poc a poc, el silenci envaeix els carrers.

HISTÒRIES DELS AVIS:

ELISA TENA EDO

✍️ David Roco Alafont

Elisa Tena al seu hort d'oliveres de la Serra // Foto: Ivan Torres

Elisa Tena Edo ens rep a la Serra, al seu mas natal, el mas de Tàfol, també conegut com el mas del Portuguès.

Va nèixer el dia de Nadal de 1922. Als seus 93 anys ens la trobem collint olives, plena de vitalitat, amb ganes de recordar i contar antigues històries quotidianes de temps de joventut: enyorances d'èpoques complaents.

Com recorda la seua infantesa?

Vaig passar molts anys vivint al mas. No estàvem sols, al mas del costat vivia el tio Felip, més avant el tio Demetrio, darrere, el mas del tio Jaume, un poquet més lluny, el mas de la Flora.

Tots els diumenges ens reuníem al mas d'Ángeles. Allí, pujaven un piano des de Moró i tocaven. No recorde qui el tocava, xerràvem i menjàvem cacaus i tramussos: abans, allí hi havia molta joventut.

Al meu home el vaig conèixer allí, a la Serra. Ell era del mas de la Peña. Els meus avis ja es van criar a eixe mas. La meua àvia descendia de Moró i el meu avi de Borriol. Quan es van casar vivien allí, a la Peña, a un mas més xicotet. Mon pare el va obrar i el va fer un poc més gran.

De què treballava vostè?

Jo he treballat en totes les feines del camp: plantar, segar, entrecavar... No he anat a l'escola. Ma mare em va ensenyar a cosir. Per la nit pelàvem ametlles o panolles fins que es feia hora de dormir.

Per què van viure tants anys a la Serra? No els resultava més còmode viure al poble?

Vivíem a la Serra perquè allí teníem la terra. Sembràvem tomates, carabasses, melons. De les olives fèiem oli, ací al poble, al molí de Fernandet, i amb el blat fèiem la farina, al molí de Cervera, a Vilafamés. També teníem vinya i elaboràvem el

nostre propi vi. També el pa era de casa, ja que teníem forn. De la llet de les cabres feiem formatges i amb la llana de les ovelles matalassos. Mon pare era caçador i menjàvem així moltes perdius i conills de muntanya. Teníem de tot.

On compraven les coses necessàries?

Compràvem molt poques coses perquè allí cultivàvem de tot. Per a menjar teníem moltes coses pròpies. Feia falta poc mes, com saladura, que baixàvem al poble a comprar-la. També, a la Serra, pujava una vegada a la setmana la "Tia Pequenya", en un burret que tenia. Comprava pollastrets i ous per a després vendre'ls als senyorets. De vegades pujava algun venedor que venia cànsters, roba...

Nosaltres mai hem patit fam. Després de la guerra, quan va vindre la fam, hi havia gent que en un moniato passaven el dia treballant.

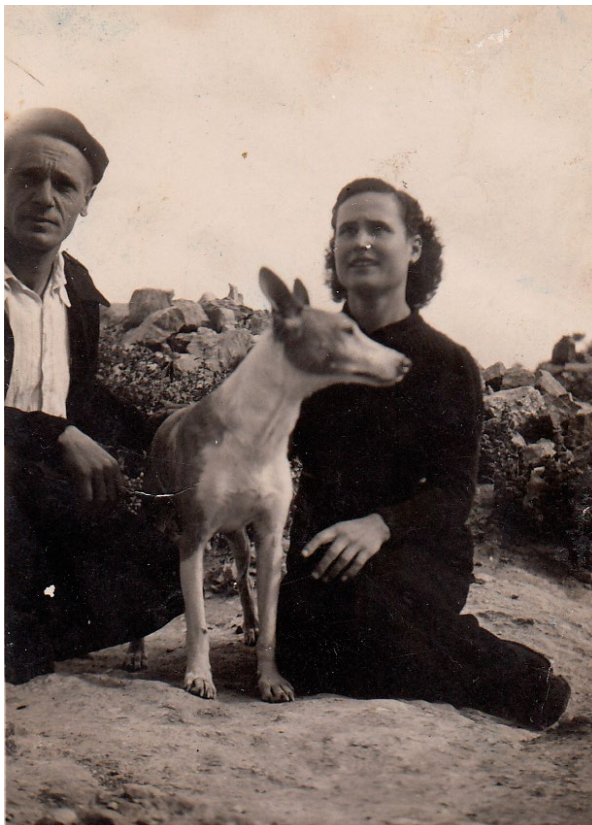
Com recorda la Guerra Civil?

Nosaltres estàvem allí dalt al mas, no vam fugir. Quan van tirar les bombes al tossal del Mollet i el Buscarró nosaltres estàvem allí mirant-ho. Van disparar també a la Serra, per si hi havia algú amagat. Això va ser el dia abans d'arribar els soldats, allí al mas. Durant un temps totes les nits teníem soldats a sopar i dormir, perquè fugien de la guerra. Els veiem pujar pel camí. Sopaven i feien nit al mas. Anaven cap a casa, fugint del front: soldats de molts llocs diferents. Al dia següent tornaven a moure. Allí al mas, al nostre corral, on està ara la pedra, es van quedar els soldats tres dies.

Al meu pare el van cridar per a anar al front de la serra d'Espadà, amb la seua mula. Ens vam quedar

sols, jo, ma mare, la meua germana i el tio Carlos "de la Mel", amb la seua burreta. Allí estaven els soldats, que portaven una rabera de borregos que anaven matant i menjant. Després, es va quedar ple de restes de borregos morts.

Un dia, quan encara estaven els soldats per allí, vam anar a un camp de pataques i no en vam poder agafar perquè les bales xiulaven prop de nosaltres. Els Republicans baixaven per la carretera de la Pobla amb direcció a Borriol, per entrar a Castelló. Els Nacionals van baixar per la Serra i els van tallar el pas on està ara l'autovia, a l'alçada del transformador, a la partida de l'Arbosser/Assud. Mon pare va anar a enterrar soldats que van morir allí, a la Serra.

Elisa Tena i Juan Blanco amb el seu gos

Quan vau decidir baixar a viure al poble?

Quan em vaig casar. Perquè allí d'alt no teníem casa, ja hi havia prou gent. Ací, al poble, anàvem al cine, anàvem a l'Assut a treballar...

No hem parat! Abans, la gent es divertia més que ara. Hi havia mes amistat. Abans, els veïns eren com família. Trobe molt a faltar la vida allí i aquell ambient. Vivíem molt feliços, deixàvem les portes obertes i no teníem por de res.

Moltes gràcies per compartir amb nosaltres aquestos trossets de la seua vida. Una vegada més, hem pogut descobrir que darrere de cada avi i de cada àvia s'amaguen relats plens de saviesa, valentia i tendresa.

LLUNA LA LLUNA LA
LA LLUNA
LA LLUNA LA LLU

Plaça la Font, 16
Borriol (cs)
615050468

 Troba'ns per
"La LLUNA"

JOCS TRADICIONALS:

LA GALLINETA CEGA

 Merxe Vilarrocha Bernad

Xiquets i xiquetes jugant a la gallineta cega // Foto: Merxe Vilarrocha

El treball de recuperació dels jocs tradicionals és una part imprescindible de la nostra cultura ja que conjuga la importància de l'exercici físic i mental a l'edat escolar i la difusió i protecció del patrimoni comú dels borriolencs.

Vam convidar als xiquets i xiquetes a jugar al joc de "la gallineta cega" i la veritat és que van xalar a la gana, anem a conèixer més aquest joc.

Nom del joc: La Gallineta Cega.

Aspectes a treballar: Coordinació i percepció.

Participants: Grups de més de 3 participants.

Nivell: Educació infantil i primària.

Material: Un mocador.

Desenvolupament: Un xiquet/a es tapa els ulls i ha d'agafar els altres. Quan ho fa, per mitjà del tacte, va descobrint coses de qui ha agafat i intenta endevinar de qui es tracta. Si no hi ha prou elements l'agafat pot preguntar "qui sóc?" i, aleshores, per la veu ho ha de descobrir.

Una variant és que agafi objectes i pel tacte descobreixi de què és tracta.

Un poc d'història: Un dels jocs més populars entre els xiquets/es egipcis, grecs i romans era «la mosca de bronze» i aquesta podria haver donat lloc a la Gallineta Cega.

La Gallineta Cega es coneixia amb noms similars en diferents parts d'Europa. Per exemple, a Alemanya se la coneixia com *Blinderkuh* (vacca cega), a Itàlia s'anomenava *Mosca cieca* (mosca cega), i a Suècia *Blindbock* (cavall cec).

Una cosa curiosa és que durant l'edat Mitjana i èpoques posteriors no només era un joc de xiquets i xiquetes, sinó que també hi jugaven els adults com es pot veure en algunes il·lustracions.

Esperem que us animeu a jugar!

RECEPTA DE CUINA:

COCA DE XOCOLATE O COCA FULLADA

Assutzena Santamaria i Luna

Coca de xocolate o coca fullada de la Panaderia Silverio // Foto: Tere Babiloni Arandes

A la secció “Què opina la gent sobre ...” de la revista *La Botalària*, l'any passat vam preguntar quin era el símbol que més representa al nostre poble. La majoria dels entrevistats van dir el castell i la font, però una de les respostes va ser “la coca de xocolate i les olives trencaes”.

Si en lloc de fer la pregunta oberta, haguérem preguntat sobre el símbol gastronòmic de Borriol, estic segura que hauria guanyat la coca de xocolata amb diferència, ja que si hi ha un menjar que representa al nostre poble, és aquest, que només de nomenar-lo se'ns comença a fer la boca aigua (almenys a mi).

Recorde que de xicoteta, quan venia gent de fora a les festes, sempre ens deien que esperaven amb candeleteres eixos dies per menjar coca de xocolate de Borriol, ja que durant la setmana no faltava mai a la nostra taula a l'hora de berenar. I és que la coca fullada no la trobareu a cap altre lloc, de no ser que n'hi haja algun borriolenc o borriolenca a prop.

Malgrat el nom, aquesta coca no té res a veure amb el que la majoria de la gent entén com a coca fullada, és a dir, feta amb pasta de full. No. Ara veurem com es fa.

Ingredients

La coca de xocolate es pot fer amb pasta d'oli o amb pasta de “panquemao”, com més ens agrada, i els ingredients variaran en funció d'això.

Per a la massa:

Com l'any passat, amb les panades, ja vam explicar com es feia la pasta d'oli, enguany només explicarem la de “panquemao”, per a la qual necessitem 1

got d'ous, 1 got de sucre, 1 got d'oli, 1 got d'aigua, 1 pastilla de llevat i la farina que admeta.

Per al farcit: Xocolate en pols, farina, sucre, canyella, llima ratllada, oli. També es pot afegir ametlla mòlta i/o carabassat ratllat.

Elaboració

Posem els ous, el sucre i l'oli dins d'un recipient i ho menegem bé. Després afegim l'aigua tèbia i el llevat. A continuació anem afegint a poc a poc la farina que admeta i treballem la massa barrejant bé tots els ingredients fins aconseguir que no estiga ni massa molla, ni massa dura. Una vegada acabada de pastar, deixem reposar la massa en un lloc on faça calentoreta fins que estiga bona, és a dir, fins que haja pujat.

Agafem la massa i després de posar un poc de farina damunt de la taula, l'escampem fent un cercle. Al centre posem un bon grapat de xocolata en pols, un poc de farina, un grapat de sucre, un poc de llima ratllada, un polsim de canyella i, si volem, un poc d'ametlla ratllada i/o carabassat, i damunt de tot tirem un raig d'oli. Després agafem les vores de la massa i les portem cap al centre i aplanem la coca. Tornem a fer el mateix procés amb els ingredients del farcit i amb les vores i tornem a aplanar la coca. La podem deixar així, o com fa alguna gent per fer-la més vistosa, podem posar damunt una coberta de massa i fer-li alguna decoració amb tires de massa. Per damunt de tot posem un poc de sucre i l'enforem fins que estiga cuita (al forn de pa uns 20 minuts).

Una vegada feta, aneu alerta de què no vos deixen sense, perquè està boníssima!

ARTISTES LOCALS:

NOEMÍ BARBERÀ BABILONI

Merxe Vilarrocha Bernad

Noemí Barberà amb el seu quadre de la pujà de Sant Antoni // Foto: Ivan Torres

Néta de Mª Carmen Castellano "l'Alberta" i filla d'Enrique Barberà, dos artistes locals, Noemí Barberà Babiloni ha viscut l'art des de ben menuda en la seva família. Per tant, no és d'estranyar que decidira estudiar Belles Arts en la Universitat de València i realitzara una doble llicenciatura, en Restauració i Pintura. Actualment, es dedica a la docència, ensenyant a pintar des d'una altra perspectiva, i a pintar la seva obra.

Comencem preguntant-li per l'últim any, ja que sabem que ha sigut molt intens. Què destacades d'este 2015 que ja s'acaba?

Sí, he tingut un any "a tope", pel juliol vaig estar a la Toscana, fent un curs amb el *Colectivo 37* i una sèrie d'il·lustracions, i pel setembre a Mèxic, amb una exposició individual titulada *Escritores*.

També he exposat a Barcelona dues vegades, a León i a Castelló, on vaig organitzar un treball con-

junt amb diferents escriptors per fer un monogràfic a partir del Camino de Santiago. Cada etapa del Camino representa una visió vital i a partir d'estes, els escriptors col·laboraran escrivint allò que els evoca.

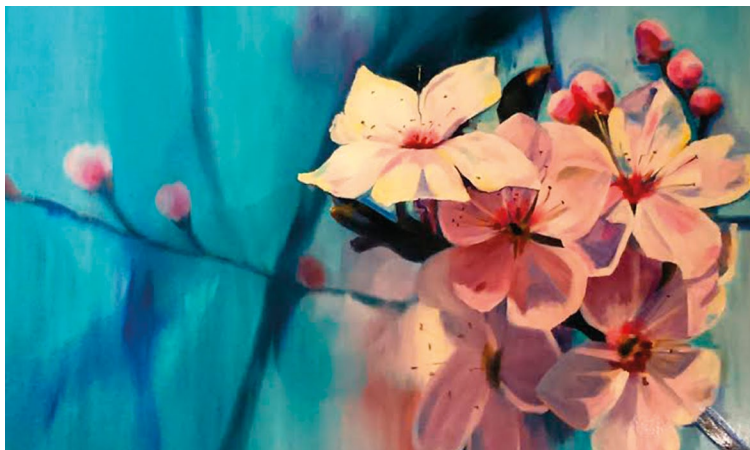
Un altre projecte molt bonic va ser *BELESBÀS*, que és un àlbum il·lustrat en el qual Henri Bouché va escriure i jo vaig fer les làmines.

També vaig participar en les Jornades Culturals de la Plana de l'Arc, que aquest any van ser a la Serratella, i, per a finalitzar aquest 2015, del 27 de novembre al 13 de desembre estaré exposant en la Casa l'Oli a Vila-real, amb el títol *Lo espiritual en el arte, homenaje a Kandinsky*. En aquest treball les papallones representen l'espiritualitat i la il·luminació personal.

estética
Maria José

C/Rei en Jaume, 5 baix dreta - 12190 BORRIOL
T. 964 65 77 62 - 696 09 50 77

Quina tècnica utilitzes?

La veritat és que de tot. Igual utilitze pastel que aquarel·la, oli...

I quin estil?

Respecte a l'estil, és molt difícil de titular ja que contínuament evoluciona i canvia. Ara mateix, em moc en un realisme màgic, amb una part conceptual molt forta.

On t'agradaria exposar en un futur?

Aquest any he tingut l'oportunitat d'exposar molt, algunes exposicions a l'estranger però sobretot a Espanya, així que m'agradaria exposar més a l'estranger i, com no, a les grans ciutats de l'art: París i Nova York.

Com s'organitza una exposició?

Per poder exposar en les galeries s'ha de pagar, però per sort ara ja em busquen més les galeries

a mi que jo a elles. A mi m'agrada més exposar en fundacions.

Què t'aporta la pintura?

Voldria dir que la pintura és un pilar en la meua vida i que estic molt agraïda per treballar en un camp que m'apassiona.

Quin pintor t'ha impactat més?

Sens dubte Picasso, em va impactar la seva capacitat de treball, és un autor amb una producció molt extensa. El seu lema deia que la inspiració t'ha d'arribar, però millor que t'arribe treballant.

Doncs amb este lema de Picasso Noemí continua amb el seu frenètic ritme de treball. I per la nostra part només ens queda agrair-li el temps dedicat i la seva làmina "La pujada del Raval de Sant Antoni" que comparteix amb tots els borriolencs perquè puguem gaudir del seu art.

Julian Roco

tlf. 669459464
tlf. 964321493

c/ Colón, 46. 12190 BORRIOL (CS)

Pintura i decoració

- pintura d'alta decoració
- pintura industrial
- interiors
- lacats i envernissats
- empaperats
- restauració de façanes

BELESBÀS,

L'HEROI DEL TOSSALET DE L'ASSUT

Assutzena Santamaria i Luna

Il·lustració de la portada del llibre Belesbàs // Il·lustració: J.B. Porcar

A finals de març de 2015 es va presentar al nostre poble el nou llibre del borriolenc Henri Bouché, escrit en un gènere diferent al que ens té acostumats, ja que en aquest cas es tracta d'un conte.

Belesbàs, l'heroi del Tossalet de l'Assut, ens parla d'un període llunyà de la nostra història i de dues de les cultures que van conviure a Borriol, la ibera i la romana, que van deixar nombrosos vestigis escampats pel nostre terme.

Aquesta aproximació a la història, Henri la fa amb una bona dosi de ficció i acompanyat per les il·lustracions de l'artista, també borriolenc, Noemí Barberà.

El conte narra la vida del protagonista, Belesbàs, un iber que, una nit d'hivern tan fosca com la gola del llop, amb el seu fort crit al nàixer, trenca el silenci que regna al tossalet de l'Assut. Malgrat el títol del llibre, Belesbàs és, pel seu aspecte, un antiheroi, ja que és molt xicotet i primet, però és molt espavilat i no para de fer-se preguntes sobre la vida i el món que l'envolta. Aquesta saviesa i la humilitat i justícia que el caracteritzen fan que esdevinga, molt jove, el líder del seu grup. Finalment, Belesbàs acaba casant-se amb Iulia, la filla del patriarca de l'assentament romà del Palmar, Burrius, i de la unió dels dos grups, naix el nostre poble, "Burriol", com l'anomenem els borriolencs.

En contraposició als moments que estem vivint on, per a alguns, l'única opció és l'odi al que creu, pensa o sent diferent, o la venjança i la guerra, els

dos pobles que protagonitzen aquesta narració (l'iber i el romà) tenen ben clar que l'única manera de fer créixer la humanitat i aconseguir un món millor és amb la pau, el respecte a la llengua, les tradicions i la manera d'entendre la vida dels altres i les ganes d'aprendre, compartir i aprofitar les coses bones de cada cultura. En aquests principis es basa la unió dels dos pobles per donar lloc al Burriol fictici i en ells crec que s'hauria de basar també el nostre Borriol actual.

Al llarg de la història es fa present la formació filosòfica de l'autor gràcies a les reflexions i els dubtes de Belesbàs sobre la mort, el pas del temps o els canvis que experimenten les coses i les persones, als consells que li dona la gent al nostre protagonista (com, per exemple, "Sols tu pots convertir-te en allò que vols ser") o a la referència en alguns moments a frases de filòsofs antics.

També es veu clarament l'estima d'Henri pel nostre poble, ja que el conte ens passeja per diferents indrets del terme, i ens fa conèixer o recordar els noms d'algunes partides, masos, eines i utensilis de treballs antics i de la vida quotidiana d'altres èpoques, plantes, animals, etc. I ens apropa, d'aquesta manera, al nostre patrimoni cultural i natural.

Com diu el pròleg de Belesbàs aquesta obra naix del desig que els borriolencs "tinguem un major coneixement de la història pròpia i, per tant, un major apreci de la identitat social, per allò que deia Sant Agustí: "No es pot estimar el que no es coneix".

EL REGALO,

L'ÚLTIMA NOVEL·LA D'ELOY MORENO

Belén Fabregat Vargas

Eloy Moreno amb el llibre *El regalo* a una llibreria d'Oviedo // Foto: Àlex Piña

El regalo és la tercera i última novel·la de l'escriptor resident a Borriol Eloy Moreno, publicada per Ediciones B. Després de l'èxit d'*El bolígrafo de gel verde* y *Lo que encontré bajo el sofá*, l'autor ens presenta aquesta emocionant novel·la plena de sorpreses i intriga que aconseguix connectar amb el lector des del primer moment.

Només al final del relat, es desvetlla la veritat, amb un desenllaç inesperat que no deixarà indiferent a ningú. Entretant, el protagonista viurà una experiència que li farà reflexionar i replantejar-se tota la seua vida, quines són les seues prioritats, els seus valors, en definitiva, el que és realment important.

Es tracta d'una novel·la actual, sense herois, on el protagonista és un home com qualsevol altre, que es defineix a ell mateix per les seues paraules i obres, sense caracteritzacions prèvies.

La història consta d'una trama principal i d'altres secundàries, magistralment enllaçades amb un llenguatge poètic i senzill, que més d'un cop ens arribarà a emocionar. Així, el llibre es converteix en un autèntic regal per al lector que, com el protagonista, es replantejarà les seues prioritats a la vida. En paraules del propi Moreno podria dir que el dia que vaig començar a llegir el llibre: *"inicié un viaje que me hizo darme cuenta de que había sido un hombre que abrió los ojos demasiados años después de haber nacido"*.

LA TORRE

Electrodomésticos, Ferretería, Regalos, Menaje cocina,
Flores...

Plaza de la Torre, 1 B - 12190 BORRIOL (Castellón)
Tel. y Fax: 964 32 11 72

RedDer cadena

LA METAMORFOSI

✍ Iris Martínez Pallarés

Dibuix: Iris Martínez Pallarés

Et despertava el primer raig de sol i ja sabies que t'esperava un dia emocionant. No importava quin dia fóra de la setmana, no era millor un diumenge que un dilluns, ni un dissabte millor que un dimarts. Tot era emocionant, i ho sabíem.

A l'eixida d'escola, anàvem junts a la batalla de la morera i lluitàvem per aconseguir el major nombre de fulles possible. Sempre guanyaven els grans, encara que els menuts no perdiem l'esperança. Després, el cor batejava augmentant la seua velocitat al compàs dels passos de la nostra tornada a casa. Cada cop més i més ràpid, cada colp més i més fort. Jo havia de parar i agafar aire abans d'obrir la porta de ma casa. Ells, els meus cucs, estaven en l'últim pis, escales amunt, dins d'una caixa de sabates amb forats en la teulada. Els donava les fulles sense aixafar-los, els explicava que el més gran s'emportava sempre totes les fulles. Tot això, sabent que ells tenien de sobra amb el que jo, ben menudeta, els havia portat. I allí estaven, vuit cucs de seda a pesseta, caminant

per la caixa de cartró i fent-se cada cop més i més grans... Els observava i reflexionava sobre el seu camí cap a la metamorfosi final mentre rossegava la canya de sucre més dolceta del planeta. Algun dia serien papallones grans i boniques que volarien per sempre.

Mentre els cucs de seda avançaven cap a una metamorfosi imminent, els xiquets i les xiquetes de Borriol avançàvem cap a una altra metamorfosi. En aquesta, només alguns i algunes, serien papallones. Hi hauria també crancs, mussols, granotes, cérvols, lleons... Fins i tot, cucs de seda.

A la plaça de La Font, en aquell temps i aquell espai compartit, hi havia un caragol gegant dissecat de color verd lluent que contenia totes les llepolies del món. Dins, vivia Don Trepinyol, homenet d'ulleres, nas i orelles que, per vint duros et donava vint llepolies. Els taurons en valien dos, com la carretera. I després de demanar-les i comprar-les, menja-te-les. Quin plaer. Hi havia dies que el

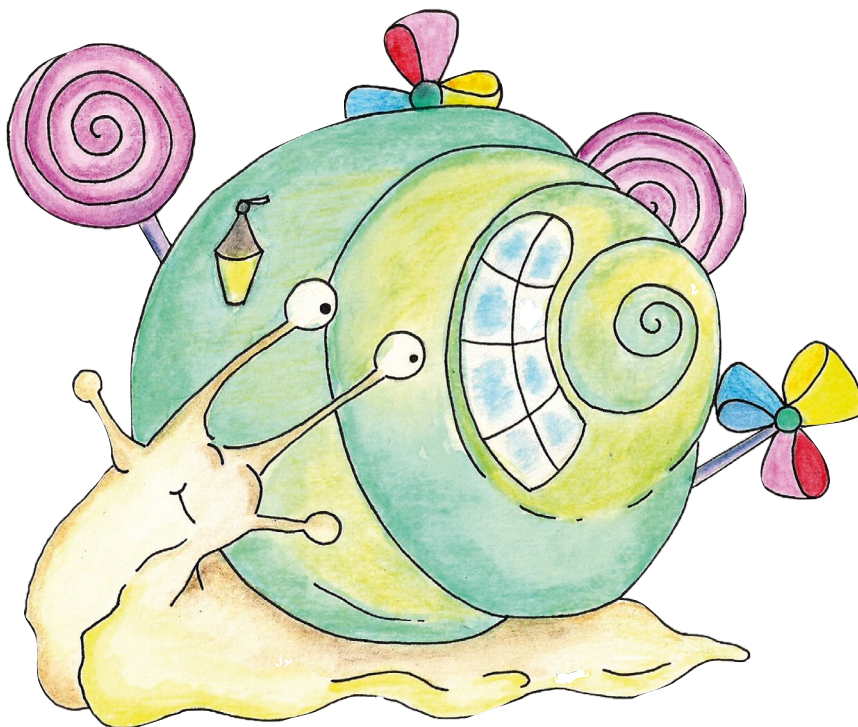

El Cole de Nani

GUARDERIA-LUDOTECA-MENJADOR ESCOLAR-ANIVERSARIS

C/ Colón, 14 Borriol * Tel.: 964 32 10 77

Dibuix: Lucia Aragón Vilar

caragol estava envoltat per tres files diferents de xiquets i xiquetes. La fila de la *kaellona*, la fila de les *xuxes*, i l'altra fila de les *xuxes*. Això també era emocionant. Era un altre dia especial.

El millor lloc on menjar-se les llepolies, era la cabanya. Palets que et regalava el carrer, cordes i espart de sala. Cabanyes. Era curiosa la facilitat que teníem per protegir, defensar i decorar la pròpia cabanya. La injustícia més greu que hi havia al món era que te la destrossaren. Aleshores, un aire ens unflava el nas i ho sabíem: *vendetta*.

En les nostres venjances, mai usàvem la força sinó paper de vàter. Treballàvem en cadena i embollicàvem la cabanya del bàndol que ens havia declarat la guerra. De dalt a baix, rodant. Açò era tot. Després celebràvem el nostre triomf a *la llançaoreta*. La millor opció després de la faena ben feta, volar amb el risc de morir en una caiguda envoltada de romer i floretes. La primera consciència de finitud de la nostra vida: *la llançaoreta*. Ningú comprenia com ens deixaven anar allà però no ens deixaven creuar la carretera, i això, ens feia sentir d'alguna manera poderosos.

La tendeta estava de part dels del Rajolar, les cerrades, la Balma... Era per a tots de dilluns a divendres, però els dissabtes per la vesprada no

entrava qualsevol. Jo tenia amics grans i, una vegada, vaig entrar. Era tot un espectacle de color negre i roig. Riu assegut a les maquinetes, Trau sense parar de fumar, Lledó xuplant al Marc i el carrer fent sorolls de gas. Uau. Això devia ser el món dels majors. Quin escenari més estrany. Algun dia jo, tindria 13 anys. Mentrestant, els diumenges em posava un abric marró de grans botons que només de veure'l, t'entraven ganes de ser detectiu. I com abans, amb ganes, es feia tot, un dia vaig agafar l'abric, una llibreta i un bolígraf, i me'n vaig anar a investigar. El meu objectiu era innegociable i tenia un nom: Sarambull.

Sarambull anava coixim-coixam i a per la vida. La seua casa, era una cabanya de veritat. Va fer de mi una xiqueta feliç molt de temps perquè era una d'eixes persones que t'augmentaven la curiositat i les ganes de buscar respostes. Et brindava cada dia mil interrogants. Com s'havia fet aquell morat? Li feia mal? D'on havia tret les noves sabates? Per què, a voltes, la vespa l'amollava? Qui és la seua família? Com era de menut? A mi, com a Sarambull, m'agradaven els arbres i els diumenges, la soledat.

Un dijous d'estiu, Llúcia va portar a la cabanya un aparell: el primer telèfon sense fil, un mòbil. Des d'aquell moment tot va canviar, la metamorfosi es va accelerar.

CAFETERIA

Desayunos - Bocadillos
Fiestas de cumpleaños

C/ Sant Vicent, 4 - 12190 BORRIOL (Cs)

T. 619 199 697

CONCURS LITERARI: POESIA DE BORRIOL

 La Redacció

Foto: Pixabay

Per segon any consecutiu, l'Associació Cultural La Botlarià hem volgut donar cabuda als nostres lectors i lectores més menuts en aquesta revista. Al mateix temps que fomentem la literatura i la cultura entre els més joves, volem potenciar l'educació, una important ferramenta per construir una societat més justa i un futur millor per al nostre poble. Un any més, la participació dels xiquets i xiquetes de Borriol s'ha dut a terme mitjançant una col·laboració amb els alumnes de 5è i 6è de primària de l'escola L'Hereu.

L'any passat vam preguntar als alumnes de l'escola la seua visió de Borriol en un futur de 50 anys, a través d'una redacció. Aquest any hem decidit canviar el tipus de composició literària i hem invitat als xiquets i xiquetes a endinsar-se en el món de la poesia. En aquesta edició, la temàtica ha estat més lliure, tan sols marcant com a necessari que el poema tinguera alguna relació amb el poble de Borriol.

La participació dels alumnes del col·legi L'Hereu ha estat més que positiva. La creativitat i l'originalitat han quedat paleses en els poemes. La tasca de selecció del guanyador no ha resultat gens fàcil. No obstant això, se n'havia d'escollir un. Lydia Sánchez Beltrán ha resultat la guanyadora de la segona edició del concurs. En un segon lloc, i com a premi accèssit, s'ha guardonat la redacció de Maria Soliva Vaquer. Les guanyadores han rebut com a premi un lot de llibres i material escolar, a més d'un diploma del concurs.

Una vegada més, volem felicitar des de la nostra associació, tant a les guanyadores com a tots els participants del concurs. També volem donar les gràcies a la direcció i als professors/es del col·legi L'Hereu per la seua col·laboració. A continuació, els adjuntem els poemes guanyadors perquè coneguen de primera mà la capacitat poètica dels i les alumnes del CEIP L'Hereu.

PLATER
golosinas y recreativos

preparamos bolsas de chucherías
para eventos (bodas, comuniones, bautizos, etc.)

Avda. Zaragoza, 71 - BORRIOL

El meu poble, Borriol

Lydia Sánchez Beltrán
(guanyadora)

Hem tingut sort
al elegir el poble
som tots una bona cort,
unida i gran com un roure.

El molt noble Jaume I
València va conquerir
i altres nobles també
aquí es van establir.

Sant Vicent, Sant Antoni
i les festes patronals
ningú ho dubte,
són les millors que hi han.

Sobre tot tenim muntanya
i paratge natural
on totes les espècies
són de naturalesa especial.

Dalt de la muntanya
un xicotet castell tenim,
que pareix una cabanya.
Sota ell tot el poble vivim.

Grans, menuts i mitjanets,
tots vam començar sent xicotets
i ara que ja hem crescut prou,
no dubtem en dir de tot cor,
que Borriol és el millor!

"El Castell"

María Soliva Vaquer (accèssit)

En Borriol tenim
un castell molt bonic
un poc desgastat
pels anys que han passat.

Està dalt d'un pic
i es veu molt bonic
molta gent ha pujat
i l'ha contemplat.

El que el va habitar
va ser un musulmà
senyor de totes les terres
i vencedor de totes les guerres.

Fins que van arribar els cristians
i li ho van llevar de les mans.
Allí ja no viu ningú
i brosses han crescut.

MALAGANA S'ACOMIADA DELS ESCENARIS

La Redacció

Rubén Torner
KO★MA

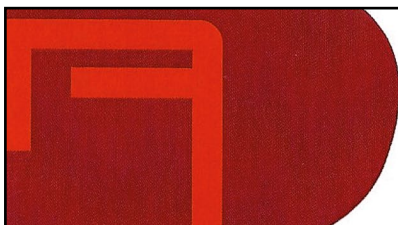
Concert de comiat de Malagana a les Festes de Borriol 2015 // Foto: Rubén Torner

"Altra revolta que inventar,
i quan arribes al final, un
nou camí per començar"
(Tu eres camí, Malagana)

Va ser al 2004, durant les festes de La Magdalena de Castelló, quan un grup de joves inexperts, amb moltes ganes de tocar i crear la música que els agradava, van pujar a l'escenari del Casal Jaume I per fer el seu primer concert de la història, fent-se anomenar Malagana. Un concert amb tan sols 8 cançons, la major part d'elles versions d'altres grups. Les sensacions van ser d'allò més bones i la primera experiència inoblidable.

Després d'aquella primera aparició, tot feia presagiar que una nova aventura estava llesta per iniciar-se. El viatge començava. Sense saber on els portaria aquell periple musical, va anar creixent el grup, nodrint-se de nous músics. Es van anar succeint els assajos i els concerts arreu de pobles i ciutats, coneixent gent increïble que esdevindrien amics i compartint escenari amb grups amb els quals compartirien música i inquietuds socials. La expedició Malagana era imparabile.

Després d'onze anys damunt dels escenaris, després de tres discos emblemàtics com *L'ona Dissident* (Autoeditat, 2007), *Acció Positiva* (Quimera Records, 2011) i *Inventant Revoltes* (Bureo Músiques, 2014), van anunciar que l'hora d'acomiarar-se havia arribat. Era l'hora de tancar una etapa i dir adéu. L'hora de donar les gràcies a tota aquella gent que havia cregut en el projecte i que de forma desinteressada havia ajudat per tal que totes aquelles aventures foren possibles.

CERRAJERÍA
ramos
Abel Ramos Portolés

puertas - rejas - pasamanos - verjas - cerrajería artística
Avda. Zaragoza, 11 • 12190 BORRIOL • Tlf: 964 65 77 11
Móbil: 676 810 228 abelrampor@hotmail.com

A tota aquella gent, que com els propis membres del grup, havia viscut moments inoblidables de joventut.

Com no podia ser d'altra manera, van escollir Borriol com a escenari per fer l'últim concert. El dia 26 d'agost durant les festes del poble. Una nit indeleble que ells mateixos narraven així a les xarxes socials:

MÀGICA. Així podríem descriure la nit que vam viure anit. Mil gràcies de tot cor per regalar-nos una nit així el dia del nostre comiat. Complicitat, sentiments a flor de pell, emoció compartida.

El viatge no acaba ací. Avui tanquem una etapa molt bonica amb la motxilla plena d'experiències, records, bons moments i el millor de tot: gent increïble. Ens retrobarem per altres camins amb altres revoltes que inventar.

Gràcies infinites per estar al nostre costat i gaudir i compartir la nostra música. Una abraçada gegant de la família MALAGANA. Fins sempre! #gràcies

CASAL JAUME I. Actuación organizada por la CEPC.

Retall de premsa del primer concert de Malagana durant les festes de la Magdalena 2004

Malagana acomiadant-se del públic del Feslloch 2014 // Foto: Pepe Girona

ORQUÍDIES

DEL TERME MUNICIPAL DE BORRIOL

Agustí Agut i Escrig

Detall de la inflorescència d'*Ophrys fusca* // Fotos: Agustí Agut

Per a continuar descobrint el valuós patrimoni natural de Borriol, en aquesta ocasió ens apropiem al món de les orquídiess. Des de fa uns pocs anys s'han popularitzat tant les orquídiess exòtiques per la bellesa i l'espectacularitat de les seues flors, tot i ser plantes fràgils i delicades, que és estrany no trobar-les per tot arreu, no tindre algun parent, amic o conegut que li n'han regalada una o no conèixer alguna floristeria que s'ha especialitzat exclusivament en la seua venda. Per això, és evident que molts es sorprendran de saber que al nostre terme creixen de forma natural algunes orquídiess autòctones.

Les orquídiess, integrades en la família botànica *Orchidaceae*, són el grup de les plantes superiors més evolucionades (Angiospermes) amb el major número d'espècies del planeta. La paraula orquídiess deriva del grec "ορχις" (*orchis*), perquè així és com es va anomenar per primer cop aquest tipus

de plantes als manuscrits de l'obra *De causis plantarum* del filòsof grec Teofrast, un dels primers botànics de l'antiguitat, datada de l'any 375 abans de Crist. Aquesta paraula grega significa "testicles" i fa referència a la forma dels tubercles dobles, sempre aparellats, que tenen les espècies dels gèneres *Orchis* i *Ophrys*.

Es calcula que al món existeixen un total de 850 gèneres i unes 30.000 espècies, la major part de les quals viuen sota climes tropicals. A Europa només en viuen al voltant de 350, poc més d'un 1%. Al País Valencià se'n coneixen, fins ara, 46 espècies diferents. Les orquídiess europees, però, tenen formes molt diferents a les tropicals que habitualment es comercialitzen. Per exemple, les seues flors, com la resta de la planta, són molt més menudes, i a més a més, són plantes terrestres, geòfits amb tubercles que passen l'època desfavorable baix terra passant inadvertides

DISCO - PUB
TROPPO
Avenida Zaragoza, 72
BORRIOL (Cs)

Exemplar florit d'*Ophrys fusca*

Exemplars florits i fructificats de l'any anterior d'*Ophrys fusca*

durant gran part de l'any, mentre que la majoria de les tropicals són epífites, és a dir, viuen sobre les branques i troncs d'altres plantes, sense tocar terra.

No obstant això, la forma de les flors de les orquídiades autòctones sol ser espectacular i molt cridanera, essent freqüent que recorden a l'aspecte de diversos insectes, com en el cas de l'orquídea que donem a conèixer aquesta vegada: *Ophrys fusca*. El 1799, el botànic alemany Johann Heinrich Link va donar nom a aquesta orquídia, una espècie que entre totes les plantes del seu mateix gènere (*Ophrys*), anomenades de forma genèrica "abelleres", és coneguda en alguns pobles pel nom de "mosques negres". Ambdós noms populars fan referència a la semblança que tenen les flors d'aquestes orquídiades autòctones amb alguns insectes, en aquest cas a les abelles del gènere *Andrena* que són els seus pol·linitzadors i principals visitants, diferents a les abelles del gènere *Apis* que hem domesticat per a

aprofitar la seua producció mel·lífera. De fet, els himenòpters (*Hymenoptera*), ordre d'insectes al qual pertanyen moltes espècies d'abelles, avesses, abellots o bombirons són els que aporten la major part dels pol·linitzadors de les nostres orquídiades.

D'entre les plantes superiors més evolucionades (*Angiospermes*) les orquídiades pertanyen al grup de les monocotiledònies, les plantes evolutivament més joves, i dins d'elles són de les més recents. Per això, les orquídiades tenen una morfologia floral tan complexa, que, a més a més de fer-les tan atractives, les fa summament interessants. La condició de nouvingudes provoca la curiosa forma de les seues flors, deguda a les complexes relacions ecològiques que han establert amb organismes d'altres grups biològics com ara els insectes, cosa que ja ocorre amb altres grups de plantes més antigues, però que en aquest cas ha dut a les orquídiades a associar-se amb determinades espècies en una estreta i

JORGE ESTEVE
Cerrajería

CERRAJERIA INDUSTRIAL
HIERRO, ALUMINIO Y ACERO INOXIDABLE

Telf: 964 321 641 - Fax: 964 321 792
Movil: 627 960 511

específica coevolució i, a més d'oferir nèctar en alguns casos, han modificat la seua forma fins al punt d'imitar les femelles de grups d'insectes molt concrets i, fins i tot, desprenen aromes idèntics als que estimulen la búsqueda de la femella i la còpula, com en el cas del gènere *Ophrys* que ens ocupa. Així, és necessària una falsa còpula dels mascles sobre la part de la flor (label) que imita la forma, color i textura del tòrax de les femelles de la seua espècie, cosa que possibilita que queden adherits els sacs pol·línics de la flor visitada, que viatjaran amb el mascle i fecundaran les flors de la següent orquídea que visitarà a continuació. Aquesta qüestió ja la va posar de manifest el mateix Charles Darwin qui va dedicar la monografia "La fecundació de les orquídes" a l'estudi de les relacions entre aquestes i els seus pol·linitzadors, i va arribar a la conclusió de que l'atracció i l'estímul que provocaven estes plantes sobre els insectes per a pol·linitzar-les era de caire sexual, un mecanisme molt evolucionat i sorprenent.

La condició de novinyudes també ha fet que les orquídes tinguen una dispersió de les seues llavors facilitada pel vent (anemofília) i perquè puguen viatjar grans distàncies, dins la càpsula dehiscent en què es transforma l'ovari fecundat, es formen mil·lers de llavors molt petites i lleugeres, les llavors més menudes de totes les plantes superiors. De fet, són tan menudes que evolutivament han desenvolupat la necessitat de comptar amb l'ajut indispensable de fongs micorrícis, necessaris per a la seua reeixida germinació i establiment al medi natural. És a dir, si les llavors no van acompanyades o no es troben amb els fongs associats, no poden germinar i produir una nova planta, ja que el seu petit tamany no els permet tindre les substàncies de reserva necessàries per a fer-ho elles soles.

Així doncs, en el cas de les espècies tropicals epífitas, la complexitat del seu cultiu radica en mantenir unes condicions similars a les dels tròpics, amb elevada humitat ambiental, temperatures càlides i constants, il·luminació tènue, etc. A més a més d'una curosa habilitat per al seu reg, per tant, depenen de la humitat ambiental i de les partícules que arrossega l'aigua de pluja per a nutrir-se a partir de llargues arrels aèries i l'emmagatzematge dels nutrients als pseudobulbs i de l'aigua a l'espai lliure que queda entre les fulles embeïnedores i la tija. La capacitat fotosintètica és compartida per les fulles, la tija, les arrels aèries i, fins i tot, les flors. Per això, són tan delicades i cares i, fins fa poc de temps,

ningú no havia trobat la forma de cultivar-les a gran escala, fruit de tècniques de laboratori i viverisme que han seleccionat, la majoria de les vegades, cultivarietats híbrides allunyades de les espècies silvestres perquè suporten millor les condicions de cultiu. En canvi, el cultiu de les orquídes terrestres autòctones és pràcticament impossible pels mètodes habituals perquè des de la germinació necessiten la presència dels fongs associats que són específics dels llocs i les condicions ecològiques d'on creixen de forma natural, i que no poden desenvolupar-se amb èxit fora d'aquests llocs. A més a més, les orquídes autòctones compten amb una sèrie de substàncies que provoquen una ràpida descomposició de la planta si es tallen o s'extrauen del terra amb intenció de trasplantar-les a un test. Per això, s'ha d'evitar la seua recol·lecció i s'ha d'aprendre a observar-les, admirar-les i gaudir-les al medi natural.

Detall lateral de la flor d'*Ophrys fusca*

ORQUÍDIA (FITXA)

Nom científic: *Ophrys fusca subsp. fusca* Link

Família: *Orchidaceae*

Gènere: *Ophrys*

Sinònims: *Ophrys lupercalis* Devillers-Tersch.

Nom vulgar valencià: Les orquídiades del gènere *Ophrys* en la nostra llengua es coneixen com "Abelleres" i les d'esta espècie solen anomenar-se "Mosques negres" o "Abellera fosca".

Nom vulgar castellà: Les orquídiades del gènere *Ophrys* es coneixen en castellà com "Orquídeas abeja" o "Monjas" i les d'esta espècie solen anomenar-se "Abejera negra" o "Avispilla".

Localitat: De la Pedra a la Pererola. La Serra. Borriol.

Quadricula UTM (1x1 km): 30TYK4939

Altitud: 508 m

Data: 09/04/2015

Observadors: A. Agut Tena & A. Agut Escrig

Floració: Febrer-abril coincidint amb la primavera, encara que pot arribar a florir al maig-juny i en alguns llocs s'han registrat floracions de tardor.

Rang altitudinal: 0-1.500 m (fins als 1.100 m al País Valencià).

Ecologia: Habita en herbassars vivaços secs, matollars baixos molt oberts i clars de pinars i carrascars. A Borriol l'hem trobada a un herbassar amb algun matoll d'un marge de camí a l'ombra d'uns pins, formant part de comunitats vegetals pertanyents a les aliances *Rosmarino-Ericion* i *Phlomido-Brachypodium retusi*.

Distribució: Mediterrània, des de Portugal a Creta. Al País Valencià creix a les tres províncies, tant al litoral com a l'interior, encara que absent a les zones més elevades i fredes. És una planta bastant freqüent i abundant a tot el territori valencià, no tant al nostre terme.

Bioclimatologia: Pisos termomediterrani i mesomediterrani inferior, ombroclima sec-subhúmit.

Biogeografia: Regió Mediterrània.

Pol·linitzadors: *Andrena nigroaenea*, *Andrena flavipes* (Hymenoptera, Andrenidae)

Pol·linitzadors potencials i visitants: *Andrena bicolor*, *Andrena vulpecula* (Hymenoptera, Andrenidae)

Descripció

Planta rosulada, verda, glabra (sense pilositat), amb tija d'uns (7)10-40 cm d'altura. És un geòfit i les seues parts subterrànies són dos tubercles ovoides. Té de 3 a 6 fulles basals, formant una roseta basal ras de terra, què són ovado-lanceolades o oblongo-lanceolades i obtuses. La inflorescència consta d'un escap floral, amb 2 o 3 fulles caulinars embeinadores de forma lanceolada o linear-lanceolada, rematat per una espiga més o menys laxa i pauciflora, amb 2-4(10) flors. Les flors van acompanyades per bràctees de color verd clar, que igualen o superen en longitud l'ovari. Els

sèpals de les flors són verdosos-groguencs, oval-lanceolats, de marge revolut i el central, està bolcat sobre el ginostem. Els pètals són generalment verd-groguencs, estretament lanceolats, més curts o igualant als sèpals (7-10 mm). El label és oblong, trilobat, atenuat a la base, generalment aplanat i amb els marges revoluts, que tenen una banda estreta de color groc. Sol estar disposat en horitzontal o lleugerament inclinat, amb 12-15 mm de llarg i 9-12 mm d'ample, amb lòbuls laterals curts i el central escotat cap a l'àpex, emarginat o bilobat, lleument convex i variablement acanalat. Sol ser de color fosc, entre brunenc i purpuraci i

Cases Cuques

C/ El Palmar, 4 · 12190, BORRIOL (CS)
655 53 18 29
f Cases Cuques Complementos // ✉ cosescuquesborriol@hotmail.com

d'aspecte vellut. La màcula del label té dos taques de color blau grisenc, gris metàl·lic o violaci contigües i foses en bona part de la seua longitud, en forma de W que recorden les ales d'un insecte; generalment, el color de la màcula desapareix cap a la base del label, sense arribar al solc basal.

Conservació i protecció

No és una espècie amenaçada ni protegida però totes les orquídiess autòctones de la Unió Europea están protegides front al comerç internacional, dins la categoria de màxima protecció prevista en el Conveni de Washington. És a dir, que no poden recol·lectar-se plantes vives de la natura per a exportar-les, i en cas que s'arribe a cultivar-ne alguna, els productors han d'estar registrats i sotmesos al controls per l'autoritat nacional competent (Serveis CITES i delegacions del SOIVRE del Ministeri d'Indústria, Comerç i Turisme). De fet, les orquídiess són un grup de plantes que, a causa de la seua espectacular bellesa, han sofert una forta pressió recol·lectora per part del comerç, el tràfic il·legal i el col·leccionisme que n'ha provocat l'expol·li i l'extinció de nombroses espècies tropicals en el seu medi natural. Al País Valencià, la recol·lecció de qualsevol espècie en el seu hàbitat natural amb finalitats comercials, industrials o amb benefici econòmic, es considera un aprofitament forestal que només pot dur-se a terme amb la corresponent autorització de la

Conselleria de Medi Ambient. De fet, està prevista la futura protecció legal de la majoria d'espècies d'orquídiess silvestres autòctones, de forma que només s'autoritzaran recol·leccions per motius científics, educatius o conservacionistes.

Etnobotànica

En quant a l'ús de les orquídiess, més enllà del seu ús com a plantes ornamentals que està vivint un moment d'expansió i popularització, cal afegir que existeix una tradició que sembla ser originària del Pròxim Orient, què a partir dels tubercles secs i molts de diferents espècies (*Anacamptis pyramidalis*, *Dactylorhiza maculata*, *Gymnadenia conopsea*, *Ophrys apifera*, *Orchis mascula*, *Platanthera bifolia*, etc.) se n'obtenia una pols groguenca que s'anomena "salep". Aquesta pols conté mucíl·lag en gran quantitat, sucre i almidó i ha sigut considerada sempre molt nutritiva, amb la qual es prepara una beguda, s'agrega als cereals i s'utilitza en la fabricació de pa. També s'ha utilitzat com a dieta per a xiquets i malalts convalescents, encara que les seues propietats reconstituents mai no han sigut provades. Amb el mucíl·lag es fabrica també una gelea calmant i emol·lient que s'utilitza en el tractament d'irritacions del tracte gastrointestinal. Ara bé, a diferència de l'exòtic "salep", un aromatitzant exòtic, però molt conegut per tots i d'ús molt estès, és la vainilla, que la donen els fruits de les orquídiess del gènere *Vanilla*,

Exemplars florits d'*Ophrys fusca*

Detall de la flor d'*Ophrys fusca*

Exemplars florits d'*Ophrys fusca*

PANADERIA SILVERIO
C/ V. Oñate Gil, 5 i 8 - Borriol

660 590 235

**ESPECIALITAT EN
COQUES I ROTILLOS**

FORN DE LLENYA

619 855 765

765

principalment *Vanilla planifolia* o *V. fragans*, planta originària del nord de Sudamèrica, Centreamèrica i Mèxic. Els fruits tenen forma de "beines" estretes i allargades i han donat nom a la planta i a l'essència. La vainilla era cultivada pels pobles de les cultures precolombines (Maies i Asteques), que la gastaven per a preparar una beguda que anomenaven "chocolatl" (xocolata). El component principal de la vainilla, la "vainillina" també es troba en algunes orquídies europees (gènere *Nigritella*, algunes espècies del gènere *Ophrys* i en *Cephalanthera damasonium*) però en menor quantitat i concentració. L'aroma d'altres espècies s'utilitza en cosmètica. Altres espècies han servit d'aliment, medicina o afrodisíac en cultures dels cinc continents, especialment les parts subterrànies, però també la planta sencera. De la mateixa forma hi ha nombroses cultures que han atorgat a les orquídies significats simbòlics, màgics o religiosos, sobre tot en els tròpics, però també a Europa. Altres usos i aplicacions més restringides han sigut el seu ús per l'elaboració de cola, fixatius de pintures, treballs de cistelleria, peces de roba, narcòtics i verins, etc.

Detall frontal de la flor d'*Ophrys fusca*

Les orquídies són joies botàniques de gran bellesa i, malauradament, poc abundants al nostre terme, però formen part de la nostra biodiversitat que tenim responsabilitat de conservar amb les polítiques i mesures de gestió i conservació necessàries per a no perdre-les. Si en articles anteriors assenyalàvem que "no és necessari viatjar a la selva amazònica per descobrir noves espècies, però és necessari continuar passejant, observant i estudiant el nostre entorn més proper per a poder valorar qui som, què tenim i què volem tindre", aquesta vegada hem pogut conèixer l'existència, no en cap selva tropical sinó al nostre terme, d'orquídies silvestres. Un grup de plantes que són vertaderes meravelles de la natura que, amagades entre herbassars i matolls, solen passar inadvertides moltes vegades, però que una vegada les descobreixes és difícil no continuar buscant-les. Així que us convidem a continuar descobrint noves orquídies al nostre poble, perquè segur que en creixen altres espècies d'abellers diferents a les mosques negres.

Bibliografia

Aguilella, A. & Puche, F. 2004 - *Diccionari de botànica*. Guada Impressors, S.L. Universitat de València.

Bolòs, O., Vigo, J., Masalles, R.M. & Ninot, J.M. 2005 - *Flora manual dels Països Catalans*. 3a. edició. Editorial Pòrtic. Barcelona.

Castroviejo, S. et al. (1986-2015). *Flora ibérica. Plantas vasculares de la península Ibérica e islas Baleares*. Tots els volums publicats. Real Jardín Botánico, CSIC. Madrid.

Laguna, E. (coord.) (2001). *Orquídies silvestres de la Comunitat Valenciana*. Conselleria de Medi Ambient, Generalitat Valenciana. València.

Lara, J. (2010). Polinizadores y visitantes de *Ophrys* L. en la Península Ibérica e Islas Baleares. *Micobotánica-Jaén Año V N° 3*: <http://www.micobotanicajaen.com/Revista/Articulos/JLaraR/Polinizadores/Ophrys.html>

Lizaur, X. (2001). *Orquídeas de Euskal Herria*. Servicio Central de Publicaciones del Gobierno Vasco. Vitoria-Gasteiz.

Muñoz, C. (2014). *Orquídeas de Aragón*. Colección Guías imprescindibles de flora. Editorial Jolube. Jaca.

Prieto, A. (2000). *Orquídeas de Bizkaia*. Colección Temas Vizcaínos. Fundación Bilbao Bizkaia Kutxa (BBK). Bilbao.

Delforge, P. (2002). *Orquídeas de España y Europa*. Lynx Edicions.

Pàgines web consultades (novembre 2015)

Banc de Dades de Biodiversitat de la Comunitat Valenciana (<http://bdb.cma.gva.es>)

ANTHOS (2015). *Anthos*, sistema de informació sobre plantes en Espanya. CSIC, Real Jardín Botánico, Madrid. (www.anthos.es).

The International Plant Index Name (IPNI) (2015) (<http://www.ipni.org>)

CAMINANT PER BORRIOL:

RUTA 7. RUTA CIRCULAR DES DE LA PLAÇA LA FONT, EL CALVARI, EL CASTELL, ELS FORNETS, EL FONTANAR, LA PEDRA, FONT DE CODINA, BARRANC DE LA PENYA, RUPTURA, CAMÍ DE CODINA, CAMÍ VELL, PLAÇA LA FONT.

Iván Pallarés Montañés

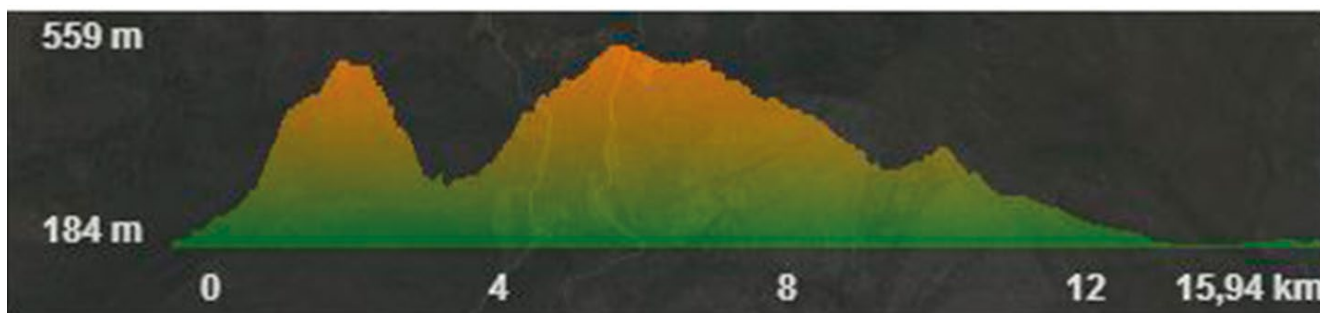
La Pedra i el Mas de Tàfol al fons // Foto: Xavi Andreu

Descripció: Ruta circular pel terme de Borriol. Aquesta volta analitzarem una ruta un poc més exigent físicament però amb uns paisatges i unes vistes que ho mereixen. Aquesta recorre per la senda del calvari fins a la muntanya de darrere del castell, baixarem pel sender dels Fornets, pujarem a la Pedra pel sender del Fontanar i baixarem fins a la font de Codina. Allí seguirem pel sender obert pel C.M. La Pedrera fins a baix de la pujada de les cordes, pujarem aquesta curta però exigent costa, equipada amb cordes i, després, baixarem fins al camí de codina que ens durà al camí vell i d'ací al poble. Temps estimat de 5 hores caminant a un ritme lent i parant a esmorzar a la Pedra.

Valoració i dificultat: Itinerari aproximadament d'uns 16 km amb un desnivell positiu de 600 mtrs. Amb una gran riquesa paisatgística i unes boniques vistes del Castell, la Serra i la Vall de Borriol. La dificultat tècnica és mitja-alta. Aquesta ruta tracta de fer una ruta circular pels voltants del Castell i la Serra, amb un punt d'inici i fi a la Plaça La Font.

Ruta en versió digital:

<http://es.wikiloc.com/wikiloc/view.do?id=11415246>

Des de la Plaça La Font, iniciem l'eixida pujant pel carrer Doctor Portolés (el Raval) aplegarem fins a la plaça del Pou i entrarem fins a l'església de Sant Bartomeu. D'ací, baixarem pel carrer Fondo (costereta les parres), allí ens enfilarem per fer la primera pujada del matí, fins al Calvari. Allà dalt podrem veure unes magnífiques vistes de tota la població i els seus voltants.

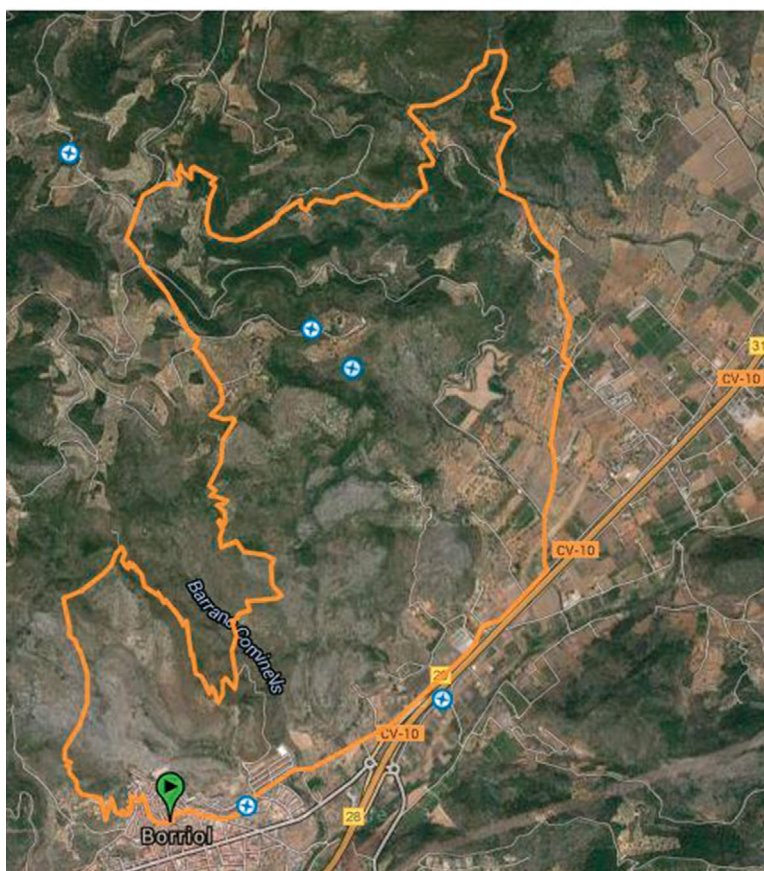
Una vegada dalt del Calvari tenim dues opcions per agafar el sender que ens portarà fins a la muntanya de darrere del castell. La primera seria envoltant el calvari per darrere, ens dirigirem cap a la dreta on uns metres després ens encontrarem en un caminet, envoltat de garrofers, primer descendent i que després puja un poc. Travessarem per dos bancals i ens dirigirem cap a la dreta on, al final del bancal, podrem veure on s'agafa el sender. Una altra opció per agafar el sender serà baixar fins a l'última revolta abans d'arribar al Calvari. Allí en lloc de girar i fer l'última recta que ens porta al calvari, seguirem recte per un sender, no molt bo, però que uns metres més avant encontrarem el sender que busquem.

Una vegada enconrat el sender, continuarem la nostra ruta a l'esquerra, i aquest sender anirà pujant de forma constant, sempre veient el castell a la nostra dreta. Veurem com de seguida estem per dalt del nivell del castell. Durant tota l'ascensió, si tenim un poc de sort, moltes vegades es poden veure les cabres que viuen pels voltants del castell.

Seguirem pujant durant uns dos kilòmetres aproximadament, el sender no té pèrdua.

Continuarem pujant fins que, ja dalt del tot, apleguem a un altre sender. Aquest el seguirem cap a l'esquerra, però, si seguim cap a la dreta uns dos-cents metres, podrem veure el castell des de la muntanya de darrere, i les vistes són molt boniques. Com hem dit abans continuem a l'esquerra on planejarem un poc i començarem a baixar fins a encontrar-nos en un altre sender (la baixada dels fornets), allí anirem cap a la dreta i baixarem durant un kilòmetre i mig, fins a aplegar al camí. S'ha

d'anar en compte en aquest sender perquè hi ha molta pedra solta. Recordem que aquesta era l'antiga baixada de la Marxa a Peu per Borriol fins a meta. Quan abandonem la senda i agafem el camí a l'esquerra el seguirem i continuarem baixant fins a aplegar a una bifurcació. Nosaltres agafarem el que tenim a l'esquerra, i així començarem la pujada al Fontanar. Al principi durant aproximadament cinc-cents metres anirem per camí, després ja agafem el sender que veurem a l'esquerra, on s'acaba el camí.

Agafem el sender per realitzar la segona pujada de la ruta, primer tindrem un estret sender que a poc a poc es va fent més pronunciat i a meitat pujada aquest sender es fa el camí que ens portarà fins a dalt de la muntanya. Allí a mà esquerra encontrarem alguns masets.

Una vegada dalt, seguirem pel camí i anirem baixant fins a encontrar-nos, primer en un encreu-

PANADERÍA - PASTISSERIA

REI EN JAUME

Rei en Jaume, 10

Tels. 964 322 009

964 321 950

12190 BORRIOL (Castelló)

ament que seguirem a la dreta, després, uns pocs metres més avant, un altre encreuament. Nosaltres seguirem recte pel camí que venim (aquest camí que veiem a la dreta és el que ens du a la baixada de la Pererola). Com hem dit abans, seguim recte pel camí, el qual ens conduirà cinc-cents metres després a la Pedra de Borriol on, després de huit kilòmetres de ruta, podem parar a esmorzar. És un bon lloc, ja que podem encontrar banquetes i papereres per tirar el fem. És important cuidar els paisatges i deixar-los nets d'escombraries.

Després d'haver fet un mosset, continuarem la ruta pel camí d'asfalt, on deixem el "mas de Tàfol", que podem veure a la dreta, i continuem pel camí asfaltat. Aquest camí només eixir de la Pedra té un encreuament a l'esquerra que va al pou del Portuguès, nosaltres hem de continuar recte sense abandonar el camí asfaltat, uns dos-cents metres més avant ens encontrarem en un altre encreuament a l'esquerra i tampoc l'agafarem, el que agafem està a la dreta i uns vint metres més avant. Aquest és un camí de terra que va baixant suaument al principi. Cinc-cents metres després d'agafar el camí de terra ens encontrem en un xicotet sender que baixa fins a agafar el camí que anirà baixant a poc a poc. Continuarem fins a encontrar-nos en un altre encreuament de camins, hem de seguir a la dreta, i continuarem baixant.

Uns dos-cents metres després tenim una bifurcació de camins, nosaltres seguirem pel de la dreta i així, continuarem baixant fins a aplegar a l'encreuament que ens du uns pocs metres després fins a la font de Codina. En aquest últim encreuament, hem de continuar a l'esquerra i allí trobem la font. Una vegada visitada la font continuarem pel camí que veníem i uns pocs metres després de fer una revolta agafarem el sender que tenim a mà dreta. Aquest sender i la pujada posterior a les cordes va ser obert fa pocs anys pels membres del C.M. La

Pedrera i, actualment, passen per ell tant la Marxa a Peu com la Marató de Borriol.

Aquest sender, fins que creuem el barranc, té aproximadament uns cinc-cents metres de longitud i podem veure a mà dreta el barranc de la Penya. Una vegada apleguem al barranc l'haurèm de creuar, per damunt d'unes tres o quatre roques.

S'ha d'anar un poc en compte de no caure!

Passem el barranc i ja estem baix de la pujada, a les cordes. Són uns cent metres però amb molta pendent, es recomana per major seguretat agafar-se a les cordes i així ajudar-se per pujar. Una vegada superat aquest tram i havent aplegat a dalt continuarem el sender a la dreta on anirem baixant fins a aplegar al camí, el qual seguirem a la dreta i així continuarem baixant fins a aplegar al camí del barranc de Codina.

Una vegada baix, veurem un camí a mà dreta que puja, nosaltres hem de seguir pel camí que va a l'esquerra i que en uns metres es converteix en camí d'asfalt. Seguirem

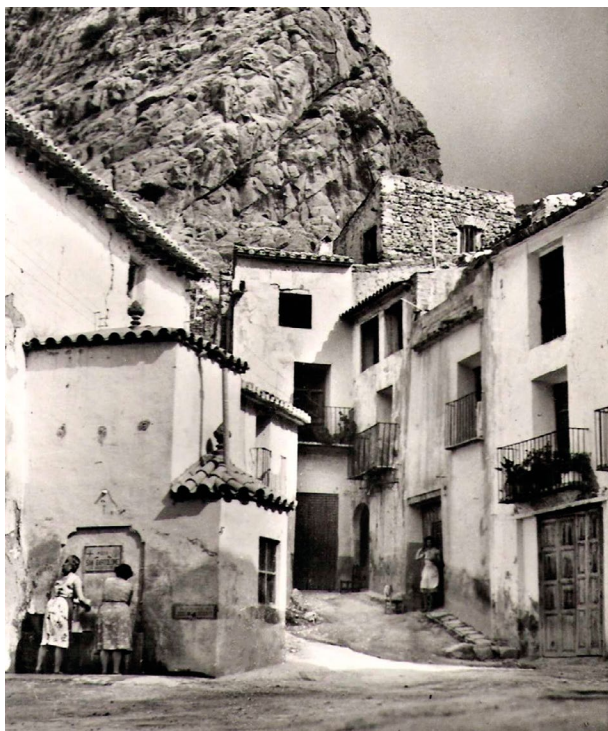
aquest camí asfaltat i anirem baixant a poc a poc durant un quilòmetre aproximadament. Després ens desviarem a la dreta per un camí també asfaltat que ens durà fins al camí la serra. Aquest desviament està a mà dreta, només passem un maset que està junt al camí.

Seguim per aquest camí i, com hem dit abans, apleguem al camí asfaltat que puja a la Serra, nosaltres continuarem cap a baix a l'esquerra, i aplegarem a la Via Pecuària (Camí Vell). A l'altra part de l'autovia podem veure l'ermita de Sant Vicent, nosaltres seguirem a mà dreta, passarem pel pont de Cominells i aplegarem als adossats de Poble Nou, i allí farem la suau baixada fins al carrer Peiró. En l'encreuament del Carrer Sant Vicent seguirem a la dreta i baixarem per la primera "cerrada" fins al carrer Colon, on girarem a la dreta per enfilear el final de la nostra ruta fins a la Plaça la Font.

*Eixida senderista del Club Muntanyer
La Pedrera per la Serra*

ABANS I ARA: **PLAÇA EL POU**

Plaça el Pou. Meitat dels anys 60
Propietat: Arxiu de l'A. C. La Botalària

Plaça el Pou. Any 2015
Propietat: La Redacció

**Anima't a escriure o col·laborar amb
la pròxima revista La Botalària**

Actualitat // Associacions // Història // Fotos antigues
Opinió // Tradicions // Art i literatura // Terme

 botalaria@gmail.com

Pafolaria
Forever

BURGER Y ZONA INFANTIL
Tlef: 964 32 17 76 BORRIOL

Decorativa

Artesanos del Barro desde 1862

